

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ,
BOYUTLARI VE YARATTIĞI SORUNLAR – SEÇİLMİŞ DÜNYA
ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Maliye Ana Bilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı**

İsmahan ALTINBAŞ

Danışman: Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

**Haziran 2019
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Maliye Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi İsmahan ALTINBAŞ tarafından Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR yönetiminde hazırlanan "**TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ, BOYUTLARI, YARATTIĞI SORUNLAR – SEÇİLMİŞ DÜNYA ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI**" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 26/06/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Taha EMRE ÇİFTÇİ
Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKÇAY
Jüri Üyesi

Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/07/2019 tarih ve 321.01... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI
Müdür

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularımın analizlerinde, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

Öğrenci Adı Soyadı

İsmahan ALTINBAŞ

ÖN SÖZ

Ülke ekonomilerinin önemli bir sorunu olan kayıt dışı ekonomi kavramı, milli gelir hesaplarına yansımayan, tam olarak ölçülemeyen, yasal ve yasa dışı yöntemlerle belli bir çıkar elde etmek için başvuru olan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tümüdür. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için bu kavramın boyutlarının belirlenmesi, uygulanacak olan politikaların etkinliğinde büyük önem arz etmektedir. Özellikle kamu gelirlerini karşılamada önemli bir yere sahip olan vergi gelirlerinin kayıt dışı faaliyetler sebebiyle toplanamaması durumunda ciddi sorunlar ortaya çıkmakta ve bu kapsamda gerekli önlemlerin alınması hayati önem arz etmektedir.

Yoğun bir araştırma dönemini kapsayan bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında bilgi ve tecrübelerini eksik etmeyen sayın hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca değerli önerileri ve yol göstericiliği için Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKÇAY'a da teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım aşamasında her zaman yanımda olan canım arkadaşlarım Pakize Karabulut'a, Aliye Erşahinoğlu'na, Mehtap Demircan'a ve Muhittin Demircan'a, Şeyma Taşpınar'a, Gamze Acar'a, Sıla Mine Kıraç'a ve Nesihan Göde'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu dönemde desteklerini benden esirgemeyen Kemal Yurtbekliyen ve Güneş Yurtbekliyen'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Bugünlere gelmemde ise büyük emekleri olan, maddi ve manevi desteklerini her zaman hissettiren, değerli ailem, sevgili annem Sevim Altınbaş'a, babam Münir Altınbaş'a, abim Cemal Altınbaş'a ve kardeşim Fatih Altınbaş'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ, BOYUTLARI VE YARATTIĞI SORUNLAR – SEÇİLMİŞ DÜNYA ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI**

ALTINBAŞ, İsmahan

Yüksek Lisans Tezi

Maliye ABD

Maliye Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

Haziran 2019, VIII+107 Sayfa

Karmaşık bir yapıya sahip olan kayıt dışı ekonomi kavramı tüm dünya ülkelerinin uğraŐtıĐı uluslararası bir meseledir. Yasal ve yasa dışı yöntemlerle, devletin bilgisi dışında gerçekleştirilen bu faaliyetler, nedenleri ve sonuçları bakımından da her ülkede farklı şekillerde gözlenmektedir. Özellikle vergi gelirleri ile kamu harcamalarını gerçekleştiren devletler, uyguladıkları ağır vergi oranları ve vergi yüklerinden dolayı bireyleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönlendirmektedirler. Bu durum ise devletlerin vergi gelirlerinde azalma yaşanmasına sebep olmakta ve vergi kayıplarına yol açmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin boyutlarının tam olarak belirlenmesi mümkün olmadığı gibi ülke ekonomilerinin gelişmişlik seviyelerine göre de bu boyutlar düşük veya yüksek olabilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise ciddi bir sorun olan kayıt dışı ekonomi kavramı ancak oturmuş bir vergi sistemiyle ve hükümetler tarafından kararlılıkla uygulanan ekonomi politikaları ile mümkün olacaktır.

Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi kapsamında Türkiye’de kayıt dışı ekonominin sebepleri, boyutları ve yarattığı sorunlar üzerinde durulacak ve bu kavramın dünyadaki boyutlarına bakılacaktır. Bunun yanında seçilmiş dünya ülkelerinden İngiltere, Meksika ve Azerbaycan’daki kayıt dışı ekonominin boyutları ile Türkiye’deki boyutlarının karşılaştırılması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaybı, Türkiye, İngiltere, Meksika, Azerbaycan.

ABSTRACT**REASONS FOR INFORMAL ECONOMY IN TURKEY, AND CREATES PROBLEMS THAT DIMENSIONS - COMPARISON WITH SELECTED COUNTRIES OF THE WORLD**

ALTINBAŞ, İsmahan

Master Thesis

Public Finance Department

Public Finance Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

June 2019, 107 Pages

The concept of informal economy, which has a complex structure, is an international issue of all countries of the world. These activities, which are carried out without the knowledge of the state by legal and illegal methods, are observed in different ways in every country in terms of reasons and results. In particular, tax revenues and the state spending government directs individuals to unregistered economic activities due to the heavy tax rates and tax imposed by them. This event leads to a decrease in tax revenues of states and leads to tax losses. It is not possible to determine the dimensions of the informal economy and these dimensions may be low or high in terms of the development levels of the economies of the country.

In developing countries such as Turkey, which can be serious problems with the concept of the informal economy, but it can be possible by an established tax system and decisively implemented by government economic policies.

In this study, we will focus on the size of the informal economy within the scope of the reasons for the problems created by the informal economy in Turkey and the dimensions in the World. And also we will be compared the dimension of informal economy in Turkey and some of selected countries which is UK, Mexico, Azerbaijan.

Key Words: Informal Economy, Tax Loss, Turkey, United Kingdom, Mexico, Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar DİZİNİ	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Tanımı	3
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	5
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması	7
1.3.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa dışı Faaliyetler)	9
1.3.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)	10
1.3.2.1. Gelirlerin Yasal Olarak Kayıt Dışı Bırakılması	11
1.3.2.2. Gelirlerin Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışı Bırakılması	11
1.3.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi)	13
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri	14
1.4.1. Kurumsal ve Mali Sebepler	16
1.4.2. Vergi Sisteminden Kaynaklanan Sebepler	19
1.5. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri	20
1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi	21
1.5.2. Dolaylı Ölçme Yöntemi	23
1.5.2.1. GSMH Yöntemi	24
1.5.2.2. İstihdam Yöntemi	25
1.5.2.3. Vergi Denetimi Yöntemi	26
1.5.2.4. Parasal Yöntemler	26
1.5.3. Model Yaklaşımlar	28

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA KAYIT DIŞI EKONOMİ: SEÇİLMİŞ DÜNYA ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Dünya Genelinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	31
2.1.1. Dünya'da Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar	31
2.1.2. OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu	33
2.1.3. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu	36
2.1.4. Ülke Grupları Bazında Dünya'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	38
2.2. Seçilmiş Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye ile Karşılaştırılması	39
2.2.1. İngiltere	40
2.2.2. Meksika	46
2.2.3. Azerbaycan	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

3.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	57
3.1.1. Türk Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler	59
3.1.1.1. Ağır Vergi Oranları ve Vergi Yükü	59
3.1.1.2. Vergi Mevzuatı	64
3.1.1.3. Denetimlerin Yetersizliği	65

3.1.1.4. Sık Çıkarılan Vergi Afları ve Muafiyetler	69
3.1.2. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Sebepler	71
3.1.3. Ekonomik Sebepler	73
3.1.4. Sosyal ve Psikolojik Sebepler	76
3.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	79
3.2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar	80
3.2.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutları	84
3.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri	87
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	95
ÖZ GEÇMİŞ	107

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması	8
Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	15
Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Büyüme Oranı (GSMH).....	33
Tablo 4: OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (%).....	35
Tablo 5: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (%).....	37
Tablo 6: Ülkelere Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünü Belirleyen Üç Önemli Faktör (İngiltere – Türkiye)	41
Tablo 7: 1999-2010 Yılları Arasında Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Nedensel Değişkenlerin Ortalama Nispi Etkisi (%) (Türkiye – İngiltere).....	42
Tablo 8: Türkiye ve İngiltere’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Gelirleri İçindeki Payları (2000-2016).....	43
Tablo 9: Türkiye ve İngiltere’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)	44
Tablo 10: 1999-2010 Yılları Arasında Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Nedensel Değişkenlerin Ortalama Nispi Etkisi (%) (Türkiye – Meksika)	48
Tablo 11: Türkiye ve Meksika’da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)	49
Tablo 12: Ülkelere Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünü Belirleyen Üç Önemli Faktör (Türkiye – Azerbaycan).....	52
Tablo 13: Türkiye ve Azerbaycan’da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)	54
Tablo 14: Kayıt Dışılığın Sebepleri: Mükellef ve GİB Çalışan Perspektifi.....	58
Tablo 15: Vergi Gelirleri İçinde Vergi Türlerinin Yıllara Göre Payı (2000-2018).....	61
Tablo 16: 2018 ve 2019 Yılı Türkiye’de Vergi Gelirleri.....	62
Tablo 17: GSYİH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yüğü (2002-2018)-(Bin TL)	63
Tablo 18: Vergi İnceleme Oranları (2014-2018).....	66
Tablo 19: Mükellef Başına İnceleme Sonuçları (2014-2018).....	66
Tablo 20: Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları.....	66
Tablo 21: Vergi Türlerine Göre 2018 Yılı Kesilen Ceza Tutarları	67
Tablo 22: Unvan Bazında Vergi Müfettiş Sayıları	67
Tablo 23: Türkiye’de 1980’den Sonra Çıkarılan Vergi Afları	70
Tablo 24: Asgari Ücretin Netinin Hesabı (TL/AY).....	72
Tablo 25: Asgari Ücretin İşverene Maliyeti (TL/AY).....	73
Tablo 26: Türkiye’de Yıllar İtibari ile Enflasyon Oranları (TÜFE).....	75
Tablo 27: Türkiye’de 1989-2009 Yılları Arası Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	82
Tablo 28: Türkiye’de DYMIMIC Yönteme Göre Kayıt Dışı Ekonomi (1999-2005)	83
Tablo 29: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (2003-2016).....	83
Tablo 30: Kayıt Dışı İstihdamın Sebepleri.....	85
Tablo 31: Türkiye’de Sektörlere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı	86

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Kara Para – Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi	10
Şekil 2: Vergide İyi Denge	20
Şekil 3: Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri.....	21
Şekil 4: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (GSMH'ye Oranı) – (1999-2000)	34
Şekil 5: Ülke Grupları Bazında Dünya'da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (1999-2003), GSYİH'ye Oranı (%).....	39
Şekil 6: Vergi İndirimlerine Yönelik Düşünceler.....	60
Şekil 7: Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçinde KOBİ'lerin Payı	74
Şekil 8: Toplanan Vergilerin Harcanmasına Yönelik Düşünceler	78
Şekil 9: Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerindeki Etkileri.....	88

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BK	Bakanlar Kurulu
BSMV	Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
DV	Damga Vergisi
DYMIMIC	Dynamic Multiple Indicators Multiple Cause Model
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GV	Gelir Vergisi
IMF	International Monetary Fund
KDV	Katma Değer Vergisi
KV	Kurumlar Vergisi
MIMIC	Multiple Indicators and Multiple Causes
NAFTA	North American Free Trade Agreement
OECD	Organization for Economic Corporation and Development
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
VB	Ve Benzeri
VİV	Veraset ve İntikal Vergisi
VS	Vesaire

GİRİŞ

Küreselleşen dünyamızda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin önemli bir sorunu olan kayıt dışı ekonomi kavramı, ülkeler açısından çözülmesi gereken ciddi bir problemdir. Gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelenmeye başlanan kayıt dışı ekonomi, ülkemizde ise 1990'lı yıllardan sonra önem kazanmaya başlamış bir olgudur. Bu tarihlerden sonra çeşitli araştırmacılar tarafından incelemeye konu olmuş, kullanılan yöntemlerle boyutları hesaplanmaya çalışılmış ve bu boyutlara sebep olan faktörler ile bu boyutların yarattığı sorunların üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Farklı isimlerle anılan kayıt dışı ekonomi kavramını, yasal ve yasa dışı yöntemlerle gerçekleştirilen, belgelendirilmeyen ve bu yola başvuran kişi ve kurumlar tarafından karşılığında, gelir ve fayda elde edilen ekonomik işlem ve faaliyetlerin tümü olarak nitelendirebiliriz. Her ülkenin sosyo-ekonomik yapısına göre farklı sebeplerde boy gösteren kayıt dışı ekonomi kavramı önlem alınmadığı takdirde ciddi problemlere yol açabilecek bir unsurdur.

Ayrıca kayıt dışı ekonomi, günümüz ülkelerinin kamu giderlerini karşılamak amacıyla aldığı vergi gelirlerinde azalmaya sebep olmakta ve vergi kaybı meydana getirmektedir. Şöyle ki, vergi sistemi düzene girmiş ülkelerde vergi toplamada sağlanan etkinlik ile kayıt dışı ekonominin boyutlarında azalma görülmesi söz konusudur. Ağır olan vergi oranları ve vergi yükleri, vergi mevzuatının sade ve anlaşılır düzeyde olmaması, vergi bilincinin tam olarak yerleşmemiş olması, vergi denetimlerinde yaşanan etkinsizlikler ve cezaların caydırıcı nitelikte olmaması gibi etkenler de kayıt dışı ekonomiye neden olan faktörler arasında yerini almaktadır.

Kayıt dışı ekonominin boyutlarının sıfırlanması durumu söz konusu olmasa da, belli bir orana kadar düşürülmesinin bile ülke ekonomilerine katkıları iyi yönde olacaktır. Bu boyutlar gelişmiş ülkelerde daha az oranlarda görülmekle beraber gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek oranlarda gözlenmektedir. Çünkü ülkelerin kayıt dışı ekonomisinin boyutları ile ilgili bilgi sahibi olmaları, uygulayacak oldukları ekonomik ve mali politikaların etkinliklerinde de büyük önem arz etmektedir.

Ayrıca kayıt dışılığın önüne geçebilmek için her ülkenin bu yönde gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Alınan tedbirlerin de uzun vadede kararlı bir şekilde uygulandığı takdirde başarıya ulaşacağı göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramının tanımından, özelliklerinden, sınıflandırılmasından, bu kavrama sebep olan faktörler ile boyutlarının tahmin edilmesinde kullanılan ölçüm yöntemlerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, genel itibariyle dünyada kayıt dışı ekonominin boyutlarına ve seçilmiş dünya ülkelerinden İngiltere, Meksika ve Azerbaycan'ın kayıt dışı ekonomi boyutlarına ve Türkiye'deki boyutlarıyla karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutlarına, kayıt dışı ekonominin ülkemizdeki sebeplerine ve yarattığı sorunlar ile çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Tanımı

Değişen ve gelişen dünyada, ülke ekonomilerinin önemli bir meselesi haline gelen kayıt dışı ekonomi kavramı, sebepleri ve ortaya çıkardığı sonuçları açısından karmaşık bir kavramdır (Bulut, 2007: 4). 1960 yılından itibaren bu kavram başta Batı dünyasındaki gelişmiş ülkelerde daha sonra diğer dünya ülkelerinde farklı isimler ve yapılar içinde gündemin önemli konularından biri haline gelmiştir (Önder, 2000: 241).

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışmalar ise 1940'lı yılların başlarında başlamıştır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 16). Fakat bilimsel anlamdaki ilk araştırma 1958'de Philip Cagan tarafından gerçekleştirilmiştir. Cagan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin, İkinci Dünya Savaşı yılları sırasında beyan edilmeyen gelirlerini parasal yöntemlerle belirlemeye çalışmıştır (İlgin, 1999: 1). Keith Hart'ın Gana'daki işsizlik ve yoksulluk ile alakalı yaptığı araştırmalar sayesinde ise bu antropolog, 1970'li yılların başlarında literatürde kayıt dışı ekonomi kavramının tanınmasına ve gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur (Akarsu, 2015: 16). Ancak kayıt dışı ekonominin tahmini konusundaki çalışmaların artması, 1977 yılında Gutmann tarafından Cagan'ın kullandığı metot ile ABD'nin kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğünü ölçmesiyle gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra ise kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili çalışmalar hız kazanmış ve kayıt dışı ekonomi hakkında genel bir tanım yapılmak üzere, 1983 yılında Almanya'da ilk kez uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Fakat katılımcılar tarafından kayıt dışı ekonominin tanımıyla ilgili belli bir uzlaşmaya varılamamıştır (Özçelik, 2005: 3).

Yeraltı ekonomisi olarak da adlandırılan bu kavrama literatürde farklı isimler verilmiştir. Bunlardan bir kısmı aşağıdaki terimlerdir (Feige, 1990: 4-5):

- Gölge ekonomi (shadow economy),
- Saklı ekonomi (subterranean economy),
- Gri ekonomi (grey economy),
- Gizli ekonomi (clandestine, hidden economy),
- Enformel ekonomi (informal economy),

- İkinci ekonomi (second economy),
- İlegal ekonomi (illegal economy),
- Beyan dışı ekonomi (unreported economy),
- Kara ekonomi (black economy),
- Gözlenemeyen ekonomi (unobserved economy),
- Paralel ekonomi (parallel economy),
- Kayıt dışı ekonomi (unrecorded ekonomi),
- Yeraltı ekonomisi (underground economy)

Belirsiz olan bu isimlerin çok olması, keşfedilmemiş büyük ölçekte bir ekonomik alana ve literatürde bu kavramın karışıklığına işaret etmektedir (Feige, 1990: 5).

Karmaşık bir kavram olan, yerli ve yabancı literatürlerde de farklı isimlerle anılan kayıt dışı ekonominin isim çeşitliliğinin yanında, tanımlarında da farklı görüşler söz konusudur.

Altuğ, kayıt dışı ekonomik faaliyetleri, kayıt dışı ekonomi ve yeraltı ekonomisi olarak iki bölümde ele almıştır. Altuğ'a göre; "kayıt dışı ekonomi; ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen, belgeye bağlanmamış, -kanuni defterlere işlenmemiş- ekonomik işlemlerdir. Yeraltı ekonomisi ise; kamu düzenini korumak için getirilen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen ve belgeye bağlanması adetten olmayan, hem kayıt dışı hem de yasa dışı ekonomik faaliyetlerdir" (Altuğ, 1999: 3). Her ikisinin de ortak özelliği belgeye bağlanmamış olmasıdır.

Kırbaç'a göre; "genel anlamıyla kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, yani milli muhasebe kayıtlarında görülmeyen, gayrisafi milli hasıla büyüklüklerine yansımayan tüm faaliyetler olarak nitelendirilebilir" (Kırbaç, 1995: 4).

Özsoylu'ya göre; "kayıt dışı ekonomi; geleneksel ölçüm teknikleri ile ölçülemeyen, resmi makamlara yansımamış ve belli bir çıkar karşılığında mal ya da hizmet olarak sunulan faaliyetlerin tümüdür" (Özsoylu, 1996: 111).

İlgin'a göre; "kayıt dışı ekonomi, resmi istatistiklerde kapsan(a)mayan ekonomik faaliyetler ve onların sonuçlarıdır" (İlgin, 1999: 11).

Aydemir'e göre; "kayıt dışı ekonomi; bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve Gayri Safi Milli Hasıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür" (Aydemir, 1995: 9).

Şengül'e göre; "kayıt dışı ekonomi, vergilendirilmemiş kazanç olarak nitelendirilmekte, vergi ve diğer yasalarla vergi dışı bırakılmış kazançlar da bu tanımda yerini almaktadır" (Şengül, 1997: 2).

Görüldüğü gibi kayıt dışı ekonomiyle ilgili araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalara yer verilmiştir.

Genel olarak kayıt dışı ekonomi kavramı, milli gelir hesaplarına dahil edilemeyen, meydana gelen faaliyetler sonucu gerekli belgelerin kayıt altına alınmayarak, yasal ve yasa dışı yöntemlerle, devletin bilgisi dışında gerçekleşen tüm ekonomik işlem ve faaliyetlerdir (Tecim, 2008: 2).

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Piyasada kayıt dışı ekonomi olarak nitelendirilen ekonomik faaliyetler, genel ekonomik faaliyetlerden ayrı olduğu için farklı karakteristik özelliklere sahiptir. Kayıt dışı ekonominin tanımlarından da yola çıkarak içerdiği başlıca özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Yasalara Aykırı Olması:** Bir ülkede gerçekleştirilen faaliyetlerin yasalara uygun olup olmamasını, o ülkenin yürürlüğündeki kanunlar belirlemektedir. Kanun dışı gerçekleştirilen faaliyetler, kayıt dışı ekonomi içerisinde kabul edilmektedir. Fakat her ülkenin kendine ait bir hukuk düzeni vardır. Bazı ülkelerde yasa dışı kabul edilen faaliyetler bir başka ülkede yasal kabul edilebilmektedir. Kanunlara uyularak gerçekleştirilen eylemlerde ise; yalnızca hukuki açı değil, aynı zamanda meydana gelen işlemin ölçülememesi ya da beyan dışı gerçekleşmesi de önemlidir (Yücebaş, 2014: 5). Örneğin, kumarhane işletmeciliği ülkemizdeki yasal düzenlemelerden dolayı kayıt dışı ekonomi içinde sayılırken, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bu faaliyet yasa dışı bir faaliyet olarak kabul edilmemektedir. Burada kumarhane faaliyetleri ölçülemediği veya

beyan dışında bırakılma gibi sebeplerden dolayı kayıt dışı ekonomi sayılabilir (Toktaş, 2010: 5).

- **İstatistiksel Olarak Ölçülememesi:** Eğer gerçekleşen faaliyet tam olarak ölçülemiyor ve bunun sonucunda milli gelir hesaplarına dahil edilemiyorsa, bu ekonomik faaliyetin kanunlara uygunluğuna bakılmamakla birlikte bu faaliyet kayıt dışı olarak kabul edilmektedir. Örneğin, geçimini sağlayacak kadar gerçekleştirilen tarım üretimi, evde yapılan işler, çocuk bakıcılığı ile komşuya yapılan yardımlar tam olarak ölçülmesi mümkün olmayan kayıt dışı faaliyetlerdir. Ayrıca bu faaliyetlerin ölçülememelerinin sebepleri, belli bir maddi değer taşımamaları, gerçekleştirilen eylemlerin gizli yapılarak beyan dışı bırakılmaları, hesaplamalarında karşılaşılan güçlükler ve aynı zamanda meydana gelen bu eylemlerin milli gelire eklenmesinin rasyonel ve etik olarak görülmemesi sayılabilmektedir (Dinçer, 2007: 19).

- **Ahlaki Normlara Aykırı Olması:** Bazı ekonomik işlem ve faaliyetler kanunlara aykırı olmamakla beraber, etik kurallara yani ahlaki değerlere aykırı olabilmektedir. Bir kişinin vücudunu ve sahip olduğu organlarını satması bu açıklamaya örnek olarak gösterilebilir (Özsoylu, 1996: 11).

- **Vergilendirilmemiş Olması:** Ekonomi içerisinde kayıt altına alınamayan faaliyetleri içeren kayıt dışı ekonomi kavramı, bu faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin vergilendirilememesine neden olmaktadır. Yapılan kayıt dışı ekonomik faaliyetler, hem yasalara aykırı faaliyetleri hem de yasalara aykırı olmadığı halde bilerek ve isteyerek kayıtlara alınmayan, belgelendirilmeyen işlemleri içermektedir. Bu durumlar söz konusu olduğunda vergilendirme işlemi yapılamamaktadır (Göksu, 2015: 13). Vergilendirme yapılmayan ekonomik faaliyetler ise devletin kamu gelirlerinin azalmasına neden olmakta ve vergi ödemeyerek bundan fayda sağlayan vatandaşları kayıt dışılığa teşvik etmektedir.

Kayıt dışı sektördeki faaliyetlerin vergilendirilmemiş olması bu alanla o kadar iç içe geçmiştir ki, bazı araştırmacılar kayıt dışı ekonominin tanımını, vergilendirilmemiş sektör olarak yapmıştır (Yıldırım, 2012: 15).

Bu alanda en çok karşılaşılan yöntem, sosyal sigorta primlerindeki ödenmesi ve hesaplanması gereken işçi ve işveren paylarının, düzenli ve eksiksiz bir şekilde

hesaplanmayıp ödenmemesi ve yapılan satışlar ile elde edilen gelirlerin düşük gösterilerek işverenler tarafından daha az vergi vermeye çalışılmasıdır. Ayrıca iş adamları tarafından başvuru vergi kaçırma yöntemleri oldukça farklıdır. Orta ölçekli işletmelerde işverenler tarafından gelirlerin gerçeği yansıtmaması, kendilerine ait olan şahsi olarak gerçekleştirdikleri harcamalarını işletmenin giderlerine yansıtılması, iş adamlarının vergi kaçırma yoluna başvurdukları yöntemler arasında yer almaktadır. Bu gibi faaliyetlerin önüne geçilebilmesi için denetimlerin düzenli bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Aynı zamanda devletin uygulamış olduğu vergi politikalarını kararlılıkla uygulanması, vergi denetimlerini sıklıkla gerçekleştirmesi ve vergi cezalarının caydırıcı niteliklerde olması bu durumu etkileyecek önemli faktörlerdendir (Dinçer, 2007: 17).

- **Gelir ve Fayda Elde Edilmesi:** Kayıt dışı olarak gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda belli bir gelir ya da fayda elde edilmelidir. Şöyle ki, komşuya yapılan yardım, evde yapılan temizlik işleri, evde çocuk bakılması gibi durumlarda gelir elde edilmemekte ancak bu durumlardan bir çıkar sağlanmaktadır. Fakat çalışmaya başlayan ev hanımının çocuğuna baktırmak amacıyla tuttuğu bakıcı ya da çocuğunu kreşe göndermesi sonucunda giderlerinde meydana gelen artış ile birlikte faaliyet piyasa içinde, parasal bir işlev kazanacaktır. Burada söz edilen fayda, piyasa şartlarında sağlanan faydadır (Yücel, 2014: 28).

Yukarıdaki temel özellikler göz önünde bulundurulduğunda bir faaliyetin kayıt dışı ekonomik faaliyet olması için faaliyetin:

- mal ya da hizmet karşılığında belli bir fayda sağlanması,
- klasik ölçüm yöntemleriyle ölçülememesi,
- sonuncusu ve en önemlisi de resmi mercilere ulaşmaması gerekmektedir

(Özsoylu, 1995: 12).

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Geniş kapsamlı bir kavram olan kayıt dışı ekonomi, bünyesinde çeşitli özelliklerde farklı faaliyetler barındırmaktadır. Bunlar yasal alan çerçevesinde yer aldığı gibi yasa dışı alanlarda da yer alabilmektedir. Ayrıca faaliyetin türleri parasal işlemlerden oluştuğu gibi parasal olmayan işlemlerden de oluşabilmektedir (Yılmaz,

2004: 17). Kayıt dışı ekonomi kavramını sınıflandırmada birtakım güçlükler yaşansa da ortak özelliklerinden yola çıkarak, faaliyetlerin türlerine göre bu kavramı sınıflandırmak mümkündür.

Tablo 1'e göre kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasa dışı, yasal ve parasal, parasal olmayan işlemler olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca yasal faaliyetler vergi kaçırma ve vergiden kaçınma ayrımına tabi tutulmuştur. Lippert ve Walker tarafından oluşturulan bu tabloda faaliyetin, yürürlükte olan kanuna göre yapılan bir sınıflandırması söz konusu olmuştur.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Faaliyet Türü	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasa dışı Faaliyetler	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu üretimi ve ticareti, fuhuş, kumar, dolandırıcılık.		Uyuşturucu ve çalınmış eşyaların takası, kendi kullanımı için uyuşturucu üretmek, kendi ihtiyacı için yapılan hırsızlık.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
Yasal Faaliyetler	Serbest meslekle uğraşanların elde ettikleri gelirleri bildirmemesi, yasal olarak elde edilen ücretlerin, maaşların ve varlıkların beyan edilmemesi.	İşçi indirimleri, personellere ücret dışında tanınan birtakım haklar.	Yasal mal ve hizmet takası.	Kişilerin kendi işleri ile başkalarına yardım karşılığında gerçekleştirdiği faaliyetler.

Kaynak: Lippert ve Walker, 1997: 5.

Kayıt dışı çerçevesinde bulunan ve birbirlerinden farklılık arz eden ögeleri, gelir elde edenler bakımından üçe ayırabiliriz (Aydemir, 1995: 11):

- Yeraltı ekonomisi (yasa dışı faaliyetler)
- Yarı kayıtlı ekonomi (beyan dışı ekonomi)
- Hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir (enformel ekonomi).

Bu üç ögenin en temel özellikleri ise; kazandıkları gerçek gelirlerin bir bölümünü ya da hepsini kayıt altına almaması ve bu kazançlar üzerinden ödemesi

gereken vergiyi de gerçek kazançları üzerinden karşılamayarak düşük ödemesi ya da hiç ödememesidir (Aydemir, 1995: 11).

1.3.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa dışı Faaliyetler)

Yabancı literatürde “underground economy” şeklinde adlandırılan bu unsur ülkemizde yeraltı ekonomisi adı altında ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu unsur kayıt dışı ekonomi kavramı içerisinde önemli bir yere sahip olmasının yanında diğerlerine göre de farklılık arz etmektedir (Sugözü, 2010: 19). Yeraltı ekonomisini, kanunlar tarafından yasaklanmış olan ekonomik işlem ve faaliyetlerle ilgilenenler olarak tanımlayabiliriz. Burada önem arz eden nokta ise; bu ekonomik faaliyetin kanunlara uyularak gerçekleşmesi değil, yapılan faaliyetin zaten kanunlar tarafından yasaklanmış olmasıdır. Ayrıca bu faaliyetler genellikle kamu düzeni ile devletin güvenlik birimlerini ilgilendiren alanlar olmakla birlikte, toplum tarafından da kötü nitelendirilen ve ahlaki değerlere uygun görülmeyen faaliyetlerdir (Aydemir, 1995: 11). Bunun yanında yeraltı ekonomisi bünyesinde yapılan ekonomik işlem ve faaliyetler yasaktır ve suç unsurunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu faaliyeti gerçekleştirenler, vergi cezalarının yanında gerekli para ve hapis cezalarına da tabi tutulmaktadır (Göksu, 2010: 10). Yasa dışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak şu faaliyetleri sayabiliriz (Karatay, 2009: 10):

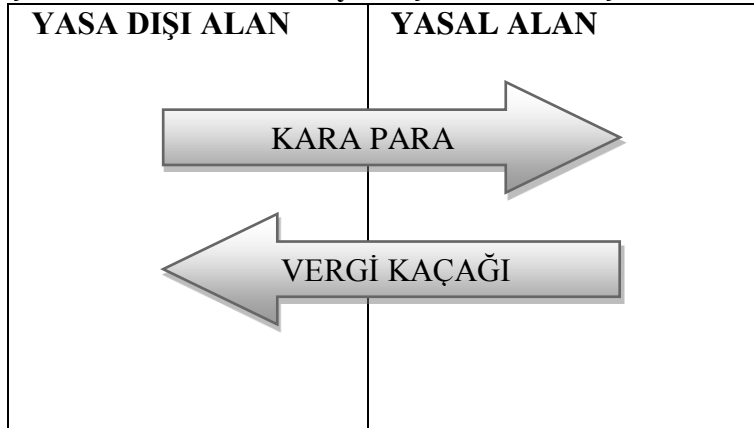
- Yolsuzluk,
- Tefecilik,
- Çalınan malların ticaretini yapmak,
- Yasa dışı uyuşturucu üretimi ve ticareti,
- Kadın ticareti,
- Kanunlara aykırı olarak kumar oynatmak,
- Silah, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı,
- Kaçakçılık.

Fakat kanunlara aykırı olan ve suç olarak görülen tüm faaliyetler kayıt dışı ekonomi kapsamına girmemektedir. Şöyle ki, hırsızlık yapmak, rüşvet alarak gelir elde etmek yine kumar oynayarak bir kazanç elde etmek gibi ekonomi içinde var olan gelirin yer değiştirmesine neden olan suçlar, kayıt dışı ekonomi kapsamında yer almamalıdır (Bulut, 2007: 16).

Kanunlara aykırı olarak gerçekleştirilen eylemlerden kazanılan gelire kara para, bu paranın yasal hale getirilmesine ise kara paranın aklanması denilmektedir (Sarılı, 2002: 33). Kayıt dışı ekonomiye yönelenlerin asıl hedefleri, ağır olan vergi yüklerinden, sosyal güvenlik ödemelerinden ve diğer benzer sorumluluklardan kaçınmaya çalışmaktır. Ancak yeraltı ekonomisi kapsamında kara para aklayanların hedefleri ise diğerlerinden daha farklıdır. Şöyle ki, bu kişiler suç sayılan bu eyleme meşruluk kazandırmak ve bu parayı yasal olarak göstermek amacıyla bu ödemelerden kaçınmamakta dahası gönüllü olarak vergi ödemeye yönelmekte ve devlet bünyesinde vergisini ödeyen dürüst vatandaş modeli sergilemektedirler (Demir, 2007: 9). Böylece vergisi devlet tarafından kabul edilen kara para sahipleri, bu paraya meşruluk kazandırmalarından dolayı bu kazançlarını gizlemeye gerek duymadan kullanabilmektedirler.

Aşağıdaki şekilde kayıt dışı ekonomi ile kara para arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Şekil 1: Kara Para – Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi

Kaynak: M.A.S.A.K. ve T.B.B., 2003: 6.

Şekil 1'e göre, kayıt dışı ekonomide vergi vb. sorumluluklardan kaçınmak isteyen mükellefler yasa dışı alana çıkmaktadır. Kara para ise, yasa dışı bir faaliyet sonucu ortaya çıkmasına rağmen yine yasa dışı faaliyetlerle yasal olarak ekonomiye dahil edilmeye çalışılmaktadır.

1.3.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)

Kayıt dışı ekonominin bu unsuru, yasalara aykırı olmayan ve kayıt dışı ekonomi içerisinde en geniş kitleyi kapsadığı düşünülen ekonomidir. Bu unsur, vergi ödemekten kaçınan mükelleflerin daha düşük ya da tamamen vergi ödememek için vergi

kanunlarınca belirlenen kurallara uymamasıyla beyan edilmesi gereken faaliyetlerin beyan edilmemesi ya da eksik olarak beyan edilmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır (Nas, 2014: 12). Bu yüzden bu ekonomiye beyan dışı ekonomi de denilmektedir.

Bu tür faaliyetleri, gelirlerin yasal olarak kayıt dışına bırakılması ve gelirlerin yasalara aykırı olarak kayıt dışına bırakılması olarak ikiye ayırabiliriz (Karatay, 2009: 11).

1.3.2.1. Gelirlerin Yasal Olarak Kayıt Dışı Bırakılması

Gelirlerin yasal olarak kayıt dışında bırakılması vergiden kaçınma yoluyla gerçekleşmektedir (Şölen, 2017: 8). Burada mükellef yasa dışına çıkmadan, vergisel yükümlülüklerini azaltmak için vergi kanunlarının içindeki boşluklardan yararlanmaktadır (Uslu, 2007: 11). Bu durum ise, devlet iradesine dayanan, vergi kanunlarınca getirilen istisna, muafiyet, indirim ve götürü usulde vergilendirme gibi teşvik ve ayrıcalıklarla mümkün olmaktadır (Günay, 2000: 11). Bu yola başvuran bireyler ise kazandıkları gelirlerden ödemeleri gereken vergileri bu boşluklar sayesinde, kanuni olarak kayıt dışında tutabilmektedirler.

Bu kapsamdaki mükelleflerin önemli bir kısmı düşük düzeyde gelir elde edenler tarafından oluşmaktadır. Daha önceki yıllarda vergi mükellefi olan kişi ve kurumlar götürü usule göre vergilendirilmekteydiler. Götürü usule göre vergilendirilen bu yükümlülerin belge verme zorunluluğu olmadığı gibi gelir ve giderlerinin kaydını tutma zorunluluğu da yoktu. Bu sistemde sabit bir vergiye tabi olan mükellefler, elde ettikleri gerçek gelirlerini, kanuni olarak kayıt dışı içinde yer aldirmaktaydı. Bu usulde vergilendirilenler ödemeleri gereken vergileri ödememekle beraber faaliyette buldukları mükelleflerin de belge düzenine engel olarak kayıt dışılığa sebep olmaktadır. 1999 yılına kadar uygulanan bu sistem daha sonra yerini basit usule bırakmış bu durum ise belgelendirme sorununu bir nebze de olsa azaltarak kayıt dışılığa çıkılmasını da engellemiştir (Sarılı, 2002: 34).

1.3.2.2. Gelirlerin Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışı Bırakılması

Bu durum vergi kaçakçılığı şeklinde olmaktadır. Vergi kaçakçılığı, yürüklükte olan vergi kanunlarına aykırı davranan ve vergi kanunlarını yönetmekle sorumlu olan

vergi dairesinin koyduğu bir takım kurallara uymayan mükellefler tarafından gerçekleştirilen bir durumdur (Şölen, 2017: 9).

Bazı mükellefler elde ettikleri kazançlarını paylaşmak istemediklerinden devlete karşı olan vergi ödevlerini yerine getirirlerken daha düşük oranlarda vergi ödemeye ya da hiç ödememeye yönelmektedirler. Bunu yaparken de birtakım faaliyetleri kayıt dışı bırakarak farklı yollara başvurmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisinde bilerek ve isteyerek kayıt dışılığa yönelme durumu oldukça yaygın bir durumdur.

Bunlara örnek olarak aşağıda belirtilen meslek gruplarını verebiliriz (Aydemir, 1995: 16-17):

- Mobilyacılar,
- Gelirleri yüksek olmasına rağmen daha az vergi ödeyen serbest meslek erbapları (Avukatlar, hekimler gibi),
- Galericiiler,
- Proje büroları,
- Emlakçılar,
- Kaçak olarak yurda giren demir ve akaryakıt ticareti ile uğraşanlar,
- Kuyumcular,
- Özel sektör bünyesinde çalışan yüksek maaş alan ücretli kesim,
- Tarım ürünleri ticareti yapanlar,
- Müteahhitler,
- Döviz büroları,
- Tekstil iplik fabrikasında çalışanlar,
- Gayrimenkul kiraya verenler,
- Elektronik cihazların ticaretini yapanlar,
- Sanayi bölgelerinde çalışan oto tamircileri,
- Eğlence yerleri işletenler ve çalışanlar,
- Naylon fatura düzenleyenler.

Şöyle ki bu iş kollarında çalışan herkes kayıt dışılık oluşturup vergi kaçırmamaktadır. Her sektörde olduğu gibi bu sektörlerle uğraşan kişi ve kuruluşlardan da yasalara uyan ve vergisini ödeyen mükellefler söz konusudur.

1.3.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi)

Bu tür ekonomik faaliyetler, kamunun takip etmekte zorlandığı ve kurumsal kanunlarından kaçındığı faaliyetleri kapsamaktadır (Ercan, 2006: 10). Bu kişiler aktif olarak ekonomik faaliyetlerde bulunmasına rağmen mükellef olarak vergi idaresine kaydını yaptırmayan, vergisini ödemeyen, gelirleri oldukça düşük birimlerden oluşan, kayıt dışılığa sebep olan kişilerdir (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 130). Vergi dairesinin bilgisi dışında kalan bu ekonomik faaliyetler yasa dışı faaliyetler olmamasına rağmen vergi ödenmemesi durumunda dolaylı yoldan bir yasa dışılığa sebep olmaktadır. Ayrıca küçük faaliyetler olarak görülen bu faaliyetler bir bütün olarak ele alındığında ciddi boyutlarda vergi kayıplarına sebep olmakta, bu durum ise kayıt dışı ekonominin boyutlarına sirayet etmektedir.

Devamlı karşılaşmamakla beraber, büyük şehirlerde daha yoğun gözlemlenen bu mükellefleri şu şekilde sıralayabiliriz (Aydemir, 1995: 18-19):

- Küçük ölçüde tamircilik yapanlar,
- Hamallar,
- Boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler,
- Semt pazarlarında pazarcılık işi ile uğraşanlar,
- Tarım ile inşaat sektöründe çalışan kayıtsız işçiler,
- İşportacılık işiyle uğraşanlar,
- Şehir içinde nakliye işlemi yapan bireyler,
- Dükkan sahibi olmadan küçük çaplı üretim ile ticaret işi yapan kişiler,
- Jeton ve bilet satanlar,
- Hayvan satıcıları,
- Ev ortamında üretim, satış ve hizmet sunanlar,
- Evde özel ders veren kişiler.

Ayrıca şoförün yanında muavinlik hizmeti sunan kişiler, çıraklık ile kalfalık işi yapanlar, berberler, araba yıkayıcıları, çiçek satanlar, terzi işiyle uğraşanlar, hurdacılar, özel koruma görevi icra eden meslek grupları vb. işlerle uğraşanlar da bu kategori içinde yerlerini almaktadırlar (Konak, 2009: 31).

Bu sektörde çalışan işçiler genellikle kırsal kesimlerden şehirlere göç eden, geçim zorluğu çeken bireyleri içermektedir. Bu bireyler kar amacı güzetmeksizin, ağır şartlar altında, az ücretlerle çalışmakta, kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek, temel ihtiyaçlarını giderebilmek için çaba sarf etmektedirler. Bu sektör, geçimini sağlamaya çalışan kadın işçiler ile çocuk işçilerin de yoğun olarak yer aldığı bir sektördür. Bu bireyler küçük çapta vasıfsız ve düşük ücretli işlerde boy göstermekte, kağıt toplayıcılığı, gündelik işler ve hamallık gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca ağır koşullarda uzun saatler çalışan bu bireyler henüz altyapısını tamamlamamış ve devletin gerekli kamu hizmetlerini karşılayamadığı gecekondualarda ikamet etmektedirler (Selman, 2007: 10). Yani, genel ihtiyaçlarını karşılamak adına şartları ne kadar ağır olursa olsun o işte çalışmayı göze almış bir kesim mevcuttur.

Şöyle ki, belediye haline hiç uğramadan, direkt pazar yerlerinde satılan meyve sebze ticaretinin ortaya çıkardığı ekonomik büyüklükler de, küçümsenecek boyutlarda değildir. Aynı zamanda vergi dairesinin haberi olmadan inşaatlarda faaliyet gösteren, genel olarak ekip halinde çalışan işçilerin meydana getirdiği gelirdeki ekonomik büyüklük de ciddi boyutlarda olduğundan önem arz eden bir meseledir. Bu işçilerin, bu sektörde çalışmasına olanak sağlayan müteahhitler, karşıladıkları işçilik maliyetlerini belgeleyemediklerinden yasa dışı yollara başvurmakta ve sahte belgeler (naylon fatura) düzenleyerek, kayıt dışı ekonominin gelişmesine ve vergi kayıplarının artmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda kayıt dışı istihdam faaliyetlerinin yoğun görüldüğü sektörlerden birisi de tarım sektörüdür. Bu sektördeki işçilerin gelirleri ve vergilendirilmelerinde de büyük güçlükler yaşanmaktadır (Aydemir, 1995: 19).

Şöyle ki kayıt dışı ekonominin bu unsurunda, ilişkilerin samimiyete bağlı olduğu, arada akrabalık, arkadaşlık gibi ortamların söz konusu olduğu, çalışan işçi ile verilen ücretler arasında sınırın olmadığı, küçük çaplı faaliyetler yer almaktadır. Bu faaliyetle uğraşan kişi ve kurumlar gerekli izinleri almazlar, gerekli ödemeleri yerine getirmezler ve aynı zamanda vergi vb. yükümlülüklerini ödemeyerek kayıt dışılığa sebep olurlar (Ermiş, 2008: 12).

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri

Kayıt dışılığa başvurmanın en önemli nedeni, elde ettikleri gelirlerinin azalmasını istemeyen bireylerdir. Bu bireyler, gerçekleştirdikleri faaliyetlerle vergi

ödemeyerek gelirlerini arttırmakta, bunları gerçekleştirirken de faaliyetlerin bir bölümünü ya da hepsini kayıt dışılığa almanın yollarını aramaktadırlar (Sarılı, 2002: 38).

Kayıt dışının ortaya çıkmasında ve boyutlarının genişlemesinde etken olan faktörler, toplumun ekonomik, mali ve sosyal sisteminin özelliklerinin tamamı tarafından belirlenmektedir. Bu etkenlerin önem ve etki derecesi ise, tarihsel süreç içerisinde ve ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir (Ilgın, 1999: 23).

Kayıt dışı ekonominin en önemli nedenleri arasında vergi yükü, vergi ahlakı, sosyal güvenlik katkı payları, iş gücü piyasalarındaki düzenlemeler ve zorunlu olarak haftalık çalışma saatlerinin düşürülmesi, kamu hizmetleri vb. gibi sebepler yer almaktadır (Akarsu, 2015: 21).

Tablo 2’de görüldüğü gibi yapılan çalışmada kayıt dışı ekonominin sebepleri arasındaki en yüksek payı vergi yükü ve sosyal güvenlik katkı payı almıştır.

Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Faktörler	Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi (%)	
	(a)	(b)
Vergi Yükü ve Sosyal Güvenlik Katkı Payı	35-38	45-52
Kamu Kurumlarının Kalitesi	10-12	12-17
Transferler	5-7	7-9
Spesifik İş Gücü Düzenlemeleri	7-9	7-9
Kamu Sektörü Düzenlemeleri	5-7	7-9
Vergi Ahlakı	22-25	-
Toplam	84-98	78-96
(a)12 ayrı çalışmanın ortalaması		
(b)Deneylere dayanılarak yapılan 22 ayrı çalışmanın ortalaması		

Kaynak: Akarsu, 2015: 22.

Bu çalışma Friedrich Schneider’in Almanya, Avusturya ve bazı OECD ülkelerinde yaptığı bir çalışma olup, kayıt dışı ekonomiye etkileyen faktörler ve bunların kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisinin yer aldığı bir çalışmadır. Vergi yükü ve sosyal güvenlik katkı payları oranlarının (a) ve (b)’de farklı olmasının sebepleri, (a) çalışmasında vergi yükü ve vergi ahlakının ayrı incelenmesinden, (b)’de ise dikkate alınmadan toplu incelenmesinden kaynaklanmıştır (Akarsu, 2015: 22).

Çalışmamızda kayıt dışı ekonominin sebeplerini, kurumsal ve mali sebepler ile vergi sisteminden kaynaklanan sebepler olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendireceğiz.

1.4.1. Kurumsal ve Mali Sebepler

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sebepleri arasında devletin toplumsal, ekonomik, hukuksal ve yönetsel yapılanmasından ileri gelen sebepler söz konusudur ve sayılamayacak kadar fazladır. Burada ilk olarak, nüfus, nüfus artışı, nüfusun coğrafi dağılımı, iç ve dış göçler, aile yapısı, eğitim olanakları ve bunlara ek olarak işsizlik, gecekondulaşma, düzensiz kentleşme, kayıt dışı nüfus, kayıt dışı evlilik, kayıt dışı çocuk, kayıt dışı ikamet, kayıt dışı toprak, kayıt dışı motorlu araç, kayıt dışı iş yeri ilk akla gelen örneklerden bazılarıdır (Kırbaş, 1995: 13).

Nüfus artışı da kayıt dışılığı etkileyen önemli faktörlerdendir. Büyüme teorilerinde, büyüme-demokrasi-istihdam ilişkisi göz önünde bulundurulmaktadır. Belli başlı Avrupa ülkelerinde, iş yaşamına katılımın azlığının, ekonomik büyüme hızının düşmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki, nüfus artışı ekonomideki büyümeyi hızlandıracak bir etken olabilir. Fakat nüfus, istihdam ve aynı zamanda büyüme oranında pozitif yönlü bir ilişkinin var olması için ekonominin artan nüfusa belli bir istihdam oluşturması şarttır. Aksi bir durum söz konusu olduğunda, nüfus artışı avantajdan bir dezavantaja dönüşecek ve bunun bir sonucu olarak da işsizlik ya da kayıt dışı istihdam sorunu gündeme gelecektir (Kırbaş, 2012: 31-32).

Bunun yanında kayıt dışı ekonominin oluşmasına etki eden kurumsal ve mali sebeplerin başında, fazla olan vergi oranları ve sosyal güvenlik yükümlülükleri, regülasyonlar (kamusal düzenlemeler), bürokrasi ve yolsuzluklar gelmektedir.

Vergi yüklerinin ve sosyal güvenlik paylarının yüksek oranlarda olduğu ülkelerde kayıt dışılığın fazla olması kaçınılmazdır. Örneğin, çalışan bireyler, işini kaybetme korkusundan dolayı kayıt dışı tutulmaya karşı çıkamamakta veya vergi ve sosyal güvenlik yükümlülükleri için ayrılması gerekenin çok daha altında bir tutarın kazançlarına eklenmesi karşılığında kayıt dışında çalışmaya kabul etmektedirler (Ercan, 2006: 46).

Yapılan araştırmalara göre kayıt dışı ekonominin oranları ile vergi oranları arasındaki ilişkinin pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Vergi yükünün fazla olması, bu deviden dolayı sorumlu olan kişi ve kurumları bu zorunluluktan kaçmaya ya da kaçınmaya yönelmektedir (zsoylu, 1996: 18). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutları gelişmiş ülkelere göre daha yüksek boyutlardadır. Bu boyutların genişlemesinde büyük önem arz eden ağır vergi oranlarının azaltılmasının, kayıt dışı ekonominin boyutlarını ciddi ölçüde azaltacağını söyleyebiliriz (Dinçer, 2007: 40).

Bireyleri kayıt dışılığa iten diğer bir durum vergiler gibi mükellefler üzerinde baskı oluşturan SGK katkı paylarıdır. Aslında ileriki dönemlerde mükelleflere büyük getiriler sağlayan bu katkı payları mükellefler tarafından oranlarının fazla olması sebebiyle yük olarak algılanmaktadır. Sistem, bu katkıları ödeyen mükelleflere sağlık güvencesi, emekliye ayrıldığında alacağı emekli maaşını yine işsiz kalma durumunda işsizlik sigortası gibi avantajlardan yararlanma imkanı sunmaktadır. Tabi ki sistemin oturmadiğı, denetimin etkin olmadığı ekonomilerde işçi kesim kayıt dışılığı tercih etmekte ve aldığı gelire katkı payı ödemekten sıyrılarak bu imkanlardan vazgeçmektedir. Işveren kesim ise, istihdam ettiği işçilerin ekstra masraflarından kurtularak bu durumdan belli bir çıkar sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar, sosyal güvenlik sisteminin etkin çalıştığı ekonomilerde kayıt dışı faaliyetlerin oldukça düşük olduğunu ileri sürmektedir (Yendi, 2011: 75).

Kayıt dışılığa yol açan bir diğer kamusal sebep, devletlerin resmi ekonomi içinde gelir elde etmeyen veya düşük gelirli olan bireylere yaptığı sosyal transfer ödemeleridir. Bu bireylerin kayıt dışı olarak çalışıp gelir elde etmesinin yanında bu transferlerden de faydalanma olasılığı söz konusu olabilmektedir.

Devlet tarafından yapılan kamusal düzenlemeler de (regülasyonlar) kayıt dışı ekonomiye sebebiyet verebilmektedir. Kamu, üretimden pazarlamaya, güvenlikten evre korumaya, alt yapı yatırımlarına kadar hemen hemen her sektörde faaliyet göstermekte, çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Getirilen bu düzenlemeler, üreticilerin, çalışanların ya da gelecek kuşakların elde edeceği faydalar düşünülerek yapılırsa da, bu çeşitli düzenlemeler, kamu harcamalarını arttırmakta ve ekstradan maliyet oluşturmaktadırlar (zsoylu, 1996: 18). Kamu kesiminin, artan kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla aradığı kaynaklar sonucunda vergi ve diğer sosyal güvenlik

kesintileri de artmaktadır (Karayılmazlar ve Kalça, 1999: 13). Bu yükümlülüklerin fazla olması ise, bireyleri kayıt dışı ekonomiye sevk etmektedir.

Ülkede yaşanan yolsuzluklar da kayıt dışılığın artışına sebep olmaktadır. Özellikle Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün (Transparency International) her sene açıkladığı 'Yolsuzluk Algısı Endeksi' gibi araştırmalar yolsuzluğun fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin de yüksek olduğunu göstermiştir. Şöyle ki diğer tüm şartlar sabitken yolsuzlukta yaşanan bir puanlık azalışın kayıt dışı ekonomiyi % 5,1 oranında düşürdüğü tespit edilmiştir (Kırbaş, 2012: 34).

Vergi dairelerinin verim arz eden çalışma şartlarına ulaştırılmalarının sağlanması da bu noktada önemlidir. Şöyle ki, vergi dairelerinin diğer devlet daireleri ile kolay bir şekilde irtibata geçebilmesi ve yine bu noktada mükelleflerin yaptığı işlemlerin teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması, çalışmaların bu açıdan hız kazanmasının gerçekleştirilmesi önemlidir. Ayrıca vergi kaçakçılığının önlenmesi açısından daha çok banka kartı v kredi kartı gibi bankaların aracı olacağı ödeme sistemlerine ağırlık verilmesi de kayıt dışılığın önlenmesi açısından önem arz etmektedir (Kıldış, 2000: 10).

Kurumsal yapısının eksik olduğu, yaptırım gücünün az olduğu, verimli çalışmayan bürokratik yapılanmanın söz konusu olduğu ve hukuki yaptırımlarını da uygulamada aksaklıklar gösterdiği ekonomiler, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üretilmesine elverişli bir ortam hazırlamaktadır (Ercan, 2006: 57).

İşletmelerin kayıt dışında kalmaya yönelmelerinin diğer nedenlerinden biri de bürokratik formalitelerin fazla olmasıdır. Dünya Bankası'nın 2008 yılında yaptığı, küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri "iş yapma kolaylığı" açısından baz aldığı araştırmada, Türkiye'nin 178 ülke arasında 57. Sırada yer aldığı gözlenmiştir (GİB, 2009: 14). Bu göstergeler, küçük işletmelerin, vergi yükü ve istihdam maliyetleri dışında, bürokrasinin de kayıt dışı ekonomiye yönelmenin önemli bir etken olacağı konusunda ipuçları vermektedir (Demir ve Küçükilhan, 2013: 36). Kamu düzenlemeleri sonucu oluşan bürokratik dağlar ve bu dağları aşmaya çalışanlar ise, yardımcı olanlara minnet ve şükranlarını bildirmek için belli bir ödeme yapmaya hazırdırlar. Faydalarını artırmaya çalışan ve bir gelir elde etmek isteyen yardımcıları ise bu ödemeyi kabul edeceklerdir. Bu ise rüşvetin ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasını sağlayacaktır (Özsoylu, 1996: 18).

1.4.2. Vergi Sisteminden Kaynaklanan Sebepler

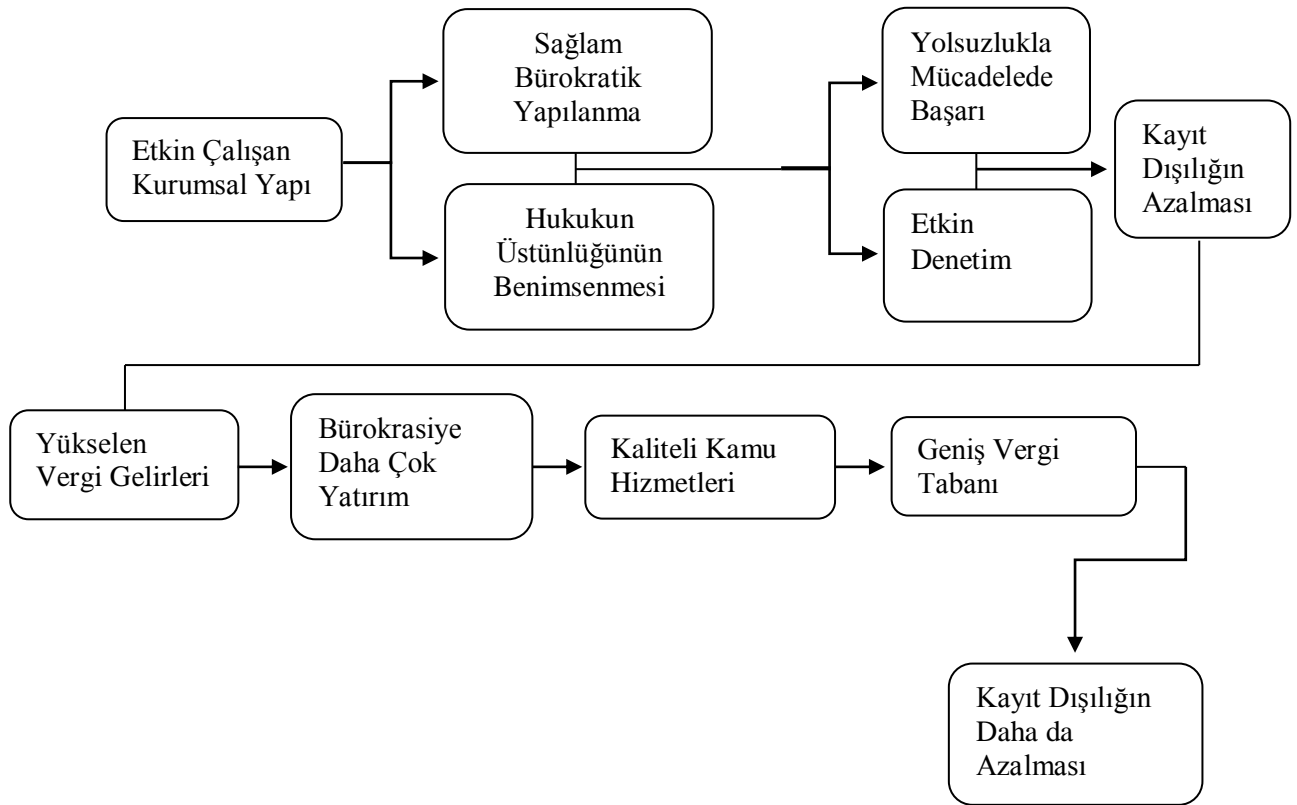
Ağır olan vergi oranları, adaletsiz vergi sistemi, vergi yüklerinin toplumun belli kesimi üzerinden giderilmesi, devamlı gündeme gelen vergi istisna ve muafiyetleri ile vergi afları, vergi denetimlerinin ve cezalarının caydırıcı nitelikte olmaması gibi etkenler, mükelleflere kayıt dışı ekonomik faaliyetleri cazip hale getiren sebeplerdendir (Ay, 2006: 59).

Kayıt dışı ekonominin oluşmasında en büyük etkenlerden birinin ağır vergi yükü olduğu düşünülmektedir. Ağır vergi oranları, üretici ve tüketicilerin karar ve davranışlarını etkileyerek, onların tüketim, risk alma, tasarruf, çalışma gayreti ve yatırımlarını da negatif ölçüde etkileyebilecektir (Aktan ve Dileyici, 2009: 180). Ayrıca vergi oranlarından kaynaklanan yüksekliğin ekonomik faaliyetlere olan etkisi teorik açıdan çoğu çalışmada ispatlanmıştır. Bu çalışmalardan ise, Arthur Laffer'in yapmış olduğu vergi oranları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi gösteren Laffer eğrisi önemli bir çalışmadır. Bu eğri vergi oranlarının belli bir seviyeye ulaştıktan sonra vergi gelirlerinde azalmaya neden olacağını belirtmektedir. Şöyle ki vergi oranları en üst düzeye ulaştığında, bireyler vergisiz para kazanma yollarını aramaya başladığından vergi gelirleri azalmaya başlar. Yani vergi oranları arttığında ekonomik faaliyetlerde bir azalma yaşanmamakta sadece kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye bir yönelme olmakta ve kayıt dışı ekonominin boyutu genişlemektedir. Artan vergi oranlarının etkisini hafifletmek isteyen hükümetler ise, vergi istisna ve muafiyet uygulamasına gitmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda da, vergi adaleti bozulmakta, istisnalardan faydalanamayan vatandaşlar, daha düşük vergi ödeyebilmenin arayışları içerisinde vergi kaçakçılığına başvurabilmektedirler (Kıldış, 2000: 4-5).

Ayrıca vatandaşlar için ödenen vergilerin nereye kullanıldığı, ödediği vergisine karşılık aldığı fayda da büyük önem arz etmektedir. Eğer toplumda, ödenen vergilerin faydalı yerlere kullanılmadığı yönünde bir düşünce oluşmuşsa, o toplumun vatandaşları vergi ödemede gönülsüz bir davranış sergileyeceklerdir (Dinçer, 2007: 40).

Kayıt dışı mücadelede kurumsal yapı ve kayıt içi çalışmanın maliyetine bağlı dayanarak, iyi denge ve kötü denge olmak üzere iki farklı denge oluşmaktadır.

Şekil 2: Vergide İyi Denge

Kaynak: Ercan, 2006: 59.

Yukarıdaki şekle göre, bir ekonomide etkin çalışan bir kurumsal yapı söz konusu olduğunda, etkiler zincirleme olarak birbirini olumlu olarak kovalamakta ve kayıt dışı ekonomide azalma görülmektedir.

Tüm bunların yanında vergi yönetimi ve denetiminden ileri gelen sorunlar, oldukça ağır olan vergi cezalarının olmasına rağmen uygulamadaki etkinsizlikler, sıkça değişen vergi oranlarının ve kanunlarının, “vergilemedeki kanunilik” şartının yerine “keyfilğin” oluşması, devlete olan güven ve saygının yitirilmesine sebebiyet vermektedir (Karayılmazlar ve Kalça, 1999: 15). Devlete olan güvenini yitirmiş bir ülkenin bireyleri ise her fırsatta vergi kaçırmaya yönelmekte ve kayıt dışılığa sebep olabilmektedir.

1.5. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

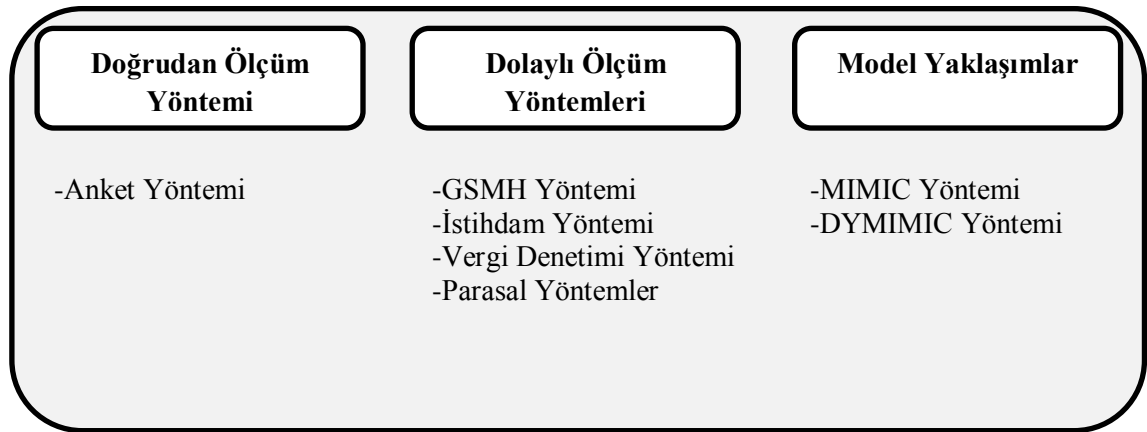
Kayıt dışı ekonominin tanımında olduğu gibi boyutlarının belirlenmesinde de farklı yaklaşımlar ve tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Bu kavramın boyutlarını tam ve net bir şekilde tespit etmek mümkün olmadığından sadece tahmin edilmeye

çalışılmaktadır. Kullanılan yöntemler ve sonuçlar ise, ülkeden ülkeye, onların gelişmişlik düzeylerine ve hesaplamalarda kullanılan faktörlere göre değişkenlik arz etmektedir. Ülkelerin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaların da daha doğru kullanılabilmesi açısından kayıt dışı ekonominin boyutlarının tahmin edilmesi oldukça önemlidir.

Ayrıca bu ekonomiyi belirlemede karşılaşılan zorluklardan birisi de, var olduğu bilinen bu olgunun devamlı gizlenerek yapılmasından dolayı, bulmaya çalışılmasında karşılaşılan güçlülüdür. Bu tür faaliyetlerin gizli olmasının en önemli sebebi, bu faaliyetlerde bulunanların cezalandırılma ihtimalinin bulunmasıdır. Fakat bu faaliyetlerin geride iz bıraktığı düşünülürse, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutları ölçülmek istendiğinde bu izleri takip edip bir tahminde bulunmak gerekmektedir (Özsoylu, 1996: 25).

Kullanılan yöntem hangisi olursa olsun, her metodun artı ve eksi yönlerinin olduğu, tam ve net bir büyüklük tanımlamasının tespitinde aksayan yönlerinin olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir (Çolak, 2012: 52).

Şekil 3: Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi çalışmamızda kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemlerini doğrudan, dolaylı ve model yöntemler olmak üzere üç açıdan ele alacağız.

1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi

Doğrudan ölçme yönteminde, mikro veriler kullanıldığından bu yöntem mikro ölçme yöntemi şeklinde de adlandırılabilir.

Doğrudan ölçme yönteminde, toplumun belli bir kısmından rastgele seçimler sonucunda yapılan tespit ile genelleme yoluna gidilmektedir. Bu yöntem belli zaman aralıkları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmekte ve uygulamada anketlere başvurulmaktadır (Özsoylu, 1996: 25). Kayıt dışı ekonomiyi tahmin için hazırlanan anketler, birçok ülkede uygulanmaktadır (Schneider ve Enste, 1999: 27). Anket yöntemi, toplumun belli bir kesimini kapsamakta ve gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ankete katılan gönüllülere, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları konusunda sorular yöneltilmektedir. Bu yöntemin olumlu yönü, kayıt dışılıkla ilgili ayrıntılı bilgilerin elde edilmesinin sağlanmasıdır (Uslu, 2007: 50).

Bu yöntem vergi daireleri, özel araştırma ve anket kurumları, bankalar ve istatistik kurumları gibi kuruluşlar tarafından kullanılabilir. Ankete katılanlara faaliyet gösterdikleri alanlardan elde ettikleri kazançlarla ilgili sorular yöneltilerek bu kazançların ne kadarlık kısımlarını kayıtlarda belirttikleri öğrenilebilir. Öğrenilen bu sonuçlarla belli sınıflandırmalar yapılarak kayıt dışı ekonominin boyutları tespit edilmeye çalışılır (Aydemir, 1995: 24-25).

Anket yönteminin şu dezavantajları söz konusudur (Eilat ve Zinnes, 2000: 18):

- Toplumun tamamını değil belli bir kesimini kapsamaması,
- Oluşturulan soruların güvenilirliği,
- Verilen cevapların güvenilirliğidir.

Hazırlanan anketin sorularının titizlikle hazırlanması ve anket yönetiminde araştırmayı kimin yaptığı da oldukça önemlidir. Kamu otoritesinin yaptığı anketlerde, vergiden kaçınma amacıyla gelirlerin az gösterilebilme olasılığı mümkündür. Yine bir bankanın yaptığı araştırmada, kredibilitesini artırmak isteyenlerin gelirlerini daha fazla göstermesi de olası bir durumdur (Kaptangil, 2017: 60-61).

Ayrıca ankete katılanların sayısı dikkate alındığında, erkeklerin kadınlardan, genç kesimin yaşlılardan, işsizlerin iş sahibi olanlardan daha fazla olduğu da gözlenmiştir (Frey ve Schneider, 2000: 3).

Bu yöntemde uygulanan anketler şunlardır (DPT, 2001: 9):

- **Vergi Anketleri:** Vergi kaçaklarını tespit etmek için yapılan anketlerdir. Bu uygulama anketinde vergi kaçağı sonucu elde edilen gelir kaybı belirlenmeye çalışılmaktadır.

- **İş Yeri Anketleri:** Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üreticileri ve alıcıları olarak iş yerlerine uygulanan anketlerdir.

- **Zaman Kullanım Anketleri:** Bu anketlerde kayıt dışı faaliyetlere yönelenlerin bu işlemleri gerçekleştirirken kullandıkları zamanın tespiti yapılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda bu anketlerde ileriki zamanlarda yapılan çalışmalar ile parasal değerler de bulunabilmektedir.

- **Hanehalkı Anketleri:** Kayıt dışı ekonominin alıcıları ile üreticilerine yönelik uygulanan anketlerdir.

- **Diğer Anketler:** Açıklanan anketlerin dışında, kamu yerlerinde, iş yerlerinde ve evlerde uygulanan anketlerdir.

Farklı istatistiklerde kullanılan bu yöntemin hazırlanma şekli de doğru sonuç almayı etkileyen bir durumdur. Özellikle kayıt dışılık söz konusu olduğunda, bu faaliyetlerin yasalara aykırı olmaması durumunda beyanda bulunmayıp vergi kaçırma işleminden dolayı, ankete katılanlar soruları cevaplarırken çekimser davranıp farklı yanıtlara yönelebilirler. Ayrıca anket yönteminde birebir sonuçlar almak mümkün olmamakla birlikte sadece nokta tahminleri yapılabilmektedir (Doğu, 2011: 32). Şayet vergi kaçıran bir birey anket yönteminde vergi kaçırmadığını ileri sürebilir. Bu cevaplar da boyutların tahmininde yakın sonuçlara ulaşılmasına engel teşkil edebilir.

1.5.2. Dolaylı Ölçme Yöntemi

Dolaylı ölçüm yöntemleri, makroekonomik verilere dayanarak yapıldığından makro ölçüm yöntemleri olarak da adlandırılabilir. Bu yöntem de bazı makroekonomik göstergelerin zaman içinde değişen değerleri dikkate alınmaktadır. Dolaylı yöntem ile kayıt dışı ekonomiyi ölçmede, GSMH yöntemi, istihdam yöntemi, vergi denetimi yöntemi ve parasalcı yaklaşım gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır (Erkuş ve Karagöz, 2009: 131).

Dolaylı ölçme yöntemleri, doğrudan ölçüm yöntemine göre farklılık göstermekle birlikte daha uzun dönemleri kapsayabilmektedir (Ünal, 2014: 28).

1.5.2.1. GSMH Yöntemi

GSMH, bir ülkede yaşayan vatandaşların bir yıl içinde ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal karşılığıdır. Yani GSMH, ülkenin milli gelirini kastetmektedir (Akarsu, 2015: 28).

GSMH genellikle, üretim, harcamalar ve gelirler yolu ile hesaplanmaktadır. Bu yöntemlerden hangisiyle hesaplanırsa hesaplanırsın, çıkan GSMH değerlerinin birbirlerine eşit çıkması gerekmektedir. Ancak ekonomide kayıt dışı faaliyetler yer aldığına bu değerler birbirlerine eşit olmayacak, gelirler yolu ile yapılan tahmin en düşük, harcamalar yoluyla yapılan tahmin ise en yüksek olacaktır. Harcamalar yolu ile bulunan rakam ve gelirler yolu ile bulunan rakam arasındaki fark, o ülkedeki kayıt dışı ekonominin boyutları hakkında bilgi verecektir. Fakat GSMH'nin genellikle üretim yoluyla tespit edilmesi, aynı zamanda gelirler yoluyla GSMH'nin belirlenmesinin tahminden öteye gidememesi sebebiyle, harcamalarla tespit edilen GSMH değerleri, üretim yoluyla hesaplanan GSMH hesaplamalarıyla karşılaştırılmaktadır. (Özsoylu, 1996: 28).

Ayrıca kayıt dışı kesimin büyüdüğü, organize olmayan işçi sayılarının arttığı ve küçük ölçekteki firmaların fazla olmasıyla şehirleşmede yaşanan ilerlemeler, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde harcamalar yöntemiyle tespit edilen GSMH'nin, üretim yöntemiyle belirlenen değerlerden daha fazla olduğu göstermektedir (Toptaş, 1998: 13).

1978 yılında ilk defa İngiltere'de kullanılan yöntemle kayıt dışı ekonominin boyutu, tespit edilen GSMH'nin % 2,5-3 oranlarında bulunmuştur. Bu yöntemdeki varsayım, bireylerin elde ettikleri kazançlarını kolay bir şekilde saklayabilmesine fakat yaptığı harcamalarını gizli tutamamasına dayanmaktadır. Ayrıca döviz, altın vb. tasarruf araçlarına başvurulduğu yatırım dönemlerinde ve ülke dışına transfer aktarımının olduğu zamanlarda bu yöntem sağlıklı sonuçlar vermeyebilir (Tunç, 2015: 66).

Bu ölçüm yönteminin dezavantajı, sonuçların net olarak hesaplanamamasından ileri gelmektedir. Bunun yanında resmi olarak yayınlanan istatistiklerde farklı yollar

kullanılarak belirlenen GSMH değerlerinin her seferinde birbirine eşit olarak çıkması, bu yönteme olan güvenirliliği zedelemektedir (zsoylu, 1996: 28).

1.5.2.2. İstihdam Yöntemi

Diğer dolaylı ölçüm yöntemi makroekonomik göstergelerden emek girdisinin analizine dayanmaktadır. Emek piyasasındaki farklılıklarla kayıt dışı istihdamdaki değişimler izlenebilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi içerisinde önemli boyutlarda yerini alan kayıt dışı istihdam kavramı da, çalışan ücretliler ile işverenler tarafından gerçekleştirilen, yapılmaması gereken durumları içermektedir. Bu kavram da resmi kurumlara yansımadığından tespit edilmesinde çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır.

İstihdam yönteminde, nüfus, sivil iş gücü arzı ile istihdamın belirli zaman dilimi içindeki ilerleyişi takip edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu hesaplama yönteminde iş gücü arzıyla istihdam artış hızlarının aynı olması gerekmektedir. Eğer istihdam / nüfus oranı, iş gücü / nüfus oranından yavaş bir şekilde artış gösterdiği durumunda, iş gücünün istihdam edilemeyen kesimi ya işsizliğin artışına sebebiyet verdiğini göstermekte ya da kayıt dışı kesimin arttığına işaret etmektedir (Işık ve Acar, 2003: 123).

Ayrıca resmi kurumlarda yer alan istatistiki verilere göre istihdam eden kişilerle SGK'ya kayıtlı olarak istihdam edenlerin arasındaki farklar da, kayıt dışı istihdamın olduğunun kanıtıdır (Kıldış, 2000: 15).

Basit olması açısından bu yöntem avantaj sağlamaktadır. Sadece basit hesaplamalar ile karşılaştırmalara gereksinim duyan bir yaklaşımdır (Sugözü: 2010: 117). Fakat yöntemin basitliğine karşın iki ayrı dezavantajı da söz konusudur. Bunlardan ilki, yöntemin ekstra başka bir işte daha çalışanları hesaba katmaması ve lmemesidir. Halbuki bireyler kanuni bir işte çalışmasının yanında diğer kayıt dışı bir işte de çalışabilirler. İkinisi ise, oranlarda sosyal sebeplerden (g gibi) veya farklı sebeplerden kaynaklanan nedenler söz konusu olabilir (Erdinç, 2016: 94). Bu sebeplerden ötürü de, bu yöntemle yapılan kayıt dışı ekonomi tahminleri yanıltıcı olabilmektedir.

1.5.2.3. Vergi Denetimi Yöntemi

Vergi denetimine dayalı olan bu yöntemde, belirli bir dönemde maliye teşkilatı tarafından yapılan vergi denetleme ve inceleme sonuçlarına göre, kısmen veya tamamen vergi idaresinin dışında bırakılmış gelirler ile tespit edilen matrah farkları tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Bakkal, 2007: 112).

Beyan esasına dayanan çağdaş vergi sistemlerinde, vergi sorumlusu olan mükellefler, elde ettikleri kazançlarını vergi dairelerine bildirmektedirler. Bu beyanlarda, mükellef tarafından yapılan hatalar olduğu gibi söz konusu kanunların yanlış yorumlanmasından veya mükellefin kasıtlı olarak hatalı hesaplama yapmasından kaynaklanan durumlar da söz konusu olabilmektedir. Vergi incelemeleri ile incelenen mükellef beyanlarındaki hatalar düzeltilerek matrahtaki farkları bulunmaktadır. Bu yöntemle, mükelleflerin beyan etmedikleri gelir tutarı yani matrahtaki farklar göz önünde bulundurularak kayıt dışı ekonomi belirlenmeye çalışılmaktadır (Toptaş, 1998: 12). Ancak bu yöntemle kayıt dışı ekonomi yerine vergilendirilmeyen ekonominin boyutları hesaplanmış olmaktadır. Bu durum, vergi denetimi yönteminin en önemli eksikliğini ortaya çıkarmaktadır. (Sarılı, 2002: 36).

Ayrıca vergi denetimlerinin yetersiz olması, kayıt dışı ekonominin sebeplerinin içinde yer aldığından, bu yöntemle kayıt dışı ekonominin boyutunun tespit edilmesi pek mümkün görünmemektedir.

1.5.2.4. Parasal Yöntemler

Dolaylı ölçüm yöntemlerinden biri olan parasal yöntemde, kayıt dışı ekonominin boyutları, parasal istatistik araçlara yer verilerek tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bu yöntemde, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan çek ve peşin para bu ekonominin boyutları ile ilgili bilgi verebilmektedir. Şöyle ki denetimlere imkan vermemek açısından, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde yapılan ödemelerin çoğunluğunun peşin parayla yapıldığı düşünülmektedir. Bu yöntem ile kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirlemek açısından para piyasasında gerçekleşen hareketlerin gözlenmesi gerekmektedir. Şayet zamanla dolaşımda mevcut olan ödeme aracı olan paranın, mevduata olan oranının artmasıyla birlikte para talebi de artış gösterdiğinden dolayı kayıt dışı ekonominin boyutlarının büyüdüğü gözlenmektedir (Kıldış, 2000: 15).

Parasalıcı yöntem ise, sabit oran yöntemi, işlem hacmi yöntemi ve ekonometrik yöntem olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.5.2.4.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yöntemi

1958'de ilk defa Philip Cagan'ın kullandığı bu yöntem, 1977'de Guttman ile geliştirilmiştir.

Sabit oran yöntemine göre, para piyasalarındaki hareketler izlenerek, kayıt dışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılmaktadır. Ekonomide kayıt dışı faaliyet gösteren kitlenin olmadığı bir zaman diliminin var olduğu düşünülmekte ve dolaşımda olan paranın, mevduata oranının zaman içinde değişmediği düşünülmektedir. Bu oranın zamanla artması ise, paraya olan talebi arttırmakta ve buna bağlı olarak da kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır (Aydemir, 1995: 31). Bu yöntemde birtakım varsayımlar söz konusudur. Bunlardan ilki, varsayılan dönem, kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemdir. İkincisi, dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kalmasıdır. Üçüncüsü, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde yer alan ödeme aracının, nakit para olmasıdır. Dördüncü olarak da, dolaşımda yer alan paranın, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik işlemlerde yer alan para miktarının toplamına eşit olmasıdır (Harmanşa ve Abut, 2017: 96).

Bu yöntemin eksi yönü, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan nakit paranın ödemede kullanılan araç olması ve kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızının aynı olduğunun kabul edilmesidir. Ancak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde çek ve senetle gerçekleşen ödeme araçları da yaygın olduğu gibi paranın dolaşım hızı da kayıt altında bulunan ekonomiye göre daha hızlıdır (Sarılı, 2002: 37).

Tüm bu eleştirilere ve sıkıntılara rağmen, bu yöntem kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmede başvurulan en sık yöntemdir (Bulut, 2007: 84).

1.5.2.4.2. İşlem Hacmi Yöntemi

Bu yöntem ilk kez Amerikalı iktisatçı Edgar Feige öncülüğünde, parasal oran yöntemlerine alternatif olarak geliştirilmiştir.

Bu yöntemde Fisher'ın miktar teorisi eşitliğinden hareket edilmektedir. $MV=PT$ olarak bilinen bu eşitlikte, M para miktarını, V paranın dolaşım hızını, P fiyatlar genel seviyesini ve T işlem hacmini ifade etmektedir. Bu eşitliğin değişkenlerinden işlem hacmini ifade eden (T) ile GSMH arasındaki ilişki uzun dönemde sabittir (Özsoylu, 1996: 30, Ilgın, 1999: 59).

Bu modeldeki avantaj, kayıt dışı ekonomide peşin parayla beraber çek, senet, kredi kartı vs. ödeme araçlarının da kullanılabilmesini varsaymasıdır. Dezavantajı ise, işlem hacmi miktarının hesaplanmasında yaşanan güçlüklerdir (Özsoylu, 1996: 30).

1.5.2.4.3. Ekonometrik Yöntem

1979 yılında ilk defa Tanzi tarafından kullanılan, 1980 yılında düzenlenen bu yöntem, 1983 yılında ABD' de uygulanmış bir yöntemdir. Bu yöntem, ekonometrik çalışmalarda yol gösterici olan, diğer ülkelerde de bazı değişikliklerle uygulanan bir metottur (Doğu, 2011: 40).

Bu ölçüm yönteminde bazı varsayımlar çerçevesinde kayıt dışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılmaktadır. Yöntemde kayıt dışılığın en önemli sebebini vergi oranları almaktadır. Yine bu hesaplama tekniğinde paranın dolaşım hızı, resmi ve resmi olmayan ekonomi içinde eşit kabul edilmektedir. Ödeme aracı olarak ise peşin para söz konusu olmaktadır. Şöyle ki vergilerin uygulandığı dönem ile uygulanmadığı dönem, teker teker hesaplanmakta ve aradaki fark kayıt dışı ekonomi ve nakit para seviyesi hakkında bilgi vermektedir. Son olarak ise, paranın dolaşım hızı denkleme dahil edilmekte ve kayıt dışılığın boyutları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Avantajı ise, kayıt dışı ekonominin olmadığı bir dönemin varsayımının yapılmamasıdır (Işık ve Acar, 2003: 125).

1.5.3. Model Yaklaşımlar

Diğer ölçüm yöntemlerinden farklı olarak bu yaklaşımda sadece bir değişken dikkate alınarak kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılmamakta, bütün kullanılan değişkenlerden eş zamanlı olarak yararlanılmaktadır. Bu yöntemde, enflasyon, dolaylı vergiler, kamu harcamaları, kişi başına düşen GSYİH, büyüme, ticaret hacmi ve işsizlik gibi veriler göz önünde bulundurulmaktadır (Kankılıç, 2015: 6).

MIMIC (Çoklu Gösterge-Çoklu Neden) ve DYMIMIC (Dinamik Çoklu Gösterge-Çoklu Neden) yöntemleri, model yaklaşımlarda yer alan ölçüm yöntemlerindedir.

MIMIC yönteminde, iş gücünde yaşanan gelişmeler, parasal işlemlerdeki değişiklikler, mevzuattan ileri gelen karmaşıklıklar ile vergi ahlakı, üretim piyasasında gerçekleşen hareketlilikler ve vergi yükü gibi sektörü etkileyen nedenlerin hepsi aynı anda değerlendirilerek kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmaktadır. DYMIMIC yönteminde ise, MIMIC yönteminde kullanılan verilerin yanında farklı dönemlerin bilgileri de yönteme dahil edilerek kayıt dışı ekonominin boyutları ölçülmeye çalışılmaktadır (Kankılıç, 2015: 7).

Genel olarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemlerine bakacak olursak, her yöntemin kendisine özgü olumlu ve olumsuz yönlerinin olması söz konusudur. Önemli olan yöntemin uygulandığı ülke ekonomisinin yapısına uygun bir ölçüm metodunun seçilmesi ve kayıt dışı ekonominin boyutlarının ölçülmesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA KAYIT DIŞI EKONOMİ: SEÇİLMİŞ DÜNYA ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Evrensel bir sorun olan kayıt dışı ekonomi olgusu, hemen hemen her ülkede, farklı boyutlarda ve farklı sebeplerde varlığını hissettirmektedir. Her ülke kendi tarihsel geçmişine göre, ekonomik, mali, sosyal, hukuksal ve yönetsel yapısına göre çözümler üretmek için çabalamaktadır. Hatta ülkelerin daha da ileri giderek, dışsal faktörleri de göz önünde bulundurarak, uluslararası yardımlaşmaya başvurması gerekebilmektedir (Kırbaş, 2012: 70). Geçmiş zamanlarda da bu mücadelede ülkelerin beraber hareket ettiğinin örnekleri de söz konusudur.

Şöyle ki, 19 Aralık 1988 yılında Birleşmiş Milletlerin imza attığı bir sözleşmede uyuşturucu kaçakçılığıyla alakalı işlemler ile bu faaliyetlerden kazanılan haksız gelirlerin aklanmasına yönelik işlemler hakkında cezaların uygulanması öngörülmüştür. Yine Aralık 1988'de; Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Hollanda, İsveç, İsviçre, İngiltere, ABD ve Lüksemburg Merkez Bankası temsilcileri ve denetimden sorumlu yetkilileri bir araya gelmiş ve 'Ülkeler Bildirisi' ni yayınlamışlardır. Bu bildiriye göre, kara paranın aklanmasına yönelik mücadelede, taraf ülkelerin birlikte hareket etmeleri ve ortak bir politika oluşturmaları kararı alınmıştır (Kaptangil, 2017: 69).

Batılı ülke ekonomilerinde, kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğu zaman ilk akla gelen sektörler, silah ile uyuşturucu kaçakçılığı gibi kanuna aykırı sektörler olmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerindeyse bu sektörlerin yanında, kayıt dışı faaliyetler, belgelendirilmeyen mal ile hizmet alım satımlarından dolayı görülmektedir (Kıldış, 2000: 3). Yani kayıt dışı ekonomik faaliyetler, her ülkenin özelliklerine göre çeşitli alanlarda kendisini gösterebilmektedir. Ülkeler ise bu faaliyetlerin önüne geçebilmek için kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntemler belirlemelidir.

Dünya'da kayıt dışı ekonomi ile alakalı ilk çalışmalar, Fransa'da ilki 1936 yılında ikincisi ise 1940 yılında olmak üzere kayıt dışı istihdam ile ilgili yapılmıştır (Yılmaz, 2004: 20). Diğer çalışma ise daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi ABD'de Cagan tarafından 1958 yılında yapılmıştır. Geçmişten günümüze kadar kayıt dışı

ekonomik faaliyetleri belirlemek ve boyutlarını ölçmek için farklı çalışmalar yapılmıştır.

2.1. Dünya Geneline Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Dünya ülkelerinin kayıt dışı ekonomiye olan ilgileri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bu konunun hala güncelliğini korumasının nedeni ise, genellikle sorun olan bu kavramın ortadan kaldırılamamış olmasıdır (Yılmaz, 2004: 20).

Uluslararası bir mesele olan kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmede ise çeşitli yöntemlere ve verilere başvurulmuştur.

2.1.1. Dünya’da Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Kayıt dışı ekonominin boyutları dünyadaki farklı ülkeler ve araştırmacılar tarafından çeşitli yöntemlerle hesaplanmaya çalışılmıştır.

Gutmann (1977), ABD’nin kayıt dışı ekonomisinin boyutlarından bahsetmiştir. Dolaşımda yer alan peşin paranın, vadesiz mevduattan daha hızlı büyüdüğünü belirten Gutmann, aradaki bu farkın kayıt altına alınmamış ve vergilendirilmemiş işlemleri yansıttığını ve yasal olmayan ekonomideki büyümenin yansıması olduğunu ileri sürmüştür. 1976 yılında ABD’deki kayıt dışı ekonominin, 176 milyar dolarlık yasa dışı bir gelir oluşturduğunu tespit eden araştırmacı, ABD’nin kayıt dışı ekonomi oranını % 9,4 olarak belirlemiştir.

Feige (1979), Fisher’ın işlem hacmi yöntemini kullanarak, ABD’de kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır. Kayıt dışı ekonominin boyutunu 1976 yılı için % 19,1 olarak tespit etmiş ve 1978 yılı için ise bu oranı % 26,6 olarak bulmuştur.

Tanzi (1980), ekonometrik yöntemle ABD’de kayıt dışı ekonominin boyutunu tespit etmiştir. Şöyle ki, 1976 yılında yaptığı tahminde vergi artışı ile ilişkilendirdiği kayıt dışı ekonominin boyutunu en düşük % 3,4, en yüksek ise % 5,1 olarak ölçmüştür. Kayıt dışı ekonominin toplam vergi ile ilişkilendirdiği boyutunu ise en düşük % 8,1 ve en yüksek % 11,7 olarak bulmuştur.

1980’li yıllarda ise İtalya’da kayıt dışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Şöyle ki bu dönemde sanayileşmiş ülke konumunda olan İtalya’da

büyümede yaşanan hızlı gelişmeye rağmen işsizlik oranlarında azalma yaşanmaması bu faaliyetlerin tespitini gündeme getirmiştir. Burada iş gücü piyasası göz önünde bulundurularak tahminlerde bulunulmuştur (DPT, 2001: 11). İtalya’da Gaetani-Darogona tarafından 1980’de yapılan tahminde, istihdam yaklaşımı yöntemi kullanılmış ve kayıt dışı ekonomi oranı % 10.0 – 20.0 arasında sonuç vermiştir (Erdoğan, 2016: 105).

Dilnot ve Morris (1981), yaptıkları çalışmada İngiltere ülkesinin kayıt dışı ekonomisini 1977 yılında harcama anketi yoluyla belirlemeye çalışmıştır. Bu araştırma sonucunda kayıt dışı ekonominin tahmini boyutu % 2 ile % 3 oranında tahmin edilmiştir.

Kırchgassner (1983), Almanya’daki kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek için parasal yöntemi tercih etmiştir. 1980 yılı için kayıt dışı ekonominin tahmini boyutunu, GSMH’nin % 8 ile % 12 si arasında tespit etmiştir.

Giles (1996), Yeni Zelanda’daki kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmek için MIMIC model yöntemini kullanmıştır. Bu yöntemle 1968-1994 dönemleri arasında kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmeye çalışan araştırmacı bu boyutu, GSYİH’nin % 8,8’i olarak tespit etmiştir.

Tedds (1999), Kanada’daki kayıt dışı ekonominin boyutunu MIMIC modelle belirlemeye çalışmıştır. 1976-1995 yıllarına ait verileri kapsayan bu çalışmada Tedds, 1995 yılı için kayıt dışı ekonominin boyutunu, GSYİH’nin % 15’i olarak bulmuştur.

Bajada (1999), Avustralya’daki kayıt dışı ekonominin boyutlarını 1967-1996 yıllarını kapsayan bir çalışma ile tahmin etmeye çalışmıştır. Nakit para talebi yaklaşımını kullanarak tespit ettiği kayıt dışı ekonominin boyutunun oranlarını, GSYİH’nin % 14,16 ile % 17,09’u arasında bulmuştur.

Ayrıca tablo 3’te seçilmiş olan gelişmiş batı ülkelerinde 1960 yılı kayıt dışı ekonomi ile 1995 yılı kayıt dışı ekonomi oranları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 1960 yılı ile 1995 yılındaki oranlar arasında önemli yükselişler görülmektedir. Özellikle İsveç, Danimarka, Norveç ve Almanya’da oranlardaki artışlar önemli miktarlardadır.

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Büyüme Oranı (GSMH)

Ülkeler	Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu		Kayıt Dışı Ekonominin Artışı
	1960	1995	
İsveç	% 2	% 16	% 14
Danimarka	% 4,5	% 17,5	% 13
Norveç	% 1,5	% 18	% 16,5
Almanya	% 2	% 13,2	% 11,2
ABD	% 3,5	% 9,5	% 6
Avusturya	% 0,5	% 7	% 6,5
İsviçre	% 1	% 6,7	% 5,7

Kaynak: Schneider ve Enste, 2000: 81.

Elbette her ülkedeki artışın gerek ekonomik, gerek mali gerekse sosyolojik sebeplerin bu artışta etkileri olduğu gibi, kayıt dışı ekonominin de bu alanlardaki etkisi söz konusudur.

2.1.2. OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

OECD, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü olarak anılan, 1961 yılında kurulan, genel merkezi Fransa, Paris' te bulunan ve aralarında ülkemizin de yer aldığı toplamda 36 ülkeden oluşan bir üye topluluğudur. Genel bütçesi 374 milyon Euro'dan oluşan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün görevi, dünyadaki insanların ekonomik ve sosyal refahını artıracak politikaları teşvik etmektir (WEB_1). Toplamda 20 adet kurucu üyeden oluşan örgütte Türkiye'de kurucu üyelerin arasında bulunmaktadır.

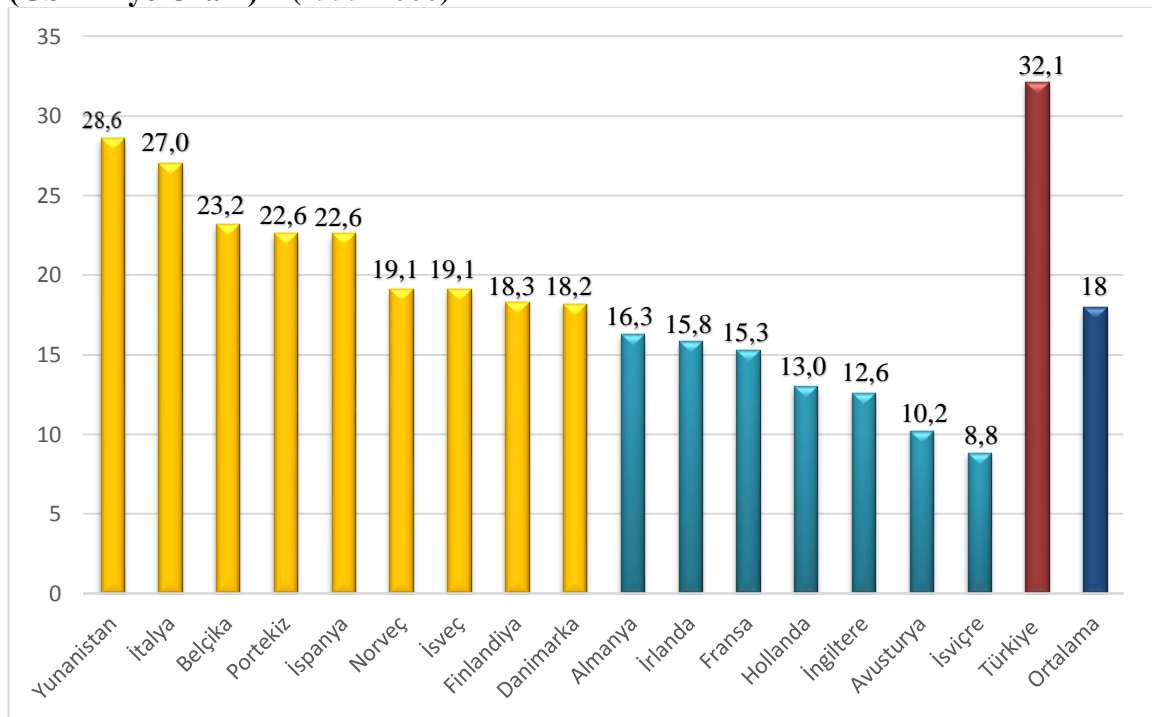
Kayıt dışı ekonomiyle ilgili çeşitli mücadele yöntemlerine özellikle son senelerde daha da önem verilmiştir. Ülkelerde, gelir toplamaya yetkili kamu kuruluşlarınca yapılan çalışmalar neticesinde, bu faaliyetlerin önemli gelir kayıplarına sebep olduğu ve ciddi boyutlarda olduğu ortaya konmuştur. Yine bu ülkelerde kayıt dışı ekonominin belirleyicileri olarak; vergi ve sosyal güvenlik payı yükü, kurumsal kalite, regülasyonlar, kamusal hizmetler, vergi ahlakı ve yaptırım sistemi gösterilmektedir (Teyyare, 2018: 57).

Geçmiş yıllarda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarının belirlenmesinde OECD üyesi ülkeler ve uluslararası bazı ülkeler, ulusal istatistik örgütleri aracılığıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetleri ölçmek amacıyla toplantılar düzenleyip pilot çalışmalar yapmışlardır. Fakat yapılan bu çalışmalarda ulaşılmaya çalışılan neticeye

varılamamıştır. Bu faaliyetlerin büyüklüklerini ölçmek için yapılan bu araştırmaları engelleyen durum ise, bu çalışmaların fazlasıyla emek ve finansman ihtiyacı gerektirmesi olmuştur (Akkoç, 2010: 65).

Schneider (2002), yaptığı bir çalışmada 110 ülkenin kayıt dışı ekonomisinin boyutlarına ilişkin tahminlerde bulunmuştur. 2000 yılındaki veriler göz önünde bulundurularak 110 ülke, üç ayrı grupta incelenmiştir. Bu araştırmaya göre, kayıt dışı ekonominin oranları; gelişmekte olan ülkelerde % 41, geçiş ekonomilerinde % 38 ve OECD ülkelerinde ise % 18 olarak tespit edilmiştir. Ülkemizde ise bu oran % 32,1 olarak hesaplanmış ve bu oran OECD ülkelerinin ortalamasının üstünde bir oran olarak gözlenmiştir. Fakat Türkiye'nin, bu oranının, diğer iki gruptaki ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranlarına göre daha iyi sonuçlandığı gözlenmiştir.

Şekil 4: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (GSMH'ye Oranı) – (1999-2000)

Kaynak: Schneider, 2002: 9-17.

Yukarıdaki şekilde kayıt dışı ekonomiyle ilgili adını sık sık duyuran Friedrich Schneider tarafından yapılan bir çalışmaya yer verilmiştir. Şekle göre OECD ülkesi olan 16 ülkenin 1999-2000 yıllarındaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün gayri safi milli hasılaya oranlarına yer verilmiştir. Şekilde Yunanistan'ın % 28,6 ile en yüksek orana sahip olduğu, en düşük oranın ise % 8,8 ile İsviçre'ye ait olduğu görülmektedir. Genel

olarak oranlar incelendiğinde ise şekilde yer alan 9 ülkenin kayıt dışı oranının OECD ortalaması olan % 18' in üstündeyken, 7 ülkenin ise bu ortalamanın altında bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'deki % 32,1 oranı fazlasıyla yüksek seviyede değerlendirilmekte ve OECD ortalamasının oldukça üstündedir.

Tablo 4'te, 2004-2015 yılları arasında, 36 OECD ülkesinin kayıt dışı ekonomilerinin tahmini boyutlarına yer verilmiştir. Genel itibari ile tablo incelendiğinde, 2015 yılında en düşük kayıt dışı ekonomi boyutuna sahip ülke, % 6,94 oranı ile İsviçre olmuştur. Daha sonra % 7 oranı ile ABD ve % 7,75 oranı ile Almanya gelmektedir. Yine 2015 yılı gözlemlendiğinde kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülke % 28,07 ile Meksika gelmektedir. Türkiye ise, % 27,43 ile 36 OECD ülkesi arasında kayıt dışı ekonomi boyutuna sahip en yüksek ikinci ülke olmuş ve Türkiye'yi % 26,45 ile Yunanistan izlemiştir.

Tablo 4: OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (%)

OECD Ülkeleri	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ABD	8,43	7,86	7,47	8	7,76	9,18	8,71	8,23	7,83	7,66	7,04	7
Almanya	12,80	12,61	11,41	10,56	9,59	11,69	10,88	9,05	8,85	9,22	8,17	7,75
Avustralya	12,11	12,25	11,66	9,32	8,96	9,39	9,14	8,87	9,83	9,95	8,89	8,10
Avusturya	8,72	8,86	8,34	7,69	7,78	9,65	9,07	8,47	8,40	8,68	8,39	9,01
Belçika	21,12	21,11	20,74	18,27	18,28	18,74	18,8	17,71	18,28	18,81	18,06	17,8
Çek Cumhuriyeti	15,75	14,46	13,14	11,53	11,18	13,52	12,97	11,68	11,5	11,79	10,76	10,47
Danimarka	14,55	13,75	12,66	12,51	13,01	16,33	16,17	15,26	15,48	15,24	14,13	14,70
Estonya	23,15	21,26	19	17,84	19,42	24,60	22,99	19,67	18,34	17,97	17,52	18,49
Finlandiya	12,29	11,97	11,26	10,98	10,95	13,11	12,54	12,19	12,59	13,08	12,12	13,30
Fransa	14	13,96	13,31	12,88	11,61	13,89	13,11	11,81	12,08	12,41	12,12	11,65
Hollanda	11,36	11,12	10,94	10,55	9,58	8,9	8,6	8,09	8,11	8,44	8,75	7,83
İngiltere	11,43	11,39	10,44	10,78	9,83	11	10,33	10,06	9,91	9,57	8,81	8,32
İrlanda	13,52	13,08	12,59	12,55	12,45	13,36	11,78	12,49	11,4	11,14	9,93	9,58
İspanya	23,47	23,32	22,96	22,67	21,53	24,24	23,91	23,65	24,08	24,35	24,04	22,01
İsrail	22,43	21,84	21,11	21,80	20,37	21,5	20,48	19,4	19,85	19,9	19,39	19,18
İsveç	12,06	12,32	11,14	10,12	10,3	12,71	11,45	11,08	11,89	12,31	11,88	11,74
İsviçre	7,54	7,30	6,96	6,34	6,16	7,06	6,76	6,62	6,66	6,56	6,39	6,94
İtalya	24,17	24,62	23,81	22,43	23,51	27,31	26,13	24,54	25,53	24,49	24,33	22,97
İzlanda	13,78	13,26	13,14	12,69	12,56	14,12	14,16	13,74	13,38	13,31	13,07	12,45
Japonya	11,09	10,91	10,35	10,14	9,21	10,39	9,93	9,89	9,73	9,28	8,69	8,19
Kanada	13,77	13,57	12,92	12,87	12,02	12,26	10,71	10,46	11,28	11,21	10,05	9,42
Kore	26,23	26,03	26,37	24,89	23,86	23,13	22,97	20,81	20,96	21,27	20,36	19,83
Letonya	22,05	19,93	18,13	17,04	18,27	21,16	20,41	18,67	17,32	16,68	15,92	16,62

Litvanya	25,69	23,88	22,38	20,58	20,28	24,29	23,13	20,86	19,32	18,30	17,62	18,65
Lüksemburg	10,67	10,72	10,33	9,37	9,65	11,01	10,37	10,34	10,80	10,65	10,39	10,38
Macaristan	22,88	22,52	21,05	21,40	20,58	23,18	22,82	21,87	22,26	21,63	20,78	20,49
Meksika	29,81	29,47	28,53	30,65	29,82	32,65	31,15	30,25	29,52	30,05	29,14	28,07
Norveç	13,52	12,90	11,29	11,03	10,47	14,37	14,05	13,63	13,32	13,64	13,35	15,07
Polonya	25,84	25,32	24,18	23,51	21,65	21,56	20,93	19,33	19,04	18,86	18,09	16,67
Portekiz	22,26	22,68	22,69	22,05	20,74	21,67	20,79	20,37	20,24	20,38	19,29	17,82
Slovakya	15,37	14,50	13,52	12,15	11,52	13,47	12,84	11,96	11,81	11,75	11,64	11,18
Slovenya	23,25	22,70	20,94	17,96	17,58	22,24	22,54	22,18	22,89	23,02	21,49	20,21
Şili	16,86	16,16	15,67	15,10	14,09	14,47	14,06	12,96	12,64	12,79	12,72	13,16
Türkiye	30,80	29,77	29,47	30,38	29,14	32,33	30,21	27,65	28,03	27,33	27,45	27,43
Yeni Zelanda	11,07	11,53	11,72	10,57	10,76	11,66	11,62	10,19	10,33	10,09	9,33	8,97
Yunanistan	25,29	25,99	24,90	24,23	23,2	25,32	26,15	27,08	28,39	27,78	27,11	26,45

Kaynak: Medina ve Schneider, 2018: 69-76'daki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

2.1.3. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Avrupa Birliği 1 Kasım 1993'te kurulan toplamda 28 üye ülkeden oluşan bir topluluktur.

Avrupa Birliği'nde kayıt dışı ekonomi üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; vergi kaçakçılığı, rüşvet ve beyan edilmeyen işlemlerden oluşmaktadır. Vergi kaçakçılığının en yüksek orana sahip olduğu ülke % 39,2 oranı ile Malta'dır. Bulgaristan ise % 1,4 oranı ile rüşvette ilk sıradadır. Beyan edilmeyen işlemlerin en fazla olduğu ülke ise Letonya'dır. Ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinde dolaylı vergiler alanında ciddi bir vergi kaybı olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği'nde 2013 senesinde KDV kaybının en düşük olduğu ülkeler % 1,2 ile İsveç, % 3,3 ile Lüksemburg, % 5,6 ile Finlandiya ve % 6,5 il Slovenya' dır. En yüksek orana sahip ülkeler ise, % 39,2 ile Malta, % 38,6 ile Litvanya, % 34,5 ile Romanya, % 33,5 ile Yunanistan ve % 32,1 ile Slovakya'dır. Bu oran Almanya'da % 10,9, Fransa'da % 12,4 ve İngiltere'de ise % 9,9'dur (Güler ve Toparlak, 2018: 218).

AB ülkelerinden Güney Avrupa (Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz) ülkelerinde kayıt dışı ekonomi oranları daha yüksektir. Kuzey Avrupa (İsveç, Finlandiya, Danimarka) ülkelerinde ise ücretler üzerindeki vergi yükü fazla olmasına rağmen diğer Avrupa ülkelerine nazaran alt yapılarının daha sağlam olması sebebiyle kayıt dışı ekonomi orta ölçekte kalmaktadır. Almanya, İngiltere ve Fransa durumundaki

AB'nin finansörü olan ülkeler ise kayıt dışı ekonomiyi ortak pazar için tehdit unsuru olarak algılamaktadırlar. Çünkü bu faaliyetlerin rekabeti bozucu etkisi, makro ekonomik göstergelerde meydana getirdiği olumsuzluklar ve AB bütçesine yükleyeceği ekstra maliyetler gibi sebepler, finansör olan bu ülkelerin kayıt dışı ekonomiyi azaltacak ortak paydada politikalar uygulamasına sebebiyet vermektedir (Toktaş, 2010: 54-55).

Aşağıdaki tabloda Schneider tarafından AB'ye üye olan 28 ülkenin kayıt dışı ekonomi oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 5: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (%)

Ülkeler	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Avusturya	10.8	11.0	10.3	9.7	9.4	8.1	8.5	8.2	7.9	7.6	7.5	7.8	8.2	7.8
Belçika	21.4	20.7	20.1	19.2	18.3	17.5	17.8	17.4	17.1	16.8	16.4	16.1	16.2	16.1
Bulgaristan	35.9	35.3	34.4	34.0	32.7	32.1	32.5	32.6	32.3	31.9	31.2	31.0	30.6	30.2
Hırvatistan	32.3	32.3	31.5	31.2	30.4	29.6	30.1	29.8	29.5	29.0	28.4	28.0	27.7	27.1
Çek Cumhuriyeti	19.5	19.1	18.5	18.1	17.0	16.6	16.9	16.7	16.4	16.0	15.5	15.3	15.1	14.9
Danimarka	17.4	17.1	16.5	15.4	14.8	13.9	14.3	14.0	13.8	13.4	13.0	12.8	12.0	11.6
Estonya	30.7	30.8	30.2	29.6	29.5	29.0	29.6	29.3	28.6	28.2	27.6	27.1	26.2	25.4
Finlandiya	17.6	17.2	16.6	15.3	14.5	13.8	14.2	14.0	13.7	13.3	13.0	12.9	12.4	12.0
Fransa	14.7	14.3	13.8	12.4	11.8	11.1	11.6	11.3	11.0	10.8	9.9	10.8	12.3	12.6
Almanya	16.7	15.7	15.0	14.5	13.9	13.5	14.3	13.5	12.7	12.5	12.1	11.6	11.2	10.8
Yunanistan	28.2	28.1	27.6	26.2	25.1	24.3	25.0	25.4	24.3	24.0	23.6	23.3	22.4	22.0
Macaristan	25.0	24.7	24.5	24.4	23.7	23.0	23.5	23.3	22.8	22.5	22.1	21.6	21.9	22.2
İrlanda	15.4	15.2	14.8	13.4	12.7	12.2	13.1	13.0	12.8	12.7	12.2	11.8	11.3	10.8
İtalya	26.1	25.2	24.4	23.2	22.3	21.4	22.0	21.8	21.2	21.6	21.1	20.8	20.6	20.2
Letonya	30.4	30.0	29.5	29.0	27.5	26.5	27.1	27.3	26.5	26.1	25.5	24.7	23.6	22.9
Litvanya	32.0	31.7	31.1	30.6	29.7	29.1	29.6	29.7	29.0	28.5	28.0	27.1	25.8	24.9
Lüksemburg	9.8	9.8	9.9	10.0	9.4	8.5	8.8	8.4	8.2	8.2	8.0	8.1	8.3	8.4
Malta	26.7	26.7	26.9	27.2	26.4	25.8	25.9	26.0	25.8	25.3	24.3	24.0	24.3	24.0
Hollanda	12.7	12.5	12.0	10.9	10.1	9.6	10.2	10.0	9.8	9.5	9.1	9.2	9.0	8.8
Polonya	27.7	27.4	27.1	26.8	26.0	25.3	25.9	25.4	25.0	24.4	23.8	23.5	23.3	23.0
Portekiz	22.2	21.7	21.2	20.1	19.2	18.7	19.5	19.2	19.4	19.4	19.0	18.7	17.6	17.2
Romanya	33.6	32.5	32.2	31.4	30.2	29.4	29.4	29.8	29.6	29.1	28.4	28.1	28.0	27.6
Slovakya	18.4	18.2	17.6	17.3	16.8	16.0	16.8	16.4	16.0	15.5	15.0	14.6	14.1	13.7
Slovenya	26.7	26.5	26.0	25.8	24.7	24.0	24.6	24.3	24.1	23.6	23.1	23.5	23.3	23.1
Güney Kıbrıs	28.7	28.3	28.1	27.9	26.5	26.0	26.5	26.2	26.0	25.6	25.2	25.7	24.8	24.2
İspanya	22.2	21.9	21.3	20.2	19.3	18.4	19.5	19.4	19.2	19.2	18.6	18.5	18.2	17.9
İsveç	18.6	18.1	17.5	16.2	15.6	14.9	15.4	15.0	14.7	14.3	13.9	13.6	13.2	12.6
İngiltere	12.2	12.3	12.0	11.1	10.6	10.1	10.9	10.7	10.5	10.1	9.7	9.6	9.4	9.0
28 AB Ülkelerinin Ortalama Oranı	22.6	22.3	21.8	21.1	20.3	19.6	20.1	19.9	19.6	19.3	18.8	18.6	18.3	17.9
Türkiye	32,2	31,5	30,7	30,4	29,1	28,4	28,9	28,3	27,7	27,2	26,5	27,2	27,8	29,2

Kaynak: Schneider, 2016: 48-49.

Yıllar itibari ile bu oranlar incelendiğinde, AB ülkelerinin ortalama kayıt dışı ekonomi boyutlarında düşüş gözlenmektedir. 2016 yılında kayıt dışı ekonomisi en fazla orana sahip ülkeler % 30,2 ile Bulgaristan, % 27,6 ile Romanya ve % 27,1 ile

Hırvatistan'dır. % 7,8 ile Avusturya, % 8,4 ile Lüksemburg, % 8,8 ile Hollanda ve % 9 ile İngiltere ise, en düşük orana sahip ülkeler olmuştur. Yine tabloya göre, genel ortalama % 17,9 oranının altında olan toplam 14 ülke bulunmaktadır.

AB'ne aday ülkeler arasında bulunan ülkemizde ise 2016 yılı itibari ile kayıt dışı ekonomi oranı % 29,2 olarak hesaplanmıştır (Schneider, 2016: 49). Ülkemizdeki kayıt dışı ekonomi oranı tabloda da görülen AB genel ortalamasına göre oldukça yüksektir.

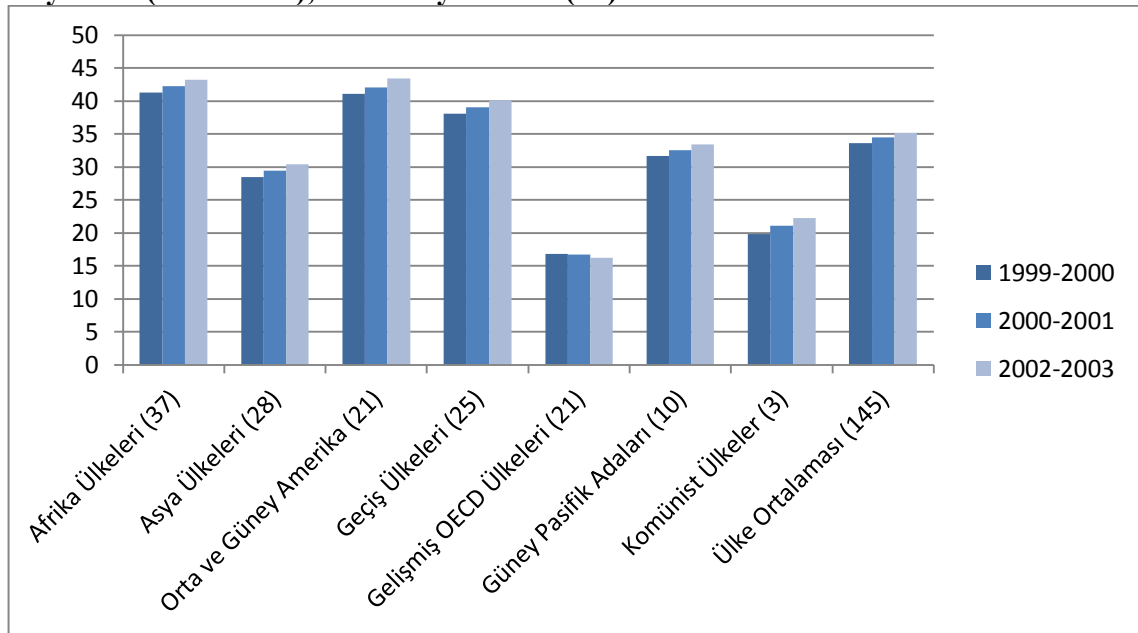
AB ülkelerinin kayıt dışı ekonomilerinin verildiği tablo 5'teki oranlara genel itibari ile bakıldığında 2003 yılından 2016 yılına kadar olan sürede kayıt dışı ekonomide azalma görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ise yaşanan küreselleşme süreci olmuştur. Küreselleşme ile beraber ülkelerin refah düzeylerinde de yükselme söz konusudur. Özellikle rekabetin yaşandığı dünyada ülkelerin de birbirleriyle devamlı yarış halinde olduğu düşünülürse her ülkenin kayıt dışı ekonomiyi önlemek öncelikli hedeflerinden olmuştur. Şöyle ki kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerde, yapısal sorunlar, işsizlik, istikrarsızlık, yüksek seyreden enflasyon oranları gibi sorunlar vardır ve bu sorunlar rekabeti bozucu etkiler meydana getirmektedir. Ayrıca 2008 yılında yaşanan krizin ardından uluslararası anlaşmalara gidilmesi, ülkelerin kayıt dışı ekonomiyi engellemek adına daha radikal kararları uygulamaya gitmesi, kayıt dışılığın nispeten azalmasını sağlamıştır (Kargı ve Güven, 2017: 13-14).

2.1.4. Ülke Grupları Bazında Dünya'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Dünya ülkeleri, yaşadıkları yerin konumu, ekonomik yapısı, ticari ilişkileri, benzerlikleri ile statülerine göre gruplara ayrılmıştır. Dünya'daki her ülkede bu büyüklüklerin ölçülmesi, oranlarının tahmin edilmesi ülke ekonomilerinin alacak oldukları kararlar açısından büyük önem arz ettiğinden hemen hemen her ülkede bu ekonominin boyutlarının tahminine yer verildiği gözlenmektedir.

Schneider (2006)'in, 145 ülke bazında yaptığı çalışmada elde ettiği sonuçlar aşağıdaki grafikte yer almaktadır. Schneider bu ölçümde DYMIMIC yöntemini kullanarak ülkelerdeki kayıt dışı ekonomilerin boyutlarını tahmin etmeye çalışmıştır. Aşağıdaki grafikte 1999-2000, 2001-2002 ve 2002-2003 yıllarında dünya ülkelerinde kayıt dışı ekonomi oranlarının ortalamasına yer verilmiştir.

Şekil 5: Ülke Grupları Bazında Dünya’da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Boyutları (1999-2003), GSYİH’ye Oranı (%)

Kaynak: Schneider, 2006: 29'daki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 5'e göre Dünya'da ülke grupları bazında 145 ülkenin kayıt dışı ekonominin GSYİH'ye oranlarına yer verilmiştir. Genel olarak şekle bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin kayıt dışı ekonomilerinin boyutlarının daha yüksek oranlarda bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. 21 OECD ülkesinin kayıt dışı ekonomileri ise daha stabil görülmekte ve diğer ülke gruplarına nazaran da düşük seviyelerde % 16'larda bir orana sahip oldukları izlenmektedir. Afrika ile Güney ve Orta Amerika ülkelerine bakıldığında bu oranların ortalama % 40'lar seviyesinde olduğu görülmektedir.

Genel olarak kurumsallaşmasını tamamlayan, gelişmiş ekonomilerde kayıt dışı ekonominin oranının daha düşük görüldüğü, henüz gelişiminin tamamlayamayan, gelişmekte olan ve geçiş sürecinde olan ekonomiye sahip ülkelerin ise kayıt dışı ekonomi oranlarının yüksek seviyelerde olduğunu söyleyebiliriz. Yani gelişmişlik seviyesi ile bu faaliyetlerin arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

2.2. Seçilmiş Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye ile Karşılaştırılması

Geçmişte ve günümüzde sadece Türkiye'ye özel bir sorun olmayan kayıt dışı ekonomi kavramı diğer dünya ülkelerinin de üstesinden gelmeye çalıştığı bir meseledir. Çalışmamızın bu bölümünde gelişmişlik seviyeleri göz önünde bulundurularak üç ayrı

ülkenin kayıt dışı ekonomileri ile tahmini boyutlarına yer verilmiş ve aynı zamanda bu kavramın Türkiye'deki boyutlarıyla karşılaştırılması ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu ülkelerden ilki Dünya Bankası sınıflandırmasında 'high income (yüksek geliri)' ülkeler seviyesinde yerini alan, dünya ekonomileri içinde gelişmişlik seviyesi yüksek olan, İngiltere'dir. Diğer iki ülke ise, yine Dünya Bankası sınıflandırmasına göre gelişmişlik düzeyi 'upper middle income (üst-orta geliri)' ülkeleri seviyesinde olan, ülkemiz ile benzer yanları olan Meksika ile SSCB'den 1991 yılında ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan olmuştur.

2.2.1. İngiltere

İngiltere, Dünya'nın en büyük ekonomilerinden birine sahip olan ve gelişmiş ülkeler arasında yerini alan ülkelerden birisidir.

İhtiyacı olan enerjinin büyük çoğunluğunu ürettiği petrol ve gaz ile karşılayabilen bu ülke, ileri teknoloji gerektiren havacılık, ilaç sektörü gibi sanayilerde yer alması, aynı zamanda düşük oranlarda kurumlar vergisi oranına sahip olması gibi olumlu etkiler, ekonomik açıdan güçlülüğünün göstergelerindedir (Akyüz, 2017: 54).

Sanayileşmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin gelişimini etkileyen çeşitli faktörler söz konusudur. Genel itibariyle bunlar (Enste, 2015: 5):

- Vergi ve sosyal güvenlik primleri,
- Resmi ekonomilerde özellikle işgücü konusundaki düzenlemelerin sıklığı, erken emeklilik ve işsizliğin artması, yasa dışı işlere daha fazla zaman ayrılması,
- Kamu kurumlarına duyulan güven ve saygı duygusu,
- Düşük olan vergi ahlakı sonucu kısmen oluşan yolsuzluk ve kamu kurumlarındaki kalitenin azalması olarak sayılabilir.

İngiltere'de kayıt dışı ekonomiye sebep olan ve kayıt dışı çalışılan alanlar genellikle, inşaat sektörü, işportacılık, oteller ve ikram sektörü gibi alanlar olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte kayıt dışı istihdam edilen çalışanların özellikleri ise, 22-25 yaş aralığındaki nitelikli erkek işçilerden oluşmaktadır (Gez, 2011: 34). Ayrıca İngiltere'de kayıt dışı ekonomik faaliyeti gerçekleştiren bireylerin teknolojiyi fazlasıyla iyi kullanarak kara para aklama ile uyuşturucu faaliyetlerinde buldukları

gözlenmektedir. Bununla birlikte ücretlerin az olması ve göç olayının sık olması sebepleri de bireyleri bu işlemlere yönelmekte ve kayıt dışı istihdama neden olmaktadır (Özçelik, 2005: 84).

Bir zamanlar İngiltere Gelir İdaresi Başkanlığı (Inland Revenue, IR) yapmış olan Sir William Pile tarafından kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesiyle birlikte kayıt dışı ekonomi İngiltere gündeminde önemli bir konu olmuştur. Bu tahmin herhangi istatistiki bir yöntemle tespit edilmemiş olsa da İngiltere içerisinde büyük dikkat çekmiştir (Yardım, 2010: 81). Bugünden sonra ise ülkede, kayıt dışı ekonomi ile ilgili farklı metotlar kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutlarıyla ilgili tahmin çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.

Ülkemiz ile İngiltere arasındaki kayıt dışı ekonomi oranları kıyaslandığında ise aradaki farkın fazla olduğu görülecektir. Yapılan bir çalışmada kayıt dışı ekonomiye sebep olan üç önemli faktör bazında ülkeler arasında bir değerlendirme yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda Türkiye ve İngiltere’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü etkileyen üç faktöre önem derecesine göre yer verilmiştir.

Tablo 6: Ülkelere Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünü Belirleyen Üç Önemli Faktör (İngiltere – Türkiye)

Ülkeler	1	2	3
Türkiye	Yolsuzluk	İşsizlik	Kişi başına düşen GSYİH
İngiltere	İşsizlik	GSYİH Büyümesi	Nüfus Artışı

Kaynak: ACCA, 2017: 12.

Tablo 6’da da görüldüğü gibi yapılan araştırmada Türkiye’de ilk sırayı yolsuzluk almıştır. İngiltere’de ise ilk sırayı işsizlik almıştır. Türkiye’de de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü etkileyen faktörler arasında işsizlik unsuru yer almakta ve ikinci sıradadır. İngiltere’de de Türkiye’de de işsizlik faktörü kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olan etkenler arasındadır. Üçüncü sırada ise İngiltere için nüfus yoğunluğu gelmektedir. Ülkeler için önemli bir sorun olan nüfus artışı, özellikle göç unsuruyla birleştiğinde kayıt dışı ekonominin artışına sebep olmaktadır. Ülkemizde ise üçüncü faktör olarak kişi başına düşen GSYİH olmuştur.

Ayrıca Schneider ve Buehn (2012) tarafından yapılan bir çalışmada 38 OECD ülkesinin 1999’dan 2010 yılına kadar kayıt dışı ekonomiyi etkileyen sebeplerin

ortalama nispi etkisine yer verilmiştir. Bu etkilere İngiltere ve Türkiye açısından bakacak olursak durum tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: 1999-2010 Yılları Arasında Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Nedensel Değişkenlerin Ortalama Nispi Etkisi (%) (Türkiye – İngiltere)

Etkenler (%)	Ülkeler		
	Türkiye	İngiltere	38 OECD Ülkenin Ortalaması
Kayıt Dışı Ekonominin Ortalama Boyutu	30,6	12,5	20,3
Kişisel Gelir Vergisi	4,9	18,2	13,1
Dolaylı Vergiler	31,4	30,8	29,4
Vergi Ahlakı	0,7	8,1	9,5
İşsizlik	16,4	14,3	16,9
Serbest Meslekte Çalışmak	41,4	18,0	22,2
GSYİH'deki Büyüme	0,6	0,6	0,9
İş Kolaylığı	4,6	9,9	8,1

Kaynak: Schneider ve Buehn, 2012: 25'deki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 7'de görüldüğü gibi İngiltere, Türkiye ve 38 adet OECD ülkesinin 1999-2010 tarihleri arasında kayıt dışı ekonomiye etken olan sebeplerin ortalama oranlarına yer verilmiştir. Bu yıllar arasındaki ortalama kayıt dışı ekonomi oranlarına bakıldığında Türkiye'de % 30,6 olan oran İngiltere'de % 12,5'tir. Aradaki farkın Türkiye için oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Elbette bunun sebeplerinde, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyinin farkı, vergi yapısının gelişmişliği, ekonomilerinin farklı oluşu, nüfus yapısı yani ekonomik, kurumsal, sosyal ve psikolojik etkenlerin de sebepleri vardır. Ayrıca İngiltere 38 OECD ülkesinin ortalama oranı olan % 20,3'ün altında bir oran sergilemiş, ülkemizde ise bu oran ortalamanın üzerindedir. Ortalama olarak kişisel gelir vergisi oranlarına bakıldığında Türkiye'deki oran % 4,9, İngiltere'de ise % 18,2'dir. Dolaylı vergilerde iki ülkenin oranları ise birbirine yakın oranlar çıkmıştır. Vergi ahlakı ise % 0,7 oranıyla ülkemizde çok düşüktür. Vergi ahlakı yerleşmemiş olan ülkelerde vergiye karşı direnç gösterilmekte ve bu durum da kayıt dışı ekonomiye negatif yönde etkilemektedir. İngiltere'de bu oranın % 8,1 olduğu görülmekte, vergi ahlakı açısından Türkiye'nin önünde olduğu görülmektedir. İşsizlik her iki ülkede de önemli etkenlerdir. Ayrıca Türkiye'de serbest meslekte çalışmanın kayıt dışı oranı etkileme oranı % 41,4 gibi yüksek bir oran olarak gözlenmektedir. Tabi ki de serbest meslekte çalışanların ekstra ücret kazanmak için ikinci bir işi tercih etmesi de kaçınılmazdır. İngiltere'de bu oran % 18 ile ülkemize nazaran düşük çıkmıştır. İş

kolaylığı ise İngiltere’de % 9,9 oranında, ülkemizde ise % 4,6’dır. Özellikle bürokrasinin yaygın olduğu ülkelerde vatandaşlar vergi ödemekten kaçınmakta ve kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedirler.

Ayrıca bir ülkenin vergi sisteminin gelişmişliği de kayıt dışı ekonomi üzerinde oldukça önemli bir faktördür. Şöyle ki bütçe gelirlerinin büyük çoğunluğunun vergi gelirleri tarafından karşılandığı düşünülürse vergi toplamaya yetkili birimlerin gelişmişlik düzeyi kayıt dışı ekonominin azalmasına yardımcı olacaktır. Dolaylı ve dolaysız vergilerdeki oranlar da kayıt dışı ekonomiyi etkilemektedir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye ve İngiltere’deki dolaylı-dolaysız vergilerin oranları yer almaktadır.

Tablo 8: Türkiye ve İngiltere’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Gelirleri İçindeki Payları (2000-2016)

Yıllar	Vergi Türleri (%)			
	Dolaylı Vergiler		Dolaysız Vergiler	
	İngiltere	Türkiye	İngiltere	Türkiye
2000	44,3	59,10	55,7	40,9
2005	43,5	69,10	56,5	30,6
2010	44,7	68,40	55,3	31,6
2011	45,4	67,70	54,6	32,3
2012	46,7	66,80	53,3	33,2
2013	47,0	68	53,0	32
2014	47,7	66,60	52,3	33,4
2015	47,5	67,40	52,5	32,6
2016	47,1	67	52,9	33

Kaynak: Güler ve Toparlak, 2018: 171 ve WEB_2 verilerinden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 8’de İngiltere ve Türkiye’de gelir ve servet üzerinden alınan dolaysız vergiler ile harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin oranlarına yer verilmiştir. Genel itibariyle tablo incelendiğinde İngiltere’nin dolaysız vergi oranlarının dolaylı vergilere oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Türkiye’de ise İngiltere’nin tam tersi bir durum söz konusu olmakla beraber dolaylı vergilerin oranları ağırlıklı bir şekildedir. Dolaylı vergilerle ilgili vergilendirmede adalet ilkesinin önüne geçtiğine dair görüşler söz konusu olmakla beraber, bu durum ülkenin üretim yapısına, kişi başına düşen gelirine ve tüketim alışkanlıklarına göre de değişiklik arz edebilmektedir.

Alkol, tütün ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi yeraltı pazarlarında yer alan faaliyetler de gelişmiş ülkelerde önemli kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdendir. 20. yüzyılda yasaklanan afyon, kokain, esrar ve uyuşturucu üreticileri, tüketicileri ve kaçakçıları ile mücadele bugün hala devam etmektedir. Tütün kaçakçılığının yapıldığı ülkelerde endemik sigaraların fiyatları uygulanan vergilerle beraber oldukça yüksektir. 2002-2003 yılında kaçakçılıkla mücadele tedbirleri alınmasına rağmen İngiltere’de tüketilen sigaraların 4’te biri kaçırılmıştır (Lemieux, 2007: 9). Uyuşturucu ve kara para aklama ticareti de bu ülkede kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olmaktadır (Üzeltürk, 2004: 396).

Aşağıdaki tabloda ise İngiltere ve Türkiye’nin Kayıt dışı ekonominin tahmini boyutlarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Türkiye ve İngiltere’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)

Yıllar	Ülkeler		Yıllar	Ülkeler	
	İngiltere	Türkiye		İngiltere	Türkiye
1991	13,65	35,99	2004	11,43	30,80
1992	13,93	35,89	2005	11,39	29,77
1993	13,37	35,30	2006	10,44	29,47
1994	12,80	34,51	2007	10,78	30,38
1995	12,13	32,84	2008	9,83	29,14
1996	11,95	32,95	2009	11	32,33
1997	11,29	31,01	2010	10,33	30,21
1998	10,98	32,03	2011	10,06	27,65
1999	11,11	33,26	2012	9,91	28,03
2000	10,80	32,10	2013	9,57	27,33
2001	10,66	32,75	2014	8,81	27,45
2002	11,19	33,74	2015	8,32	27,43
2003	11,23	32,07			
İngiltere ortalama		11,08	Türkiye Ortalama		31,38

Kaynak: Medina ve Schneider, 2018: 68-76 verilerinden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 9’da 1991 yılından 2015 yılına kadar Schneider tarafından yapılan kayıt dışı ekonominin tahmini oranlarına yer verilmiştir. Tablo genel olarak incelendiğinde Türkiye ve İngiltere arasındaki kayıt dışı ekonomi oranları arasındaki fark oldukça yüksektir. 1991 yılında Türkiye’de % 35,99 olan kayıt dışı ekonomi oranı 2015 yılında % 27,43 olarak tahmin edilmiştir. İngiltere’de ise 1991 yılında % 13,65 olan oran 2015 yılında % 8,32 seviyesine ulaşmış ve gerileme kaydetmiştir. İki ülke arasındaki oranın

bu kadar büyük olmasının en büyük sebebi ise gelişmişlik düzeylerinde olan farklılıklardır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele tüm ülkelerde yerel halkın da desteğiyle vergi uyumunu temsil etmektedir. Kayıt dışının önüne geçebilmek için uzun vadeli hedefler belirlenmeli ve bununla ilgili yönetim stratejileri uygulanmalıdır. Bu uyumsuzluğun altında yatan sebeplere bakılmalı, bunlara uygun eğitimler verilmeli, yardım, teşvik ve uygulama faaliyetleri ile bu durum desteklenmelidir. Ayrıca diğer hükümetlerle ve hükümet dışı araçlarla ve vergi sistemi ile işbirliği içinde olan kurumlarla da irtibat halinde olunmalıdır (Russel, 2010: 13).

Elektronik ödeme sistemlerinin kullanılması, her işlemten sonra iz bırakması sebebiyle kayıt dışı çalışmayı zorlaştıran bir etkidir. Şöyle ki, vergi ödemekten kaçmaya çalışan birisi, bu sistemde yaptığı işlemin elektronik ortamda kaydedilme durumundan dolayı yakalanma riskini de beraberinde getirecektir. AB genelinde yapılan tahminlere göre e-ödemelerin kullanılmasının, aslında bir ülkenin kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğü ile ülke içindeki e-ödemelerin kullanım düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum bireylerin vergi ödemekten kaçınmalarını da teşvik etmektedir. Örneğin, hem İngiltere hem de Hollanda'da elektronik ödeme yöntemleri kullanılarak büyük miktarda ödemeler yapılmaktadır. Bu ülkelerin her ikisi de, Bulgaristan ve Romanya gibi düşük elektronik ödemeleri olan ülkelere daha küçük kayıt dışı ekonomilere sahiptir (Muller vd., 2013: 64).

İngiltere, bazı vergi sisteminin bölümleri konusunda "şartlılık" uygulamasıyla ilgili adımlar atmaktadır. İşletmeler için lisanslara veya hizmetlere erişim sağlayarak vergi sicili şartı sunmaktadır. Halkın katıldığı görüşmelerin ardından İngiltere hükümeti gizliliğin boyutunu azaltmak için bir araç olarak şartlılık desteğine işaret etmiştir (OECD, 2017: 29). Kamu kuruluşlarına 2000 yılında yasal takip yapma, tüm bilgi ve kaynakları paylaşma zorunluluğu getirerek kayıt dışı çalışmalar önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca doğum kayıtlarındaki kontroller artırılmış ve yeni kurulan işletmelerin 18 ay yerine hemen kayıt yapması zorunluluğu da getirilmiştir. Bu düzenlemeler ile işverenlerin çalıştırdıkları işçilerin İngiltere'de çalışma izni olup olmadığının takibi yapılabilmektedir (Sarıca, 2006: 103-104).

İngiltere’de vergi denetimleri Inland Revenue (IR) adında bir kuruluş tarafından yapılmaktaydı. Bu kuruluş 1983 yılında yeniden yapılanma ihtiyacı duyarak ‘kazandığın kadar öde’ (pay as you earn-stopaj yöntemi) uygulamasıyla ilgili pilot bir program uygulamaya koymuştur. 1984 tarihinin Temmuz ayı ile birlikte ise, ülke genelinde bu uygulamayı yaygınlaştırma çalışmalarını sürdürmüştür. Bunun için ise 70 bin personel bulundurmıştır. Şöyle ki deneysel anlamda kayıt dışı çalışanları incelemek üzere alınan 70 denetçinin uygulamaları bu alanda başarılı olmuştur. (Katkat, 2007: 43-44). Fakat geniş yetkilerle donatılan bu personellerin verilen taktik ve yöntemleri kullanarak başarı elde etmesi bir dönem bu ülkede tartışma konusu olmuştur. Şöyle ki sorgulamaların baskı altında gerçekleşmesi sorgulanan bireyler tarafından hoş karşılanmamıştır.

Ayrıca Poll Tax adında getirilen Kafa Vergisi ile vatandaşlar vergiye karşı tepkilerde bulunmuştur. İngiltere, hukuk ve vergi sistemi açısından gelişmiş bir ülkedir. İngiltere’de vergi mükelleflerinin vergi bilincini benimsemiş olmaları ve vergi ödemeleri kısmının da idari yapıdaki esnekliklerle kolaylaştırılmış olması vergi sisteminin önemli unsurlarındandır (Toktaş, 2010: 59). Bunun yanında vergi kaçırıcı bireylerin halka duyurulması, haber verilmeden yapılan mali denetimler ve cezalarda yapılan artışlar ile IR beyan edilmeyen gelirler üzerinden 200 milyon dolarlık vergi tahsilatı gerçekleştirmiştir (Selman, 2007: 34-35).

Yerleşmiş bir vergi sistemi, benimsenmiş vergi ahlakı, hükümet tarafından izlenen politikaların kararlılıkları, vergi denetimlerindeki ciddiyet ve cezaların caydırıcı şekilde uygulanması, hayat standartlarının gelişmişliği, ülke vatandaşlarının vergi kaçırmayı suç unsuru olarak nitelendirmeleri gibi faktörler, bu ülkede kayıt dışı ekonominin hacminin düşük olmasında önemli etkenler olmuştur.

2.2.2. Meksika

1980’den bu yana geçirmiş olduğu ekonomik dönüşüm ile 1994 senesinde uygulamaya konulan NAFTA’nın da etkisiyle ABD ve Kanada ile olan ticaretini öncekine nazaran üç katı kadar artıran Meksika, liberal ekonomiye sahip bir ülkedir. Fakat özel şirketlerin yanında kamu kesimine de ait olan tekelleşmiş şirketlerin Meksika ekonomisi içerisinde ağırlığını hala hissettirmeye devam etmesi, rekabeti ve üretkenliği

azaltan, fiyatların artmasına sebep olan ve hizmet kalitesinin düşmesine yol açan önemli yapısal bir sorundur (DEİK, 2015: 1).

Latin Amerika ülkeleri arasında yer alan, ABD ile komşu ülke olan Meksika, ülkemiz gibi dünyada gelişmekte olan ülkeler arasında yerini almaktadır. Devlet kamu gelirlerinin büyük bir kısmını ise petrol gelirlerinden elde etmektedir.

Meksika, NAFTA üyeliğini gerçekleştirdikten sonra dış ticarete yaşadığı genişlemeler ile temel mali göstergeler içinde yer alan işsizlik, enflasyon, kamu borç stoku gibi olgularda da pozitif yönde bir gelişim göstermiştir. Ayrıca benzer etkileri uzun süredir AB ile Gümrük Birliği içinde olan Türkiye’de de görmek söz konusudur. Bu sebeple Türkiye’nin Gümrük Birliği ile Meksika’nın NAFTA üyeliğinin, rekabet, dış ticaret ve ekonomik dönüşüm gibi sonuçları yönünden birbirlerine benzediğini söylemek mümkündür (Demirli, 2011: 268). Tüm bunların yanında gelişmekte olan bu iki ülkenin kayıt dışı ekonomilerinin tahmini boyutları da birbirlerine yakın oranlarda gerçekleşmektedir.

Meksika’nın kayıt dışı ekonomisinin hem toplum hem de hükümetler için endişe verici düzeylere ulaştığı düşünülmektedir. Bugün basit yöntemlerle düşünüldüğünde her 10 Meksikalı’dan üçünün yaşamlarını sürdürmek için kayıt dışı ekonomiye yöneldiği düşünülmektedir. Meksika’nın kayıt dışı ekonomisi 1979 yılında Çalışma Bakanlığı raporları ile konuşulmaya başlanmıştır (Marquez vd., 2006: 56).

Meksika’da kayıt dışı ekonominin farklı sebepleri vardır. Yıllardır devam eden kayıt dışı ekonominin yapısı, hemen hemen gelişmiş ülkelerde sorun olan vergi ve enflasyon oranlarının yüksek olması, tarım yapısından ortaya çıkan sebeplerin olması, işsizlik ve düşük asgari ücret politikasının uygulanması gibi durumlar kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Meksika’nın genel yapısında yer alan küçük şirketler ile aile şirketlerinin bu ülkede yoğun bir şekilde yer alması da kayıt dışı ekonomiyi etkilemektedir (Akarsu ve Aydın, 2015: 307). Küçük olan şirketlerin pazarlama, tedarik ve kapasite kullanımlarındaki düşüklük, rekabet güçlerinin zayıf olması, finansmanla ilgili sorunlar yaşamaları gibi önemli problemleri vardır.

Kayıt dışılık her ülkede giderek daha önemli bir mesele haline gelmektedir. Çünkü kayıt dışı ekonomi sektöre girdiğinde düşük verimliliğe sebep olmakta ve hem

ekonomik hem de sosyal sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonomiye sebep olan çoğu firma, küçük olmakta, verimsiz üretimde bulunmakta ve eğitimsiz bireyler tarafından yönetilmektedir. Bu şirketlerin sayıları azaltılmadığı takdirde ise, gelişmekte olan ülkelerin büyümesinde gelecekte sıkıntılar yaşanacaktır. Şöyle ki çok sayıda olan gayri resmi şirketlerden dolayı ülkeler, yeterince vergi toplayamadığında, eğitim ve sağlık sistemlerinde aksaklıklar yaşayabilir, altyapı yatırımlarında azalmalar yaşayabilirler. Meksika ülkelerinin kayıt dışı sektörünü ise 2012 yılında GSYİH'nin % 25 gibi bir oranla bu firmaların oluşturduğu düşünülmektedir (Morales, 2015: 3).

Tablo 10'da görüldüğü gibi Türkiye, Meksika ve 38 adet OECD ülkesinin 1999-2010 tarihlerinde kayıt dışı ekonomiye etken olan sebeplerin ortalama oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 10: 1999-2010 Yılları Arasında Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Nedensel Değişkenlerin Ortalama Nispi Etkisi (%) (Türkiye – Meksika)

Etkenler (%)	Ülkeler		
	Türkiye	Meksika	38 OECD Ülkenin Ortalaması
Kayıt Dışı Ekonominin Ortalama Boyutu	30,6	30,0	20,3
Kişisel Gelir Vergisi	4,9	2,3	13,1
Dolaylı Vergiler	31,4	42,1	29,4
Vergi Ahlakı	0,7	10,2	9,5
İşsizlik	16,4	5,9	16,9
Serbest Meslekte Çalışmak	41,4	33,8	22,2
GSYH'deki Büyüme	0,6	0,4	0,9
İş Kolaylığı	4,6	5,3	8,1

Kaynak: Schneider ve Buehn, 2012: 25'deki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Özellikle kayıt dışı ekonomi oranlarına bakıldığında % 30 seviyelerinde oranların elde edildiği görülmektedir. Her iki ülkenin de kayıt dışılıkta OECD ülkeleri ortalamasının üstünde bir orana sahip olduğu görülmektedir. Kişisel gelir vergisi ise Türkiye'de % 4,9 iken Meksika'da % 2,3'tür. Dolaylı vergilere bakıldığında Türkiye % 31,4 ile Meksika'daki % 42,1 oranının altındadır. Vergi ahlakı oranıyla Meksika OECD ülkelerinin ortalamasını üstünde bir orandadır. Türkiye'de oldukça düşük olan bu oran Meksika'da % 10,2'dir. İşsizlik ise Meksika'da oldukça düşük bir orandadır. % 5,9 oranı ile hem OECD ülkelerinin ortalamasından hem de Türkiye'nin ortalamasından iyi bir oran sergilemiştir. Serbest meslekte çalışanların oranı ise Meksika'da % 33,8 görülmektedir. Türkiye'de bu oran % 41,4 olarak görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler Meksika’da olduğu gibi geriye kalan diğer Latin Amerika’nın büyük şehirlerinde de görülmektedir. Sözde sokak satıcıları ülkenin her alanında bulunmakta, bütün sokakları tıkamakta ve haksız rekabete yol açarak kayıt dışı ekonomiye sebep olmaktadır (Macias, 2008: 3).

Tablo 11’de 1991 ile 2015 yılları arasında Türkiye ile Meksika’daki tahmini kayıt dışı ekonomi oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 11: Türkiye ve Meksika’da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)

Yıllar	Ülkeler		Yıllar	Ülkeler	
	Meksika	Türkiye		Meksika	Türkiye
1991	33,06	35,99	2004	29,81	30,80
1992	33,53	35,89	2005	29,47	29,77
1993	36,34	35,30	2006	28,53	29,47
1994	35,81	34,51	2007	30,65	30,38
1995	38,25	32,84	2008	29,82	29,14
1996	36,63	32,95	2009	32,65	32,33
1997	33,70	31,01	2010	31,15	30,21
1998	32,62	32,03	2011	30,25	27,65
1999	31,44	33,26	2012	29,52	28,03
2000	30,10	32,10	2013	30,05	27,33
2001	21,20	32,75	2014	29,14	27,45
2002	30,99	33,74	2015	28,07	27,43
2003	30,84	32,07			
Meksika ortalama		31,74	Türkiye Ortalama		31,38

Kaynak: Medina ve Schneider, 2018: 65-68-73-75 verilerinden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo genel olarak incelendiğinde gelişmekte olan iki ülkenin de kayıt dışı ekonomi oranları birbirlerine çok yakın çıkmıştır. Meksika’nın kayıt dışı ekonomi oranı 1991 yılında % 33,06 iken, 2015 yılında % 28,07 oranına gerilemiştir. Türkiye’nin de 1991 yılında % 35,99 olan kayıt dışı ekonomi oranı 2015 yılında % 27,43’e gerilemiştir. Her iki ülkenin de kayıt dışı ekonomi oranlarının ortalaması % 31 seviyelerinde gözlenmektedir.

2008 yılında Macias tarafından Meksika ülkesinin 30 yıllık verileri kullanılarak MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutu hesaplanmış, bu hesaplama göre Meksika’da kayıt dışı ekonominin boyutunun GSYİH’nin % 30-40 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Macias’a göre kayıt dışı ekonominin temel sebepleri ise vergileme, düşük verilen ücretler ve hükümetler tarafından devamlı olarak yapılan

yanlış düzenlemeler olmuştur. Tüm bu sebepler, uygun teşvikler sağlayan elverişli bir yönetim çerçevesi kullanılarak düzeltilebilir. Ayrıca sahte varsayımlardan kaynaklanan resmi olmayan akışı düzenli ekonomide verimli yatırımlara yeniden yönlendirebilir (Macias, 2008: 16).

ABD'ye komşu olan Meksika ülkesinin, ABD'ye olan göçleri de kaçınılmaz olmuştur. Şöyle ki Meksika'dan ABD'ye sürekli olan göçlerin önüne geçebilmek amacıyla ABD tarafından, yabancı yatırımlara yer verildiği gümrüksüz ve kotasız ara ve sermaye mallarının üretimini sağlayan 'maquiladora' üretim bölgeleri kurulmuştur. Bu bölge sayesinde hem Meksika hem de ABD büyük fayda görmüştür. Bu sistemin ABD'ye sağladığı fırsat, ülkesine olan göç durumunu yavaşlatmak ve fason imalat ile düşük maliyetli üretim malları üreterek üçüncü dünya ülkeleri karşısında gücünü artırması olmuştur. Meksika ise, ülkesine olan yabancı sermaye girişini hızlandırarak istihdam ortamı yaratmış, ekonomik sorunların birtakımına çözüm üretmiş ve bu üretim bölgeleri sayesinde nitelikli işgücüne kavuşmuştur (DEİK, 2015: 1). Burada çalışan işçi kesimin ücretleri daha iyi olsa da çalışma koşulları oldukça ağırdır.

Ayrıca 'maquiladora' bölgesinde çalışan işçi kesimin büyük bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır. Bu bölgede kayıt dışı istihdam oranı da oldukça yoğundur (Demirli, 2011: 199).

Meksika'da çalışan işçilerin vasıfsız olmaları da kayıt dışılığa sebep olmaktadır. Meksika'nın verimlilik açısından zayıf olması, buradaki işgücünün zayıflığından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Meksika'daki işgücü piyasasının eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Burada yaşayan işveren kesim, istediği nitelikte ve becerilerde işçiler bulamadıklarından yakınmaktadırlar. Meksikalı öğrencilerin çoğu genelde lise düzeyine geldikten sonra eğitimi bırakmayı tercih etmektedirler. Bunun sebepleri ise, eğitim veren kurumların niteliksizliği ve eğitime devam ettikten sonra da işsizlik riskinin devam etmesidir. Bunun yanında eğitime vereceği yatırımın oradaki öğrenciler için alternatifini kayıt dışı sektöre yönelmek olmuştur. İş sektörünün, orta vadede, emeklilik için gerekli ortamı sağlamaması, sağlık, eğitim ve gelir hizmetlerinin sağlanamaması, terfi imkanlarının bulunmaması gibi sebepler de işgücü piyasasını kayıt dışı ekonomiye yönlendirmiştir (OECD, 2015: 2).

Kayıt dışı ekonominin önüne geçilmek adına her ülkede olduğu gibi Meksika’da da bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Özellikle 2008 yılında ve 2012 yılındaki reformlar kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli adımlar olmuştur.

2008 yılında çıkartılan vergi reformları ile vergi hasılatlarının artırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, gelir vergisi oranlarının düşürülmesi hatta düzleştirilmesi, yine sistem içinde yer alan istisnaların sayısının azaltılması yönünde adımlar atılmıştır. ÖTV oranlarında ise, sigarada % 45,45, puro ve diğer tütün ürünlerinde % 68,75 oranında artışa gidilmiştir (Demirli, 2011: 266).

Meksika’da kayıt dışı ekonominin fazla olması, ülkede verimliliği ve ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Meksika’da 2012 İş Kanunu reformları yoluyla küçük işletmeler arasında üretkenliği güçlendirmek için özel teşvikler yapılmış, Vergi Reformu açısından son zamanlarda önemli kararlar alınmıştır. Aynı zamanda kayıtlı ekonominin faydaları konusunda farkındalık yaratan ve işletmeleri sosyal güvenlik yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda denetleyen ‘Go Formal’ girişimi kayıt dışılığın azaltılması konusunda önemli bir adımdır. Bununla birlikte, genel emeklilik maaşının onaylanması ve daha geniş istihdam koruma mevzuatına ilişkin bir işsizlik sigortası programının oluşturulması, kayıt dışılığın yüksek oranlarının ve sonuçlarının ele alınması gibi sorunlar için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu sadece daha resmi işler yaratmaya değil, aynı zamanda daha kaliteli işler yaratmaya da yardımcı olacaktır (OECD, 2015: 15).

Diğer reformlar arasında Meksika Federal İş Kanunu’nda yapılan en önemli değişiklikler şunlar olmuştur (Sarmiento, 2012: 3):

- İstihdam deneme süreleri,
- Eğitim sözleşmeleri,
- Mevsimsel ve sürekli olmayan anlaşmalar,
- Dış kaynak kullanımı için yapılan düzenlemeler,
- Saat bazlı ücretler,
- İşverenin yükümlülüğü olmadan yeni fesih gerekçelerinin olmasıdır.

Her şeyden önce kayıt dışı ekonomiyi önleme yolunda hükümetlerin kararlı adımlarla ilerlemesi bunun yanında da vatandaşlara vergi ahlakı kavramıyla vergi

ödeme bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca vergi kaçakçılığının önlenmesi yolunda adımlar atılmalı, yolsuzluğun da azaltılması gerekmektedir.

2.2.3. Azerbaycan

1991 yılında SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan da diğer eski Sovyet bloğu ülkeleri gibi üretim kaynaklarının devlete ait olduğu merkezi planlamalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmenin yaratmış olduğu birtakım zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bağımsızlık sonrası Ermenistan ile savaşa giren ülkede ekonomik sıkıntılar yaşanmış, SSCB döneminde diğer ülkelerle karşılıklı bağımlılık üzerine kurulan üretim sektörü çökme noktasına gelmiştir. 2000'li yılların başından itibaren petrol kaynaklarını dünya piyasalarına ihraç etmeye başlayan Azerbaycan, ekonomik kalkınma sürecine girmiştir. Tek bir sektöre bağlı olan hızlı kalkınmanın oluşturmuş olduğu rehavet ekonomide mevcut olan aksaklıkların görülmesinin ve önlem alınmasının önüne geçmiş ve gerekli ekonomik politikaların uygulanmasında sıkıntılar yaratmıştır.

ACCA'nın 2017 yılında gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmaya göre Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin GSYİH'ye oranı % 67 teşkil etmektedir. Bu oranla Azerbaycan araştırmaya konu olan 28 ülke içerisinde ilk sıradadır ve dünya ortalamasından 3 katı büyüklüğündedir (WEB_3). Aynı dönemde Azerbaycan'ın GSYİH hacmi 32 milyar dolar olduğunu dikkate alırsak yaklaşık 20 milyar dolar hacminde kayıt dışı ekonomi olduğunu görürüz. ACCA'nın raporu kamu sektöründe ekonomi politikalarında yapılan reformların başarısız olduğunu yolsuzlukla mücadele etkinliğini sağlanamadığını göstermektedir.

Tablo 12: Ülkelere Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünü Belirleyen Üç Önemli Faktör (Türkiye – Azerbaycan)

Ülkeler	1	2	3
Türkiye	Yolsuzluk	İşsizlik	Kişi başına düşen GSYİH
Azerbaycan	Yolsuzluk	Demokratik Hesap Verilebilirlik	GSYİH Büyümesi

Kaynak: ACCA, 2017: 12.

Tablo 12'de de görüldüğü gibi yapılan araştırmada Türkiye'de de Azerbaycan'da da ilk sırayı yolsuzluk almıştır. Türkiye'de de kayıt dışı ekonominin

büyükliğini etkileyen faktörler arasında işsizlik unsuru yer almakta ve ikinci sıradadır. Azerbaycan'da ise halka hesap verme sorumluluğu yani demokratik hesap verilebilirlik ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH gelmektedir. Bu oranın düşük olması bireyleri kayıt dışı ekonomiye yöneltecek önemli sorunlardandır. Azerbaycan'da ise üçüncü faktör GSYİH'deki büyüme oranıdır.

Bir geçiş ülkesi olan Azerbaycan, kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluğun boy gösterdiği ülkeler arasındadır (Bağırzade, 2007: 5). Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün (Transparency International) yaptığı Yolsuzluk Algılama Endeksinde Azerbaycan 180 ülke arasında 152. sırada yer almış ve bu oran % 25 olarak hesaplanmıştır. Türkiye ise 180 ülke arasında 78. Sırada yer almış ve oranı % 41 olarak gözlenmiştir (WEB_ 4).

Ayrıca Azerbaycan ekonomisinde kayıt dışı ekonomiye yönelen veya yönelmek zorunda kalan özel sektörün karşısına çıkan en önemli sorun, rüşvettir. Dünya bankası verilerine göre de Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin hacmi GSMH'nin % 60'dan fazla olduğuna yöneliktir (Bulut vd., 2013: 397).

Genel olarak Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin fazla olmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Caferli, 2018: 47):

- Yüksek vergi yükü,
- Vergi kanunlarının kolay anlaşılır olmaması,
- Vergi denetimindeki etkinsizlik,
- Vergi bilincinin düşük olmasıdır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele edebilmek için her şeyden önce meselenin boyutunun tespit edilmesi gerekmektedir. Azerbaycan'da bu konuda fikir ayrılıkları mevcuttur ve genellikle hükümet ekonomideki kayıt dışı oranını küçümseme eğilimindedir. Konu ile ilgili araştırma yapan tüm uluslararası kurumların açıkladığı rakamlarda Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranı % 40-80 civarında belirtilse de Azerbaycan İstatistik Kurumunun belirttiği rakamlar % 18-20 şeklindedir. Konuyla ilgili Bağırzade (2006), yapmış olduğu hesaplamalarda Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin GSMH oranını % 47 olarak tespit etmiştir.

Tablo 13'te 1991 ile 2015 yılları arasında Türkiye ile Azerbaycan'daki tahmini kayıt dışı ekonomi oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 13: Türkiye ve Azerbaycan'da Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (1991-2015), (GSYİH %)

Yıllar	Ülkeler		Yıllar	Ülkeler	
	Azerbaycan	Türkiye		Azerbaycan	Türkiye
1991	54,69	35,99	2004	52,45	30,80
1992	53,67	35,89	2005	50,01	29,77
1993	60,46	35,30	2006	48,02	29,47
1994	64,66	34,51	2007	45,32	30,38
1995	59,95	32,84	2008	43,70	29,14
1996	59,22	32,95	2009	44,82	32,33
1997	58,85	31,01	2010	44,20	30,21
1998	61,13	32,03	2011	43,71	27,65
1999	59,52	33,26	2012	43,30	28,03
2000	60,60	32,10	2013	42,26	27,33
2001	58,29	32,75	2014	42,15	27,45
2002	55,95	33,74	2015	43,66	27,43
2003	54,18	32,07			
Azerbaycan ortalama		52,19	Türkiye Ortalama		31,38

Kaynak: Medina ve Schneider, 2018: 61-68-69-75 verilerinden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo genel olarak incelendiğinde iki ülke arasındaki kayıt dışı ekonomi oranları arasındaki fark oldukça yüksek çıkmıştır. Azerbaycan'ın kayıt dışı ekonomi oranı 1991 yılında % 54,69 gibi fazlasıyla yüksek oranda iken, 2015 yılında % 43,66 oranına gerilemiştir. Türkiye'nin de 1991 yılında % 35,99 olan kayıt dışı ekonomi oranı 2015 yılında % 27,43'e gerilemiştir. Yıllar itibariyle Azerbaycan'ın kayıt dışı ekonomi oranlarında azalma gözlenmektedir. Bu yıllar arasındaki ortalama kayıt dışı ekonomi oranı ise % 52,19 gibi bir oranla oldukça yüksek gözükmemektedir. Bunun sebebi ise Azerbaycan'ın geçiş ülkelerinden olması ve henüz ekonomik gelişmesini tamamlamamasından kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan'da kayıt dışı ekonomi oranlarının yüksek olmasının başlıca negatif etkileri şu şekilde sıralanabilir (Bağırzade, 2006: 3):

- Özellikle ekonomi alanında doğru istatistiki bilgilerin elde edilmesini imkansız kılmaktadır. Bu da uygulanan sosyal ve ekonomik politikalardan etkin sonuçlar alınmasının önüne geçmektedir. Özellikle enflasyon ile mücadelenin başarısız olması bu sebepten dolayı kaynaklanmaktadır.

- Özel sektörden kamuya aktarılan kaynakların eksik olmasına ve gelir dağılımında adaletsizliğin artmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda eğitim, sağlık ve

bilim alanlarına gerekli bütçe kaynağı aktarılamaması gibi durumlarda devlet genel kamu hizmetlerini yerine getirememekte ve bu durum ise daha büyük sıkıntıların oluşmasına sebep olmaktadır.

- Ekonomide haksız rekabetin oluşmasına sebep olmaktadır.

- Kayıt dışı ekonomi oranlarının yüksek olması yabancı para birimleriyle yapılan işlemlerin hacmini arttırmakta ve bu durum Azerbaycan para birimi olan Manat üzerinde ekstra baskı oluşturmaktadır.

- Gerekli sosyal harcamaların yapılmasının önüne geçmektedir. Bu sebeple Azerbaycan'da emeklilik maaşları çok düşüktür ve bu durum ise ileriki dönemlerde farklı problemlerin oluşmasına sebep olacaktır.

- Kaynaklar kayıt dışılığın yüksek olduğu hizmet sektörü alanlarına aktarılmaktadır. Bu da ihracat gelirlerinin % 90'ından fazlası petrole dayanan Azerbaycan ekonomisini 'Hollanda hastalığı' denilen ekonomik problemle karşı karşıya bırakmaktadır.

Azerbaycan bu konuyla ilgili kayıt dışı işçi çalıştırmanın önlenmesi, yasal olmayan göç hareketlerinin önüne geçilmesi, vergi muafiyetlerinin azaltılması, gümrük tarifelerinde gerekli görülmeyen indirimlerin kaldırılması, gerçek ve tüzel kişilerin kayıt altına alınması, vergi bilincinin yükseltilmesi için eğitim çalışmalarının yürütülmesi gibi birtakım tedbirler alınmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Azerbaycan'da 2003-2005 yılları arasında fakirliğin azaltılması ve ekonomik kalkınma konusundaki devlet programı ile belli hedefler belirlenmiştir. Buna göre program, ekonomik kalkınma ve istihdam, sosyo-ekonomik yapı ve insan faktörünün gelişimi, bölgesel politika ve altyapının geliştirilmesi şeklinde dört ayrı amaca yönelmiştir. Daha sonra bu program uluslararası kurumların desteğiyle 2006-2015 yıllarını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu programın sonunda ise yoksulluk oranının azaltılması hedeflenmiştir (Bulut vd., 2009: 19-20). Çünkü bir ülkede yoksulluk oranı fazlaysa kayıt dışı ekonomide doğru orantılı olarak artış gösterecektir.

2016 yılından itibaren dünya piyasalarında petrolün fiyatının hızla düşmesi Azerbaycan'da ekonomik sıkıntılar yaratmış ve ekonomi yavaşlama dönemine girmiştir.

Azerbaycan Merkez Bankası devalüasyon gerçekleştirmek zorunda kalmış ve Azerbaycan para birimi olan Manat'ın değeri diğer para birimleri karşısında iki katı azalmıştır. Böylece hükümet birtakım mali ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi için daha kararlı adımlar atmıştır. Özellikle vergilendirme alanında, vergi tabanının genişletilerek ekonomide oluşmuş kayıt dışı alanların kayıt altına alınması, maaş ve ücretlerin 7 yıllığına gelir vergisinden muaf tutulması, hizmet sektöründe kartla yapılan ödemelerin % 25'lik kısmına vergi indirim uygulanması, bazı vergi oranlarında indirim yapılması, daha adil vergilendirme politikalarının izlenmesi, gümrüklerde yaygın olan rüşvet ve yolsuzlukların önlenmesi gibi bir takım uygulamalara gidilmiştir. Böylece 2018 yılı için bütçe gerçekleştirmeleri tahminlerin % 20 üzerinde olmuş ve devletten gizlenen kaynakların kayıt altına alınması yönünde başarılı bir adım atılmıştır. Uygulanan politikalarda başarı gözlemlenmesi Azerbaycan ekonomisinin petrole olan bağımlılığının azalması ve kaynak dağılımının çeşitlenmesi yönünde başarı elde edeceği konusunda umutlandırmaktadır. Uygulanan politikalar ile birlikte Azerbaycan ilderde kayıt dışı ekonomi ile mücadelede elde edilen sonuçların ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilemesine örnek teşkil edecek bir ülke olabilir. Azerbaycan vergi bakanı Mikayıl Cabbarov Şubat ayında verdiği bir demeçte 2019 yılında da kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin devlet için öncelik teşkil edecek en önemli politika olacağını söylemiştir (WEB_5). Bunun için Azerbaycan'ın kayıt dışılığının azaltılması konusunda atması gereken daha birçok adım vardır. Özellikle kamu sektöründe rüşvet ve yolsuzlukların önlenmesi için gerekli politik kararlılık gösterilmelidir. Azerbaycan gibi demokratikleşme sürecini tamamlamamış, gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi ile mücadele ekonomik olduğu kadar hem de politik reformları gerekli kılmaktadır. Kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin, kamu harcamalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması toplumda vergi bilincinin oluşmasını olumlu yönde etkileyecektir.

Gerçekten de tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da kayıt dışı ekonominin yaygın olmasının başlıca nedeni toplumda vergi bilincinin yeterince yerleşmiş olmamasıdır. Bu sosyolojik durumun kökenleri 1970 sonrası dağılma süreci yaşayan Sovyetler Birliği'nde kamu denetimlerinin etkisiz olması sonucu oluşan 'gizli özel sektör' problemine dayanmaktadır. Bu sebeple kayıt dışılığın önüne geçilmesi için ilk önce sosyal bilincin artırılması, kayıt dışı ekonomiyle mücadele politikasının geliştirilmesi ve devletin de bu rolde etkin bir şekilde yerini alması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’ DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

Dünya’nın çoğu ülkesinde olduğu gibi ülkemizin de temel sorunların biri olan kayıt dışı ekonomi, sebepleri ve yarattığı sorunlar itibariyle çeşitli etkilere sahip olan ciddi bir meseledir. Bu olgunun oluşmasında geçmişten günümüze uygulanan ekonomi politikaları, ülkenin yapısal sorunları, yıllar itibari ile yaşanan ekonomik krizler, yüksek seyreden enflasyon oranları, son zamanlarda yaşanan göç olayları gibi etkenler, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de bu yapının oluşmasına büyük zemin hazırlamıştır.

Türkiye’de özellikle 1980 yıllarında başlayan ve kronikleşen enflasyon oranları, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler, ekonomik faaliyetlerin denetimlerinde yetersiz kalınması, kayıt dışı ekonominin artmasında etkili olmuştur (Arıcı, 2018: 31). Özellikle ülkemizde kayıt dışı ekonomi kavramı 1985 yılında dile getirilmesine rağmen 1991 yılına kadar bu konu üzerinde önemli çalışmalar yapılmamıştır. Fakat 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz sonrasında uygulamaya konulan ‘5 Nisan İstikrar Programı’ kararları ile bazı önlemlerin alınması ile kayıt dışı ekonomi gündeme getirilmiş ve neredeyse gündemin ilk sıralarında yerini almıştır (Günay, 2000: 44).

Bu bölümde Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin nedenlerinden ve boyutlarından bahsedilecek, aynı zamanda bu boyutların sebep olduğu sorunlar ile çözüm önerilerine yer verilecektir.

3.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Bu kavrama ait nedenler dünya genelinde hemen hemen ortak sorunlar üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, her ülke, kendi yapısına, gelişmişlik düzeyine, uygulanan ekonomi politikalarına, demografik yapılarına ve siyasi otoritelerine göre belli sebepler üzerinde yoğunlaşabilmektedir.

Türkiye’de genel olarak bu sebepler; mükelleflerin gelirlerinde artış sağlamak istemesi, ücretli kesimin ödediği vergilerin vb. kesintilerin oldukça ağır olması, kayıt dışı ekonomide faaliyette yer almanın, kayıtlı ekonomide yer almaya göre daha düşük maliyet yaratması, Türk vergi sisteminden kaynaklanan aksaklıklar ile vergi istisna ve

muafiyetlerinin gereğinden fazla miktarlarda olması, vergi mevzuatındaki karmaşıklıklar, vergi afları, vergi dairesinin etkin çalışmaması, denetimdeki aksaklıklar, mükelleflerde toplanan vergilerin nereye harcandığı konusundaki güvensizlikler, ekonomik krizler, sanayi sektöründe emeğe dayalı işgücünün yerini makinelerin alması şeklinde sıralanabilir (Tekçe, 2016: 26).

Ayrıca Türkiye’de bütçe açıklarının kronik hale gelmesi ve finansmanıyla alakalı sorunların var olması uzun senelerden bu yana ülkemiz açısından gündemde olan bir konu olmuştur. Şöyle ki, bu açıkların var olduğu her zaman diliminde kayıt dışılık varlığını sürdürmüş ve vergi gelirlerinde sebep olduğu kayıpların tespiti belirlenmeye çalışılmıştır (Ünal, 2014: 79).

Aşağıdaki tabloda, tekstil firmaları özelinde, Gelir İdaresi Başkanlığı çalışanları ve mükellefler arasında bir çalışma yapılmış ve bu çalışmada araştırmaya katılanlara, kayıt dışı ekonominin en önemli üç sebebinin ne olduğuyla ilgili göreceli bir soru yöneltilmiştir.

Tablo 14: Kayıt Dışılığın Sebepleri: Mükellef ve GİB Çalışan Perspektifi

‘Türkiye’de kayıt dışılığın size göre en önemli üç nedenini sıralayınız’	Mükellefler (Sıra)	GİB Çalışanları (Sıra)
Vergi Yüğü	54,1 (1)	43,1 (2)
Ekonomik Krizler	38,0 (2)	19,3 (6)
Vergide Adaletsizlik	30,1 (3)	32,8 (4)
Ayakta Kalma Çabası	29,5 (4)	9,1 (12)
Cezaların Caydırıcı Olmaması	24,7 (5)	41,1 (3)
Küçük İşletmelerin Çokluğu	19,4 (6)	13,7 (8)
Kamuda Yolsuzluk	18,6 (7)	11,4 (11)
Denetimin Azlığı	16,4 (8)	44,3 (1)
Nakit Kullanımı	13,4 (9)	20,1 (5)
Bürokratik Formalite	12,8 (10)	13,1 (9)
Karmaşık Vergi Düzenlemeleri	11,6 (11)	18,3 (7)
Devlet Hizmetlerinin Yetersizliği	10,6 (12)	4,7 (13)
Bilgi ve Yönlendirme Eksikliği	6,6 (13)	11,9 (10)
Diğer	1,2 (14)	5,7 (14)

Kaynak: Savaşan, 2011: 12.

Tablo 14’e göre, yapılan bu çalışmada, mükellefler açısından ilk sırayı vergi yükü almış, Gelir İdaresi Başkanlığı çalışanları açısından ise ilk sırayı denetimlerin az olduğu yönündeki görüş almıştır. Genel itibariyle tablo incelendiğinde ise, Türkiye’ de

vergi ile ilgili sorunların kayıt dışılığa sebep olan önemli faktörlerin başında geldiği gözlenmektedir.

3.1.1. Türk Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

Devletlerin önemli bir gelir kaynağı olan vergilerin, kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisindeki boyutları oldukça yüksektir. Mükellefler çoğu zaman vergi sorumluluğundan kaçınmakta ve kayıt dışılığa yönelmenin yollarını aramaktadır. Bu yola başvurabilmelerinin en önemli sebepleri ise vergi sisteminden kaynaklanmaktadır (Kırbaş, 2012: 44). Ülkemiz açısından vergisel boyutların yarattığı sorunlardan kaynaklanan kayıt dışı ekonomik faaliyetleri en aza indirmek için bu sebeplerin üzerinde yoğunlaşmak ve gerekli çözüm önerilerinde bulunmak gerekmektedir.

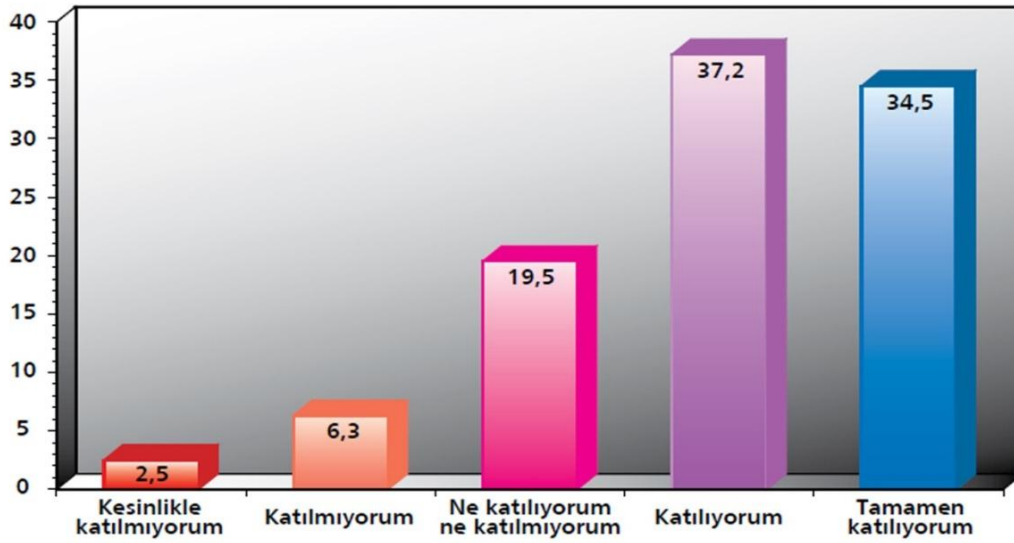
3.1.1.1. Ağır Vergi Oranları ve Vergi Yüğü

Ülkemizde kamu gelirlerinin karşılanmasında önemli bir araç olan vergi, mükellefler tarafından ağır bir külfet olarak algılanmaktadır.

Türkiye’de bütçe dengelerini tutturmak amacıyla, uzun seneler boyunca vergi oranlarında artışa gidilmiş ve vergi gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Fakat ülkemizde kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü, aynı zamanda vergi oranlarının yüksekliği, doğru beyanda bulunulmasını etkileyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeplerden ötürü mükellefler, daha düşük miktarlarda vergi ödemek için farklı sebepler aramakta ve kayıt dışılığa yönelmektedirler (Yücel, 2014: 128). Kayıt dışılık ise vergi gelirlerini azaltmakta, hükümetlerin yeni vergiler yoluyla bu açığı kapatmaya çalışmasına ya da var olan vergilerin oranlarını yükseltmesine sebep olmaktadır. Artan vergi yükleri ise, mükellefleri kayıt dışılığı yöneltmekte ve kısır bir döngü ortaya çıkarmaktadır (Demir, 2018: 11).

Aşağıdaki şekil, GİB’in yaptığı araştırmalardan birisidir. Araştırma, yapılacak olan vergi oranlarındaki indirimlerin vergi ödemeyi artırıp artırmayacağı düşüncesine yönelik mükellef eğilimleri hakkında fikir sahibi olmamızı göstermektedir.

Şekil 6: Vergi İndirimlerine Yönelik Düşünceler

Kaynak: GİB, 2009: 22.

Şekle göre araştırmaya katılan mükelleflerin %37,2'si 'katılıyorum' cevabını vermiştir. Bununla birlikte mükelleflerin sadece % 2,5'u 'kesinlikle katılmıyorum' cevabını vermiştir. Yine bu şekle göre, mükelleflerin %19,5' i bu düşünce karşısında kararsız kalmıştır.

Geçmişte yapılan çalışmalar da bu grafikteki sonuçları destekler niteliktedir. Şöyle ki, 2008'de sofr şarabındaki yüksek olan ÖTV oranının düşürülmesiyle birlikte bu ürünün kayıt dışı üretim ve kayıt dışı satışında %70'lik bir gerileme görülmüştür. Yine 2006 yılında kurumlar vergisi oranında % 30'dan % 20'ye çekilen oran ile bu verginin tahsilatında % 24'lük bir artış görülmüş ve hedeflerin üzerinde bir gelir elde edilmiştir. 2001 krizinde, beyaz eşya ve otomobilde yapılan iki aylık indirim ise, satışları beyaz eşyada % 89, otomobilde ise % 200 arttırmıştır (Ünal, 2014: 100). Ülkemizde vergi oranlarında yapılan bu indirimler, kayıt dışı ekonomi ve mükellefler üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır.

Ülkemizdeki sorun teşkil eden diğer bir durum; gelir durumu önemsenmeden tüm mükelleflerden aynı oranda tahsil edilen ve tüketim üzerinden karşılanan vergi oranlarının (ÖTV ve KDV gibi), elde edilen kazançlardan tahsil edilen dolaysız vergilerin oranlarına (gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi) göre oldukça yüksek bir seyir izlemesidir (WEB 6). Ülkemizde asıl sorun ise, hükümetlerin dolaysız vergilerin

tahsilatında yaşadığı sıkıntılardan dolayı ağırlığını, dolaylı vergiler yönünde kullanmasıdır (Ünal, 2014: 101).

Aşağıdaki tabloda ülkemizde 2000 – 2018 tarihleri arasında uygulanan dolaylı ve dolaysız vergilerin oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 15: Vergi Gelirleri İçinde Vergi Türlerinin Yıllara Göre Payı (2000-2018)

YILLAR	DOLAYLI VERGİLER (%)	DOLAYSIZ VERGİLER (%)
2000	59,1	40,9
2001	59,5	40,5
2002	66,3	33,7
2003	67,0	33
2004	68,9	31,1
2005	69,4	30,6
2006	68,5	31,5
2007	66,1	33,9
2008	64,9	35,1
2009	64,5	35,5
2010	68,4	31,6
2011	67,7	32,3
2012	66,8	33,2
2013	69,2	30,8
2014	67,5	32,5
2015	68,5	31,5
2016	67,3	32,7
2017	67,0	33,0
2018	62,8	37,2

Kaynak: WEB_7.

Tablodaki verilerden görüldüğü gibi, ülkemizde dolaylı vergilerin oranları % 60'lı oranlarda bir seyir izlemekte ve dolaysız vergilerin hemen hemen iki katı yüksek bir oran göstermektedir. Yani ülkemizde elde edilen vergi gelirlerinin çoğunluğu dolaylı vergilerden karşılanmaktadır.

Tablo 16'da ülkemizde 2018 ve 2019 yıllarına ait vergi gelirlerine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde KDV ve ÖTV oranlarının diğer vergi türlerine göre daha yüksek bir oran sergilediği gözlenmektedir.

Tablo 16: 2018 ve 2019 Yılı Türkiye’de Vergi Gelirleri

	Tutar (Milyar TL)		Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%)	
	2018	2019	2018	2019
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	696,8	880,4	100	100
Vergi Gelirleri	599,4	756,5	86,0	85,9
Gelir Vergisi	122,7	171,9	17,6	19,5
Kurumlar Vergisi	65,8	74,2	9,4	8,4
KDV (Dahilde + İthalde)	173,8	236,4	24,9	26,9
ÖTV	146,5	162,6	21,0	18,5
Diğer	90,6	111,4	13,0	12,7
Vergi Dışı Gelirler	97,4	123,9	14,0	14,1

Kaynak: WEB_8.

Ayrıca tüketim üzerinden alınan ve dolaylı vergiler içinde yerini alan KDV oranlarında yaşanan yükseklikler, yapılan alışverişlerde pazarlıklara sebebiyet vermektedir. Bu pazarlıklar genellikle fatura veya fiş alınmaması ve kesilmemesi yönünde olmakta ve böylece yapılan alışverişlerde belgesizlik sorununu gündeme getirmektedir (Yurdakul, 2008: 213). Günlük hayatta da sık rastladığımız bir konu olan bu durumda hem satıcı hem de alıcı tarafından bir çıkar söz konusudur.

Vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payının fazla olduğu ülkelerde, kayıt dışılık, dolaylı vergilerin fazla olduğu ülkelere göre daha azdır. Şöyle ki, vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı arttıkça, ülkedeki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde de artış görülmektedir (Kanlı, 2007: 85). Ayrıca dolaysız vergilerde, en az geçim indirimi, artan oranlı vergi tarifeleri, indirim, istisna ve muafiyetlerle, mükelleflerin ödeme gücüne göre bir ilişki söz konusu olmaktadır. Dolaylı vergilerde ise, düşük gelirli mükelleflerin bütçesi daha çok etkilenmektedir. Çünkü vergilerin uygulandığı mal ve hizmetler açısından vergi yükü daha çok düşük ve sabit gelirliler üzerinde kalmaktadır (Susam ve Oktayer, 2007: 106). Böyle bir durum ise vergilemede adalet ilkesini zedelenmesine sebep olmaktadır.

Bir yıl içinde toplanan tüm vergilerin, o yıl içinde hesaplanan GSYİH’ye bölünmesi sonucu hesaplanan vergi yükü de, yüksek olduğu takdirde bireyler üzerinde vergi baskısı oluşturabilmektedir. Bu durumun sonucunda ise bireyler, vergi kaçırmaya yönelerek kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olabilmektedirler (Özbek, 2016: 89).

Tablo 17’de Türkiye’de 2002 – 2018 tarihleri arasındaki vergi yükü oranları verilmiştir.

Tablo 17: GSYİH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yüğü (2002-2018)-(Bin TL)

Yıllar	GSYİH (2009 Bazlı) (1)	Vergi Gelirleri (*) (2)	Vergi Yüğü (%) (2/1)
2002	359.358.871	65.188.479	18,1
2003	468.015.146	89.893.112	19,2
2004	577.023.497	111.335.368	19,3
2005	673.702.943	131.948.778	19,6
2006	789.227.555	151.271.701	19,2
2007	880.460.879	171.098.466	19,4
2008	994.782.858	189.980.827	19,1
2009	999.191.848	196.313.308	19,6
2010	1.160.013.978	235.714.637	20,3
2011	1.394.477.166	284.490.017	20,4
2012	1.569.672.115	317.218.619	20,2
2013	1.809.713.087	367.517.727	20,3
2014	2.044.465.876	401.683.956	19,6
2015	2.338.647.494	465.229.389	19,9
2016	2.608.525.749	529.607.901	20,3
2017	3.106.536.751	626.082.415	20,2
2018 (**)	3.740.519.000	737.954.270	19,2
(*) Vergi gelirleri rakamları mahalli idare ve fon payları ile red ve iadeler dahil tutarlardır.			
(**) GSYİH yeni ekonomi programından (2019-2021)			
NOT: 2008-2018 yılları vergi gelirleri içerisindeki gelir vergisi tevkifat rakamına asgari geçim indirimi tutarı dahildir.			

Kaynak: WEB_9.

Tabloya göre en düşük vergi yüğü oranı % 18,1 ile 2002 yılına aittir. En yüksek vergi yüğü oranı ise 2011 yılında % 20,4 olarak gözlemlenmiştir.

Türkiye’de vergi oranları ve vergi yüğü OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında bu oranların daha düşük olduğu görülmektedir. Fakat ülkemizde bireyler vergi yükünün ağır olduğu gibi bir düşünceye kapıldıysa bu durum da dikkate alınmalıdır. Bu algıya sebep olan nedenlerden ilki, vergi yüğü yanında vergilerle kamu hizmetlerinden sağlanan faydaların birlikte ele alınması ile tespit edilen net vergi yüğü algısıdır. Diğerleri ise, vergi yüğü algısını kamu hizmetlerinden sağlanan fayda yanında vergi ile ilişkili doğrudan ve dolaylı birçok faktör etkiler. Mükelleflerin davranışlarını ise algılar yönlendirmektedir (Savaşan, 2011: 17).

Vergi yüğü dağılımındaki adalet, vergi sisteminin kayıt dışılığı önlemedeki en önemli rollerinden biridir. Eğer bu adalet sağlanamazsa mükelleflerin vergiye olan uyumu azalacak, kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelme artacaktır (Kırbaş, 2012: 49).

Türkiye’de vergi sisteminde çoğunluğu dolaylı vergilerin oluşturması, kişi başına düşen milli gelirin azlığı, adaletsiz gelir dağılımının olması, hayat standartlarının düşük seviyede olması, kayıtsızlığın fazla olması, vergi yükündeki dağılımı tam olarak göstermemekte ve verginin belli bir kesime yüklenilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise, vergi adaleti ve eşitliğini bozmakta, bireylerin vergiye direnç göstermesine ve tepki almasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca tüm bu durumlar vergi kaybı ile vergi kaçaklarının da nedeni olmakta kayıt dışılığı daha da artırmaktadır (Ünal, 2014: 102).

3.1.1.2. Vergi Mevzuatı

Büyük bir kitleyi ilgilendiren kayıt dışı ekonominin dokunduğu kitleler kapsamında eğitim seviyesi düşük, yetersiz muhasebe bilgisine sahip fazlasıyla birey bulunmaktadır. Şöyle ki bir kurallar rejimi olan demokrasinin; anlaşılabilir, açık, çelişki içermeyen, takip etmesi kolay nitelikte kurallar içermesi önem arz eden bir durumdur. Böyle olmadığı takdirde bu durum, insanları kural dışı davranışlara ve kayıt dışılığa yöneltebilecektir (Kırbaş, 2012: 45). Ülkemizde vergi mevzuatında yer alan karmaşıklıklar da bireyleri kayıt dışılığa sevk eden önemli sebepler içinde yer almaktadır.

Karmaşık olan vergi mevzuatlarını, vergi mükellefleri anlamakta zorluk çektiği zaman, bu mükellefler, kendilerine yol gösterecek ve bu kuralları yorumlayacak vergi uzmanlarına başvurarak, ücret karşılığında hizmet alma durumunda kalmaktadırlar. Söz konusu bu harcamalar da, devletin gelirlerine yansımayan vergiler konumunda yerini almaktadırlar (Karabacak, 2013: 16).

Ülkemizin sahip olduğu vergi mevzuatı, içerdiği BK kararları, yönetmelikler ve mevzuatta yer alan fazlaca kanun maddelerinden dolayı oldukça karmaşık gözükmekte, hatta yeri geldiğinde uzmanlar tarafından takip edilmesini dahi imkansız kılan bir yapı sergilemektedir. Ayrıca mevzuatta yer alan geçici ve tekrar eden maddelerin sıkça yer alması ve değişiklik yapılan maddelerin karmaşık yapıda bulunması vergilendirme ilkesinin içerdiği açıklık ilkesinin de önüne geçmektedir (Sugözü, 2010: 179). Bu yöndeki belirsizlikler karşısında ise, bireylerde vergide direnç oluşmaktadır (Türgay, 2011: 307). Vergiye karşı oluşan bu direnç karşısında mükelleflerin kayıt dışı yollara başvurması ise kaçınılmaz olmaktadır.

Karmaşık olan vergi mevzuatı, vergilemenin önemli ilkelerinden olan basitlik ve anlaşılabilirlik ilkelerinin zedelenmesine sebep olmakta, vergi dairesi açısından da işlerini zorlaştırmakta, aynı zamanda da vatandaşlar yönünden ciddi zorluklar meydana getirmektedir. İnsanları çekimser davranmaya iten ve korkutan bu mevzuatın karışıklığı kayıt dışılığa davetiye çıkarmaktadır (Kırbaş, 2012: 45). Şöyle ki, vergi mevzuatında sadeleşmeye gidilmesi yoluyla vergi anlaşılabilirliğinin artması, bireylerin vergiye uyumunu artıracak bir etkidir (Üyümez, 2016: 87).

3.1.1.3. Denetimlerin Yetersizliği

Denetim, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayda alınması için gerekli olan en etkili araçlardan birisidir. Denetim, sistem üzerinde önleyici, caydırıcı bir etki yaratmaktadır. Denetimin bireyleri yasalara uymaya ve bu yasalara göre hareket etmeye yöneltmek amacının yanında, eğitimin, bilinçli bir şekilde vergi vermenin, vergilemenin sahip olması gereken eşitlik ve adalet ilkelerinin yerleştirilmesi gibi farklı hedefleri de söz konusudur. Vergi mükellefi olan kişilerin gün geldiğinde denetlenebileceklerinin farkında olmaları, onların kanunlara uyma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Eğer mükellefler denetlenme riskinin büyüklüğünün fazla olduğunu hissederlerse, kayıt dışına çıkmaya cesaret edemezler (Aydemir, 1995: 60). Bir ülkede vergi oranlarının düşük oranda olması ve ceza oranlarının yüksek oranda caydırıcı nitelik taşıması bile o ülkedeki etkin bir denetim sistemiyle mümkün olacaktır.

Vergi mükelleflerinin kazançlarını doğrudan beyan etmeleri ve vergilerini zamanında ödemeleri, vergi idareleri açısından beklenen bir durumdur. Bu da mükellefler açısından 'gönüllü uyum' ve vergi dairesine duyulan 'güven' ile ilişkilidir. Mükelleflerin vergiye uyumu ise, vergi dairesine duydukları güven olgusu (mesela, vergi dairesinin adaletli olması, şeffaf olması, süreçlerin basit ve anlaşılır olması gibi) ile vergi dairesini algıladıkları güç ile yakından ilgilidir. Mükellefler ise, vergi idaresinin gücünü, denetlenme riski, denetlendikten sonra alacak olduğu ceza ve aldıkları cezanın şiddetiyle hissedeceklerdir (Şanver, 2017: 92-93).

Türkiye' de denetimler klasik yöntemlerle ve kısa vadeli yapılmakta ve ülkenin geneline kapsayan bir denetim planlaması yapılmamaktadır. Ayrıca denetimler sadece kayıtlı mükellefleri kapsamakta, kayıt altında bulunmayan mükellefleri denetim dışında bırakmaktadır.

Tablo 18’de Türkiye’de 2014 ile 2018 arasında incelenmesi gereken mükellef sayısı, incelenen mükellef sayısı ve oranları yer almaktadır.

Tablo 18: Vergi İnceleme Oranları (2014-2018)

Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2014	2.472.658	55.284	2,24 %
2015	2.527.084	58.676	2,32 %
2016	2.541.016	49.817	1,96 %
2017	2.636.370	44.182	1,68 %
2018	2.727.208	44.376	1,63 %

Kaynak: VDK, 2018: 46.

Tablodan da görüldüğü gibi oranlar çok düşük seviyede gözlenmekte, vergi inceleme oranları % 2’ler seviyesinde oluşmaktadır. Aynı zamanda yıllar itibari ile bir düşüş sergilemektedir. Denetim oranlarının bu kadar düşük olması ise, mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerinde önemli bir faktördür.

Tablo 19’da ise, 2014-2018 seneleri arasındaki vergi tutarları ile önerilen ceza tutarlarına yer verilmiştir. Tutarlar yıllar itibariyle artış göstermiş ayrıca 2018’deki tutarlar 2017’ye nazaran daha yüksek gözlenmiştir.

Tablo 19: Mükellef Başına İnceleme Sonuçları (2014-2018)

Yıllar	Mükellef Başına Tarh İstenilen Vergi Tutarı (TL)	Mükellef Başına Kesilmesi Önerilen Ceza (TL)	Mükellef Başına Toplam Vergi ve Ceza (TL)
2014	143.610	299.953	443.563
2015	167.087	321.138	488.225
2016	145.229	319.258	464.487
2017	133.052	325.259	458.311
2018	196.566	447.598	644.164

Kaynak: VDK, 2018: 45.

Aşağıdaki tabloda, 2018 yılına ait vergi türlerine göre inceleme sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 20: Vergi Türleri İtibariyle 2018 Yılı İnceleme Sonuçları

Vergi Türleri	GV	KV	KDV	ÖTV	BSMV	VİV	DV	Geçici Vergi	Diğerleri	Toplam
İncelenen Mükellef Sayısı	1186	214	928	136	3	6	39	221	1352	4085
Rapor Sayısı	1568	225	1144	159	3	7	36	370	1552	5064

Kaynak: GİB, 2019: 104’teki verilere göre tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 20'ye göre 2018 yılında, toplam 4.085 adet vergi mükellefi incelenmiştir. Rapor sayısı ise toplamda 5064 adet olmuştur.

Tablo 21'de vergi türlerine göre bildirilen matrah tutarlarına ve bu matrahlar arasındaki farklara yer verilmiştir. İncelenen mükelleflere göre de belli tutarlarda vergi cezaları kesilmiştir.

Tablo 21: Vergi Türlerine Göre 2018 Yılı Kesilen Ceza Tutarları

Vergi Türü	Bildirilen Matrah (TL)	Bulunan Matrah Farkı (TL)	Bulunan Vergi Farkı (TL)	Tarh Edilen Vergi (TL)	Kesilen		
					Usulsüzlük Cezası (TL)	Özel Usulsüzlük Cezası (TL)	Vergi Ziyat Cezası (TL)
GV	361.120.012	58.145.509	13.172.340	13.634.601	4.210	2.979.456	13.635.234
KV	16.815.117	8.644.401	1.782.245	1.792.854	24.806	2.179.720	2.203.846
KDV	2.944.090.432	128.881.947	57.271.984	55.721.437	34.395	8.571.335	143.233.022
ÖTV	1.335.893	1.617.974	2.410.290	2.308.818	2.285	102.739	3.861.671
BSMV	20.218.650	3.039	152	397	-	16.424	397
VİV	321.000	655.986	57.766	57.766	-	-	5.369
DV	60.157.756	9.188.723	2.343.331	2.343.638	-	350	2.420.401
Geçici Vergi	78.992.565	27.441.570	2.531.185	3.140.358	924	735.602	3.904.391
Diğerleri	484.006.302	904.817.358	21.424.284	21.384.139	22.363	4.609.413	8.275.331
TOPLAM	3.967.057.728	1.139.396.507	100.993.579	100.384.007	88.983	19.195.039	177.539.661

Kaynak: GİB, 2019: 104'teki verilere göre tarafımızca hazırlanmıştır.

Ülkemizdeki idari yapılanmadan kaynaklanan eksiklikler de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu yapılanmadaki bürokrasinin karmaşıklığı, çok başlılığın sebep olduğu denetim yetersizliği ve birimler arası koordinasyon sorunları denetimdeki etkinliği iyice azaltmıştır (Oral vd., 2015: 130).

Yine tablo 22'de Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı vergi müfettiş dağılımı verilmiştir. Bu verilere göre toplamda 8252 adet vergi müfettişi vardır.

Tablo 22: Unvan Bazında Vergi Müfettiş Sayıları

UNVAN	SAYI
Vergi Başmüfettişi	218
Vergi Müfettişi	2810
Vergi Müfettiş Yardımcısı	5224
TOPLAM	8252

Kaynak: WEB_10.

Türkiye’de 2019 yılı mart ayı itibari ile gelir vergisi mükellef sayısı toplamda 1.917.527 kişi, kurumlar vergisi mükellef sayısı ise 817.525 kişidir (WEB_11). Sadece gelir vergisi ve kurumlar vergisi açısından incelenmesi gereken mükellef sayısının toplamının 2.735.052 olduğu düşünülürse, vergi denetim elemanlarının sayısının yetersiz kaldığı görülmektedir.

Ülkemizde vergi denetimi sayısının yetersiz olmasından dolayı vergi mükellefleri denetim riskini düşünmemişlerdir. Ülkemizde inceleme oranlarında yaşanan azlığın sebepleri, vergi denetiminden sorumlu olan elemanların yeterli sayıda olmaması ve yine bu elemanların kendi görevleri haricindeki sorumluluklarda yer almasından dolayı incelemeye vakit ayıramamalarından kaynaklanmaktadır (Oral vd., 2015: 130).

Tüm bunların yanında Türkiye’de vergi denetleme kuruluşları tarafsız yapıda değildir. Vergi idaresi ve mükellefleri arasında tarafsız, her iki tarafında haklarını gözetecek şekilde objektif ve nesnel ölçütlere göre vergi incelemeleri gerçekleştirilmeli ve bu birimlerin idari ve mali özerkliği sağlanmalıdır (Binbirkaya, 2006: 58).

Muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin yetersiz sayıda olması bu kavramın diğer nedenlerinden biridir. Çünkü bu hizmetler vergi mükellefi ile idare arasındaki köprü görevini üstlenen ve vergi kaybının önlenmesinde etkisi olan önemli hizmetlerdir. Devamlı değişiklik arz eden vergi yasalarını takip etme, biçimsel sorumlulukların gerçekleştirilmesi ile vergi dairesindeki bürokrasinin halledilmesi durumlarında bu meslekte görev yapanlar önemli yere sahiptir (Kırbaş, 2012: 54). Şöyle ki, vergi kaçakçılığının önüne geçilmesinde özellikle sahte fatura temin edilmesinde mal bedeli yüksek gösterilerek maliyet ve giderlerde şişirme yapılmaktadır. Bu hizmeti icra edenlerin bu gibi durumlarda çok hassas davranması gerekmekte, davranmayanlar hakkında ise ağır cezalar uygulanmalıdır (Kıldış, 2000: 8). Yani bu hizmeti sağlayan muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinden doğru yönde faydalanmak, bu faaliyetlerin engellenmesi açısından önem arz etmektedir.

Vergi denetiminin bu denli önem arz etmesinin sebebi, kayıt dışı ekonominin özellikle vergisel boyutunun önlenmesinde önemli bir etken olmasıdır (Rakıcı, 2011: 347). Etkili bir denetimin olmaması, vergi kaçırma niyetinde olan mükellefi cesaretlendirici bir unsur olacaktır. Ayrıca, göstermelik denetim, vergi kaçağı ile

başarısızlığın da önemli bir sebebi olmakta ve kayıt dışılığa davetiye çıkarmaktadır (Göksu, 2015: 28).

3.1.1.4. Sık Çıkarılan Vergi Afları ve Muafiyetler

Mali af, vergi yasalarına uymayan mükelleflere uygulanacak olan hukuki ve idari cezaların kısmen veya tamamen kaldırılmasını ifade eden girişimlerdir (Biberoğlu, 2006: 78). Devletler, vergi gelirlerini artırmak amacıyla dönem dönem vergi aflarına başvurmaktadırlar. Devamlı çıkarılan vergi afları ise, mükelleflerde ‘af beklentisi’ algısını oluşturmakta ve bu beklentiye giren mükelleflerin de gerekli ödevleri yerine getirmemesine önyak olmaktadır.

Türkiye’de mükelleflerin bu faaliyetlere yönelmesine sebebiyet veren en önemli etkenlerden birisi de mükelleflerin zihnindeki af beklentisidir. Bu beklentiye giren vergiden sorumlu birey, vergisini, ödemesi gereken primini vs. sorumluluklarını af çıktığı zaman ödeyeceği durumunu göz önünde bulunduracak ve bu harcamaların bedeli olan meblağı ise yapmak istediği yatırım alanlarına yönelterek kar elde edeceği düşüncesine bürünecektir. Bunun yanında bazı mükellefler de, mesela küçük işletmelerin sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla birtakım faaliyetlerini kayıt dışı göstermeye çalışarak bu ekonomik faaliyetlerin yükselmesine yol açabilmektedirler (Sugözü, 2010: 184).

Çıkarılan vergi ile sigorta primlerinin aflarının bu ekonomi üzerinde iki farklı etkisi vardır. Bu etkilerden ilki, afların tahsilat üzerinde olan etkisidir. Bu aflarla denetim sonucu ortaya çıkarılan fark, matrah sonucu tarh edilen vergi ve primlerin tahsilini kısmen ya da tamamıyla imkansız gösterdiğinden, yani bu alacaktan vazgeçildiğinden, yapılan denetimleri verimsiz kılmakla birlikte denetimin caydırıcılığını azaltmaktadır. Bunun yanında, mükellefleri vergi ve prim kaçırmaya sevk etmektedir. Diğer etkisi ise, mükelleflerin af beklentisine girerek kayıt dışı işlere yönelmesidir (Bülbül ve Karadeniz, 2004: 878).

Tablo 23’te 1980 yılından günümüze kadar çıkarılan vergi aflarına yer verilmiştir. Tabloya göre 1980’den günümüze kadar toplamda 18 adet vergi affının yürürlüğe girdiği görülmektedir.

Tablo 23: Türkiye’de 1980’den Sonra Çıkarılan Vergi Afları

20.03.1981	2431 sayılı Tahsilâtın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Kanun
02.03.1982	2431 sayılı Kanuna Ek
22.02.1983	2801 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsil Hakkında Kanun
04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hk. 3239 Sayılı Kanunun Geç. 4. Md.
03.12.1988	3505 sayılı Kanun (Geçici Birinci Madde)
28.12.1988	3512 sayılı Kanun
15.12.1990	3689 sayılı Kanun (Geçici Birinci Madde)
21.02.1992	3787 sayılı Kanun
05.09.1997	400 sayılı Tahsilât Genel Tebliği
22.07.1998	4369 sayılı Kanun
06.02.2001	414 sayılı Tahsilat Genel Tebliği
07.03.2002	4746 (4748) sayılı Kanun ile Emlak Vergisi ile İlgili Af Düzenlemesi (Geç. Md. 21)
27.02.2003	4811 sayılı Vergi Barışı Kanunu
22.11.2008	5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun
25.02.2011	6111 sayılı Kanun
29.05.2013	6486 sayılı Kanun (2. Varlık Barışı)
19.08.2016	19.08.2016 6736 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
18.05.2018	7143 Sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

Kaynak: Babaoğlu, 2018: 31, Özgüven, 2018: 37-38’deki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Kamuya ek bir kaynak oluşturmak için çıkarılan vergi afları, bazı zamanlar farklı yönlere kayabilmektedir. Özellikle seçim dönemlerinde oy kazanabilmek amacıyla çıkartılan vergi afları devlette kaynak kayıplarına yol açabilmektedir (Akyüz, 2017: 30). Ayrıca vergi afları mükelleflerin vergi bilincinden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.

Vergi sistemlerinde bazı mükelleflerin vergi dışı bırakılması ve yine bazı konu ve işlemlerin vergi konusu dışında tutulması söz konusu olabilmektedir. Vergi hukukunda, ‘istisna’ ve ‘muafiyet’ anlamına gelen vergi imtiyazları olarak adlandırılan bu ayrıcalıklar, farklı sebeplerle bazı durumlarda vergi sisteminde yerini almaktadır. Vergi istisna ve muafiyetleri, ekonomik kalkınmayı sağlamak, bölgesel kalkınmayı desteklemek, yatırımları ve ihracatı teşvik etmek gibi amaçlarla çıkarılmasına rağmen adalet ilkesinde ters düşebilmektedir. Özellikle bölgesel teşvikler, teşvik dışındaki işletmelerin iktisadi faaliyetlerini bu bölgelere kaydırmalarına sebep olmaktadır. Bunu gerçekleştiremeyen ve gerçekleştirebilse de ekstradan mali yükümlülükleri daha çok

olan işletmeler ise bu duruma karşı çıkmakta ve gerekli tedbirler alınmadığı takdirde bu durum kayıt dışılığa teşvik olarak karşımıza çıkabilmektedir (Sugözü, 2010: 38-39).

Vergi aflarının, ülkelerin gelişmişliğine bakmaksızın tüm ülkeler tarafından başvuru gelir getirici araç olmasının yanında, gelişmekte olan ülkeler gözünde bu araç daha cazip bir hal almakta ve afların bu ülkeler yönünden gelenekselleştiği gözlenmektedir (Kargı, 2011: 112). Bunlara ek olarak çıkarılan vergi afları vergisini zamanında ödeyen mükellefler için bir adaletsizlik yaratmaktadır. Her ne kadar vergi gelirlerini artırmak amacıyla bu aflara başvuru olsa da, sık çıkarıldığı takdirde ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde uzun vadede gelirleri azaltıcı bir rol üstlenecektir.

3.1.2. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Sebepler

Gölge ekonomisinin en önemli sebeplerinden biri, çalışma hayatındaki vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin fazla olmasıdır (Enste, 2003: 13). Çalışma hayatında, SGK primleri, sosyal hedefli gerçekleştirilen fonların ödemeleri, iş ile işçinin sağlıklarıyla alakalı yasal düzenlemeler, çevre ile alakalı ve buraların korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler yanında ortaya çıkan ek masraflar, kredide kullanılacak olan fonların bedelinin yüksek olması ile yetersiz olan sermaye birikimleri gibi sebepler işletmelerin ekstra maliyetlerini yükseltmektedir. Özellikle ekonomik daralmanın olduğu ve karlılık oranlarının düştüğü zamanlarda işverenler, bu durumların önüne geçebilmek için maliyetlerini azaltma yoluna gitmektedirler. Bu gibi durumlarda işverenler ya çalıştırdıkları işçilerin işine son vermekte ya işçi alımlarına son vermekte ya da kayıt dışı ekonominin vazgeçilmez yollarından biri olan kayıt dışı istihdama başvurumaktadırlar (Sugözü, 2010: 27).

İşverenler her daim yüksek olan maliyetlerini azaltmak amacıyla kayıt dışı işçi çalıştırma eğilimindedir. Bazı durumlarda işçiler de kayıt dışı kaldıklarında kayıtlı işçilere oranla daha yüksek ücret alabilmektedirler. Çünkü işverenler, kayıt dışı yöntemlerle çalıştırdıkları işçilerden elde ettikleri sigorta gelirleriyle ya da üstlenmediği vergi yükünden aldığı miktarla işçinin ücretini verebilmekte ve her iki taraf da bu durumdan kazançlarını artırabilmektedirler (Kızılcıca, 2017: 22).

Özel sektörde net ücret üzerinden yapılan ücret pazarlığı sonucunda sosyal güvenlik yükümlülüklerinin maliyetinin önemli bir kısmı işveren üzerinde kalmaktadır.

Bu yükümlülüklerin getirdiği maliyetin fazla olması işveren kesimi kayıt dışılığa ya da yanıltıcı yollar tercih ederek ücretlerin miktarını az göstermeye yönelttiğinden, kayıt dışı istihdam meydana getirmekte ve kayıt dışı ekonominin gelişmesine sebep olmaktadır. Ülkemizde de gelişmiş dünya ülkelerine nazaran daha fazla orana sahip olan yükümlülükler de düşüğe gidilerek istihdamdaki maliyetlerinin azaltılması sağlanmakla birlikte sigorta denetimlerinin sıklaştırılmasıyla kayıt dışı ekonominin bir nebze de olsa önüne geçilmesi sağlanabilecektir (Şahin, 2006: 208-209).

İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkemizde, işçi ve işveren üzerindeki ağır yükler, ayrıca iş durumunun getirdiği ağır vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinden kurtulma isteği bireyleri kayıt dışı çalışmaya sevk edebilmektedir.

Türkiye’ de 1 Ocak 2019 tarihi itibariyle işçinin net asgari ücret tutarı ve asgari ücretin işverene maliyeti aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 24: Asgari Ücretin Netinin Hesabı (TL/AY)

ASGARİ ÜCRET	2.558,40
SGK Primi (% 14)	358,18
İşsizlik Sigorta Primi (% 1)	25,58
Gelir Vergisi (% 15)	134,32
Asgari Geçim İndirimi	191,88
Damga Vergisi (% 0,759)	19,42
Kesintiler Toplamı	537,50
NET ASGARİ ÜCRET	2.020,90

Kaynak: WEB_12.

Tablo 24’te görüldüğü gibi bir asgari ücret ile çalışanın asgari ücreti 2.558,40 TL olmasına rağmen uğradığı kesintiler sonucu aldığı net ücret 2.020,90 TL’dir.

Tablo 25’te ise, bir asgari ücretlinin işverenine maliyeti 3.006,12 TL’dir. Fakat tablo 24’te asgari ücretle çalışan bireyin kazandığı net ücret 2.020,90 TL gözlenmektedir. Aradaki fark ise, gelir vergisi, SGK prim ödemeleri gibi kesintilerin toplamını oluşturmaktadır.

Tablo 25: Asgari Ücretin İşverene Maliyeti (TL/AY)

ASGARI ÜCRET	2.558,40
SGK Primi İşveren Payı (% 15,5)	396,55
İşveren İşsizlik Sigorta Primi (% 2)	51,17
İŞVERENE TOPLAM MALİYET	3.006,12

Kaynak: WEB_12.

Prim oranlarının fazla olması kayıt dışılığı arttırmakta, artan kayıt dışı istihdam elde edilecek olan prim gelirlerinin azalmasına sebep olmakta, bu gelirler artmayınca da prim oranlarında düşüşe gidilememektedir. (Büyükkoç, 2017: 51-52).

Bunların yanında çalışma mevzuatı gereği işverenler, çalıştırılan işçi sayısı belli bir sayıyı geçtiğinde, daha önceden hüküm giymiş bireyler çalıştırma, engelli çalıştırma ve iş yerine doktor alma gibi sorumlulukları yerine getirmek durumundadır. Bu gibi durumlardan kaçınmak isteyen işverenler çalışanların bir bölümünü ya da hepsini kayıt dışı çalıştırmaktadırlar (Şen, 2015: 21).

Kayıt dışı istihdam da, gölge ekonomisinin önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, ülkemizdeki nüfus yoğunluğunun fazla olması, alınan göçler de kayıt dışılığa sebep olmaktadır. Geçim derdine düşen vatandaşlarımız, özellikle de işsizlik sorununu büyük ölçüde yaşayan ülkemiz, her şartta çalışmayı kabul eden insanlarımızla doludur. Ayrıca sosyal güvenliğin hak olarak değil de yükümlülük olarak benimsenmesi ve bu bilincin bireyler üzerinde tam anlamıyla yerleşmemiş olması da kayıt dışılığa sebebiyet veren önemli bir unsurdur.

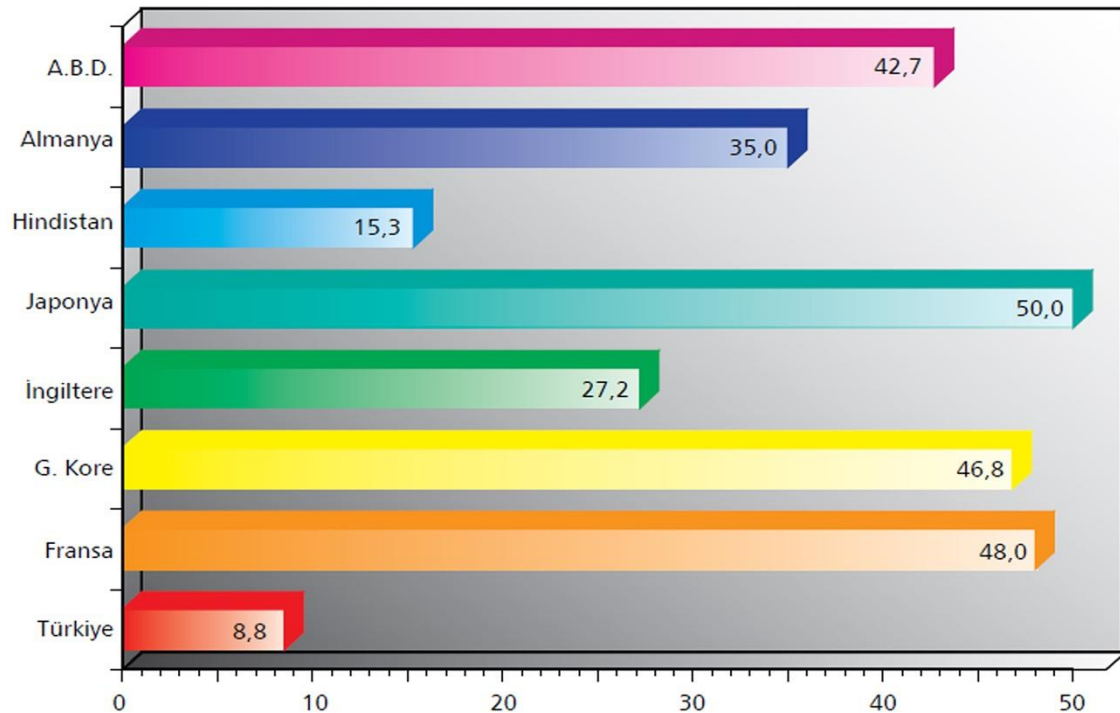
3.1.3. Ekonomik Sebepler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan diğer bir etken her ülkenin kendi ekonomisinin yapısal sorunlarına göre ortaya çıkan ekonomik sebeplerdir.

Ekonominin az gelişmiş olması, yüksek seyreden enflasyon oranları, ekonomik istikrarsızlık, yaşanan ekonomik krizler, resmi ekonomide istihdam olanaklarıyla gelir düzeyinin sınırlı ve yüksek maliyetlerde boy göstermesi, kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen faktörlerdendir (Us, 2004: 10).

Türkiye ekonomisinin istihdam bakımından tarım ile hizmetler sektörüne dayalı bir yapı içermesi ve bütün sektörler içinde küçük ölçekli işletmelerin fazla yer kaplaması kayıt dışılığı etkileyen diğer önemli unsurlardandır. Bu sektörler, denetlemenin ve takip edilmelerinin daha zor olduğu, kayıt dışı ekonomiye davetiye çıkaran sektörlerdir. Ülkemiz ekonomisinde sayıca çoğunlukta olan bu işletmeler pek çok yasal düzenlemelerin de dışında kalmaktadır (Biçer, 2006: 55). Birtakım vergiler, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili kanunlar genellikle bu işletmeleri kapsamamasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin en çok bu işletmelerde ortaya çıkması, küçük ölçekteki bu işletmelerin yeterince kurumsallaşmamasından ileri gelmektedir. Kayıt dışılıkta en ciddi sorunların başında vergi yüklerinin ağır olması gelmekle beraber ülke ekonomisinde yer alan işletmelerin yapısının, kurumsallıktan uzak olması durumu da bu sektörü artıran bir etkidir (Sugözü, 2010: 35).

Şekil 7: Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçinde KOBİ'lerin Payı

Kaynak: GİB, 2009: 14

GİB (2009)'a göre, 'Diğer OECD ülkelerine oranla, Türkiye'de yerleşik KOBİ'lerin banka finansmanına erişimleri son derece kısıtlıdır. Bu durum, bir taraftan KOBİ'lerin ayakta kalabilmesi için fason üretim yapan işletmelere dönüşmelerine; diğer taraftan da bazı faaliyetlerini kayıt dışı alanlara kaydırmasına ya da gelirlerinin bir kısmını beyan dışı bırakarak daha az vergi ödemelerine yol açmaktadır.'

Fiyatlar genel seviyesinde devamlı olarak bir yükselme olarak ifade edilen enflasyon da, ülkemiz için önemli bir sorun teşkil etmekte ve kayıt dışı ekonominin sebepleri arasında yerini almaktadır.

Bir ülkede yüksek ve süregelen enflasyon oranları, vergi sisteminde bir takım adaletsizlere sebep olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin artmasıyla nominal gelirlerinde artış yaşayan ekonomik kurumlar, yüksek olan gelir dilimleri esasında vergiye tabi tutulmakta, bu durumda da gerçek gelirinde artış olmayan sabit ve düşük gelirlili mükelleflerin de ödemesi gereken vergi miktarı yükselmektedir (Us, 2004: 11). Ülkemizde de yıllar itibariyle yüksek seyreden, ikili hanelere ve üçlü hanelere kadar yükselen enflasyon oranları vergi adaletsizliğine sebep olmakta, bu durumdan dolayı da ağır vergi yükünden dolayı mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir.

Yükselen enflasyon oranları, faiz oranlarında da artışa sebep olarak ekonomik birimlerin kaynak maliyetlerini de arttırmaktadır. Bu sebepten ötürü bir taraftan kayıt dışılığın farklı bir yöntemi olan tefecilik faaliyetleri artmakta bir yandan da yüksek oranlarda faiz ile borçlanma durumunda kalan bu birimler kayıt dışı yollar ile bu kaynağa ulaşmaya çalışmaktadır. Enflasyon oranlarının devamlı olarak artması, mükelleflerin satın alma güçlerini düşürmesinden dolayı, bu oranlar mükelleflerin kanun dışı yollara başvurmasına davetiye çıkarmaktadır (Nas, 2014: 27).

Tablo 26'ya göre yıllar itibari ile ülkemizdeki enflasyon oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 26: Türkiye’de Yıllar İtibari ile Enflasyon Oranları (TÜFE)

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Yıllar	Enflasyon Oranı (%)
1990	60,41	2000	39,03	2010	6,40
1991	71,14	2001	68,53	2011	10,45
1992	65,97	2002	29,75	2012	6,16
1993	71,08	2003	18,36	2013	7,40
1994	125,49	2004	9,32	2014	8,17
1995	76,05	2005	7,72	2015	8,81
1996	79,76	2006	9,65	2016	8,53
1997	99,09	2007	8,39	2017	11,92
1998	69,73	2008	10,06	2018	20,30
1999	68,79	2009	6,53	Mart 2019	19,71

Kaynak: WEB_13, WEB_14 verilerinden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tabloya göre 1990 yılından 2003 senesine kadar enflasyon oranları iki haneli rakamlardan iniş göstermemiştir. Özellikle 1994 yılında enflasyon oranı % 125,49 gibi üç haneli bir seyir göstermiş, bunun sebebi ise 1994 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik kriz olmuştur. 2004 yılından 2016 yılına kadar birbirine yakın oranlarda seyir gösteren enflasyon oranları son üç yıldır yükselişe geçmiştir.

Enflasyon oranlarındaki yüksekliğin kayıt dışı ekonomiye sebep olmasının yanında ülkede yaşanan farklı sebeplerden dolayı ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin de kayıt dışı ekonomiye önemli etkileri bulunmaktadır.

Özellikle ücretli kesimin hayat standartlarında azalmaya sebep olan kriz dönemleri, bu faaliyetlere gerekli ortamı hazırlamaktadır. Krizin yaşandığı dönemlerde işsizlik sorunu daha da artmakta, resmi ekonomide çalışma imkanı sağlayamayan belli bir vafa sahip olmayan işçilerin, bu sektörlerle daha çok yönelerek istihdamda yaşanan kayıt dışılığın yükselmesine etki ettiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde yalnızca işçi kesim değil, işverenler de kayıt dışılığa başvurmaktadır. Kriz dönemlerinde işsizlik yüksek, kalifiye gücü daha düşük, işgücü maliyetleri de daha yüksek seviyelerde olmaktadır. Bu dönemlerde işverenler de karlarını artırmak amacıyla kamunun iş gücüyle alakalı baz aldığı iş saatleri, ekstradan mesailer, sendikaların sağladığı güvenceler, işten çıkarma gibi şartlarından sıyrılarak bu alandan çıkar sağlamaktadırlar (Akarsu ve Aydın, 2015: 299).

Ülkemizde gelir dağılımının adaletli olmaması, küçük işletmelerin yoğunluğu, işsizliğin fazla olması, tarım ve hizmetler sektöründe yoğunlaşmanın fazla olması, yüksek enflasyon oranları ile bazı dönemlerde görülen ekonomik krizler gibi ekonomik sebepler ülkemiz vatandaşlarını kayıt dışı faaliyetlere yöneltmiştir.

Eğer toplumda gelir dağılımındaki adalet sağlanır ve bireylerin elde etmek istediği gelirlere ulaşabilmesinin ortamı hazırlanır ve bu gelirler bireyler tarafından elde edilebilirse, yine bu bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmemesi mümkündür (Musul, 2011: 29).

3.1.4. Sosyal ve Psikolojik Sebepler

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki temel nedenlerden birisi de sınırsız olan insan ihtiyaçlarının aynı zamanda sonsuz olması, kaynakların ise tam tersi şekilde

sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bireyler hayatlarını iyi şartlarda yaşayabilmek, daha fazla servet ve gelir elde edebilmek amacıyla, harcamada bulunmak için kazancını devletle paylaşmayı istemeyecektir. Ayrıca ekonomik faaliyetlerini bu sektörden karşılayan birey, alışkanlıklarından vazgeçmek istemeyip daha düşük bir tüketim düzeyini tercih etmeyecektir. Yani tüm bu meselelerin kaynağında bireylerin elde ettikleri faydalarını maksimize etmek istemesinden yatmaktadır (Baldemir vd., 2005: 234). Yani insanlar kendi çıkarları doğrultusunda, doğası gereği elindeki birikimini başkasıyla paylaşmak istememektedir.

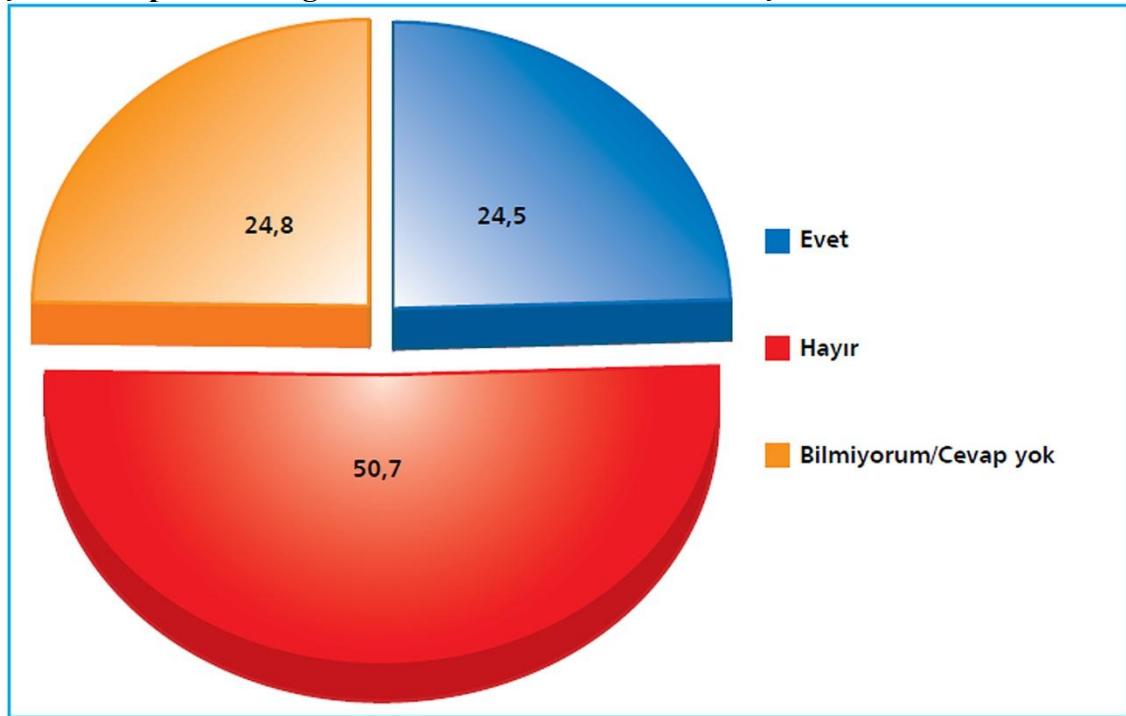
Ülkemizdeki vatandaşlarda vergi bilinci, sosyal güvenlik bilinci gibi durumların oluşmaması bireylerde kayıt dışı ekonomik faaliyetleri cazip hale getirmiştir. Bu sosyal bilincin oturmamasının en önemli sebebi ise ülkemizde uzun yıllar boyunca sağlanamayan kamuda şeffaflık unsurudur. Vatandaşların verdiği vergilerin nerelerde harcadıkları konusunda bilgi sahibi olması aynı zamanda devlete olan güven duygusunu artıran bir unsur olacaktır.

Bir ülkede zorunlu olan kamu hizmetlerini yürütmekle yükümlü olan devlet, sağlık, güvenlik, altyapı, adalet, savunma gibi hizmetleri vatandaşa sunmak durumundadır. Devletin bu hizmetleri zamanında ve etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için, asli kaynaklarını oluşturan vergi gelirlerinin verimli bir şekilde toplanmasıyla mümkün olacaktır. Fakat kayıt dışı ekonomi sebebiyle vergi idaresi tarafından yeterince toplanamayan bu gelirler, vergi tabanında aşınmaya yol açmakta ve gelir getirici kaynakların, gözlem ve kontrol altında olmamasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanında her vergi döneminde düzenli bir şekilde ödevini yerine getiren, kayıtlı ekonomide yer alan mükellefler açısından vergide adalet ve eşitlik ilkesinin dürüst mükellefler aleyhinde bozulmasına yol açmaktadır. Türkiye’de vergi kaçığının önüne geçilmesi için toplanan vergi gelirlerinin verimli alanlarda kullanılması ve bu gelirlerin nereye kullanıldığı ile ilgili kamuoyuna doğru bilgilerin verilmesi gerekmektedir (GİB, 2009: 29).

Mükelleflere ödemiş oldukları vergiyi sadece yük olarak benimsemeyip kendilerine kamu hizmeti olarak geri döndüğünün bilinci yerleştirilebilirse kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurularının önüne bir nebze geçilebilecektir.

Şekil 8’de vergi gelirlerinin yerinde kullanıp kullanılmadığına dair yapılan bir araştırmanın sonuçları yer almaktadır.

Şekil 8: Toplanan Vergilerin Harcanmasına Yönelik Düşünceler

Kaynak: GİB, 2009: 30.

Şekle göre, araştırmaya katılanların yarısından fazlası toplanan vergilerin nereye harcandığı ile ilgili olumsuz cevap vermiştir. Araştırmaya göre mükelleflerin % 50,7’si ‘hayır’ cevabını vermiş, % 24,5’i ‘evet’ cevabını vermiş ve % 24,8’i ise bilmediğini söylemiştir. Bu durum vatandaşlarda, devletin kamu hizmetlerini karşılamak için aldığı vergileri nereye harcadığı konusundaki kafa karışıklığını gündeme getirmektedir.

Ayrıca çalışanların, iş hayatının riskleri karşısında, malul veya sakat kalabilecekleri ve bu durumda çalışamayacaklarını, göz ardı etmelerine yol açan sebep sosyal güvenlik bilincinin kavranamamış olması durumundan ileri gelmektedir (GİB, 2009: 30).

Ülkemizde çocuk işçi sayısı da oldukça fazladır. Özellikle kırsal kesimlerde istihdam edilen çocuklar, düşük ücret ve kayıt dışı olarak çalıştırılmaktadır. Şehirler ise, ayakkabı boyama işi yapan, otomobillerin camını silen ve su satıcılığı gibi alanlarda çalıştırılan çocuklarla doludur. Yani ülkemizde eğitim çağında olan pek çok çocuk, yasal güvencesi ve sosyal güvenlik sisteminin koruması altında olmadan ucuz işçi olarak çalıştırılmaktadır (Dam vd., 2018: 300). Bunun başka bir sebebi ise, ülkemizde

yoksulluğun boy göstermesidir. Yoksul olan ailelerin çocuklarının para kazanmak için yaptığı bu işler, kayıt dışı sektörde yerini almaktadır.

Türkiye'deki nüfusun hızla artması ve 1950'li yıllardan itibaren köyden kente göç sonucu oluşan emek piyasasının özellikleri de kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerdendir. Göçten dolayı artan nüfus artışı ve şehirlerde biriken fazlaca sayıdaki vasıf sahibi olmayan iş güçlerinin, emek icra edenlerin daha düşük ve sosyal güvenceye sahip olmadan çalışmaya ikna edilmesiyle ortaya çıkmaktadır (DPT, 2001: 3). Ayrıca bu nüfusun eğitimsiz olması durumu, yüksek ücretlerde işler tercih etmemesi ve kayıt dışı faaliyetlere yönelmesi, kayıt dışı istihdamda artışa sebep olmaktadır. Yine son zamanlarda ülkemizin dış göçlerle de nüfusunda artış olmuş, kalifiyesiz yabancı uyruklu işçi sayısı artmış, bu durum da kayıt dışı istihdamı etkilemiştir.

2012 yılından itibaren Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilerin sayısı 14.237 iken, Haziran 2017'de bu sayının 3 milyonu geçtiği ve bu nüfusun Türkiye nüfusu oranının ise % 4'e yaklaştığı belirtilmiştir. Bu nüfus kitlesinin yaş grubu, eğitim ve cinsiyet gibi özellikleri incelendiğinde ise, ileriki dönemlerde bu nüfusun istihdam üzerinde baskı kuracağı kanısına ulaşılmaktadır (Güler ve Toparlak, 2018: 213). 2019 yılı verilerine göre ise ülkemizdeki toplam kayıtlı Suriyeli mülteci sayısının 3 milyon 621 bin 330 kişi olduğu açıklanmıştır (WEB_15).

3.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonomi, farklı bilim dallarını da ilgilendirmesi, yol açtığı etkilerden dolayı tam bir fikir birliği varılamaması, tespit edilen boyutların güncellenmesi gibi sebeplerden ötürü, oldukça geniş literatüre sahiptir. İktisat bilimi alanında gerçekleştirilen çalışmalarda bazı yazarlar tek bir ülke için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü hesaplamış, araştırmacılardan bazıları ise birden fazla ülke için kayıt dışı ekonominin büyüklüklerini hesaplamış ve karşılaştırmışlardır. Bazı araştırmacılar ise kayıt dışı ekonomiyi teorik açıdan inceleme yoluna gitmişlerdir (Özbek, 2016: 36).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gizlilik içinde gerçekleştirilmesi sebebiyle boyutlarını ölçmek de oldukça zordur. Kayıt dışı ekonominin tanımından ve kayıtlı ekonomi ile iç içe geçmiş bir olgu olmasından dolayı boyutlarının hesaplanmasında da kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Fakat bu olgunun boyutlarına ulaşılması ekonomik

mercilerin alacakları ve uygulayacakları kararları da etkilemesinden dolayı büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden kayıt dışı ekonominin boyutları kesin sonuçlar vermese de belli yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Ülkemizdeki kayıt dışılığın boyutları konusunda uzlaşmış kesin bir tespit söz konusu değildir. Fakat kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmeye yönelik bu sonuçların farklılık göstermesi sadece Türkiye’de görülen bir olay değildir (Aslanoğlu, 2008: 204-205)

3.2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de de kayıt dışı ekonominin boyutlarıyla alakalı çeşitli tahminler yapılmıştır. Farklı ölçüm yöntemlerine göre hesaplanan kayıt dışı ekonominin tahmini oranları da farklı sonuçlar vermiştir.

Ilgın (2002), 1968-2001 yılları arasında yaptığı çalışmada kayıt dışı ekonominin tahmini boyutunu, basit parasal oran yöntemine göre en yüksek % 84, en düşük % 25,2 olarak hesaplamıştır.

Çetintaş ve Vergil (2003), Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarını, 1971-2000 yılları arasında, Tanzi’nin yönteminden faydalanarak, ekonometrik yöntemle tahmin etmeye çalışmışlardır. 2000 yılında kullandıkları yöntemle Türkiye’de kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranını % 24 olarak bulmuşlardır.

Us (2004), vergi incelemeleri yöntemiyle yaptığı çalışmada, 1985-2002 döneminde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü en düşük % 26 olarak, en yüksek ise % 184 olarak hesaplamıştır. Ortalama ise kayıt dışı ekonominin tahmini boyutunu % 64 olduğunu tahmin etmiştir. İstihdam yaklaşımına göre ise, 2000-2003 dönemleri arasında yaptığı incelemede bu oranı % 3 olarak tahmin etmiştir. Sabit oran yöntemine göre ise, 2001 yılının ilk çeyreğinde tüm ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alındığını varsayarak, 1987-2003 döneminde kayıt dışı ekonominin ortalama oranını % 48 olarak tespit etmiştir.

Kök ve Şapçı (2006)’da yaptıkları çalışmada, farklı yöntemlerle kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmışlardır. 1985-2004 dönemlerini kapsayan, vergi denetimi yaklaşımında kayıt dışı ekonominin boyutunun en düşük oranını % 17,6

olarak bulmuşlar, en yüksek oranını ise %128,6 olarak tespit etmişlerdir. Basit parasal oran yaklaşımında ise, 1975-2004 dönemlerinde, en düşük % 0 ve en yüksek değer % 47 olarak tespit edilmiştir. 1975-2004 dönemlerini kapsayan ekonometrik yöntemle hesaplanan kayıt dışının en düşük oranı % 11,88 ve en yüksek oranı % 121,73 olarak bulunmuştur.

Akalın ve Kesikoğlu (2007)'de yaptıkları çalışmada, basit oran yöntemine göre, 1975-2005 dönemleri için kayıt dışı ekonominin tahmini boyutlarını en düşük % 7 ile en yüksek % 46 olarak bulmuşlardır. Geliştirilmiş oran yöntemine göre ise, en düşük % 17 ve en yüksek % 139 arasında değerler tespit etmişlerdir.

Yurdakul (2008)'deki çalışmada, 1985-2006 yılları arasında Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutları, basit parasal oran yöntemine göre tahmin edilmeye çalışılmıştır. 1986 yılı haricinde kayıt dışı GSMH'nin, kayıtlı GSMH'ye oranı en düşük % 1,15 olarak, en yüksek ise % 51,15 olarak tespit edilmiştir.

Erkuş ve Karagöz (2009)'da yaptıkları çalışmada, 1970-2005 dönemleri arasında kayıt dışı ekonominin boyutlarını, ekonometrik yöntemle (Tanzi'nin yöntemi) tespit etmeye çalışmıştır. Bu hesaplama sonunda kayıt dışı ekonominin, en düşük % 35,37 olarak, en yüksek ise % 86,73 oranını sergilediği gözlenmiştir.

Demir ve Küçükilhan (2013)'te anket yöntemine göre kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır. Toplam 14 ilde ve 1597 adet vergi mükellefi kapsamında gerçekleştirilen anket sonuçlarına göre, kayıt dışı ekonominin oranı % 41 olarak tespit edilmiştir.

Savaşan, Yardımcı ve Demir (2016)'da yapmış oldukları çalışmada MIMIC model yöntemine göre kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmışlardır. 1970-2013, 1990-2013 ve panel veri setlerini kullanarak Türkiye'de kayıt dışılığı tahmin etmeye çalışmışlar ve 2013 yılı itibarıyla kayıt dışı ekonominin, GSYİH'ye oranını yaklaşık % 25-27 olarak bulmuşlardır.

Tütüncü ve Zengin (2016)'da yapmış oldukları çalışmada, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutunu, 2005:4-2013:4 dönemlerinde, istihdam yaklaşımına göre % 5 olarak tahmin etmiştir. Yine bu çalışmada, 2005:4-2015:2 dönemleri arasında, kayıt dışı ekonominin, basit parasal oran yaklaşımına göre, GSYİH'ye oranı ortalama % 8 bulunmuştur.

Güler ve Toparlak (2018), 2001-2016 yılları arasında, kayıt dışı ekonominin boyutlarını MIMIC model yaklaşımıyla tahmin etmeye çalışmıştır. 2001 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunu, % 59,4 olarak tahmin etmişler, 2016 yılında ise % 27,3 olarak tahmin etmişlerdir.

Tablo 27’de ise, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin, 1989-2009 yılları arasındaki farklı inceleme yöntemlerine göre oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 27: Türkiye’de 1989-2009 Yılları Arası Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Yıllar	Vergi İncelemeleri Yöntemi	MIMIC Yöntemi	Basit Parasal Oran Yöntemi
1989	45,0	20,04	15,69
1990	62,8	13,45	17,99
1991	50,0	14,82	19,97
1992	60,0	15,03	22,91
1993	35,9	12,92	25,41
1994	113,0	25,87	35,13
1995	42,0	16,43	46,96
1996	26,6	15,60	16,77
1997	39,03	15,66	26,60
1998	38,8	14,50	28,13
1999	85,04	14,16	26,05
2000	54,0	14,13	30,50
2001	184,3	22,57	23,85
2002	57,5	15,39	33,37
2003	73,6	31,8	39,64
2004	84,5	31,0	32,49
2005	118,9	30,0	24,6
2006	103,0	29,5	29,8
2007	48,0	28,0	26,0
2008	267,7	28,6	37,1
2009	78,0	29,4	34,6

Kaynak: Akarsu ve Aydın, 2015: 305.

Yukarıdaki tabloya göre, vergi incelemeleri yöntemine göre, özellikle 1994, 1999, 2001 ve 2008 yıllarında kayıt dışı ekonominin boyutlarının yüksek çıktığı gözlenmektedir. Bu yıllarda kayıt dışı ekonominin oranının fazla olmasının sebebi ise, Türkiye’de bu yıllar itibariyle yaşanan ekonomik krizlerin olduğu söylenebilmektedir. Özellikle 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle bu oranın % 267,7 olduğu görülmektedir. Yani kriz dönemlerinde vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonominin oranlarında artış gözlenmiştir.

Tablo 28'e göre, Schneider ve Savaşan (2007), tarafından yapılan araştırmada Türkiye'de 1999 yılı ile 2005 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 28: Türkiye'de DYMIMIC Yönteme Göre Kayıt Dışı Ekonomi (1999-2005)

Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi/GSMH (%)
1999	32,1
2000	32,7
2001	33,2
2002	33,8
2003	34,6
2004	35,0
2005	35,1

Kaynak: Schneider ve Savaşan, 2007: 138.

Uygulanan bu yöntemle bulunan sonuçlara göre Türkiye'de kayıt dışı ekonominin bu yıllarda % 30 oranlarında seyrettiği gözlenmekte ve giderek de bu oranın arttığı görülmektedir.

Yine tablo 29'da, Schneider (2016), tarafından yapılan bir çalışmada MIMIC yöntemi ile Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 29: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (2003-2016)

Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi/GSYİH (%)
2003	32,2
2004	31,5
2005	30,7
2006	30,4
2007	29,1
2008	28,4
2009	28,9
2010	28,3
2011	27,7
2012	27,2
2013	26,5
2014	27,2
2015	27,8
2016	29,2

Kaynak: Schneider, 2016: 49'daki verilerden faydalanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Schneider bu araştırmasında toplam 28 AB üyesi ülkenin ve AB üyesi olmayan ülkemizin de yer aldığı 3 ülkenin MIMIC yöntemi ile kayıt dışı ekonomisi üzerinde bir ölçüm yapmıştır. Tablo 29'a göre, 2003 yılında % 32,2 oranında olan kayıt dışı ekonomi 2016 yılında % 29,2 oranında bir gerileme yaşamıştır. Tabii ki bu oranların artış ve azalma eğilimi göstermesinde ülkemizin o dönemlerde aldığı ekonomik kararlar, ülkenin mali yapısı, geçirilen ekonomik krizler, bütçe açıkları ve yine bu açıkların önlenmesi için konulan yeni vergiler neticesinde bireylerin kayıt dışına yönelerek vergi kaybına sebep olması gibi benzer nedenlerin etkisi söz konusu olmuştur.

Ayrıca buradaki sonuç kayıt dışı ekonominin eğilimiyle alakalıdır. Şöyle ki verilere bakıldığında oranlarda belli yıllar itibariyle azalış görülmektedir. Ancak son oranlar incelendiğinde ise, genel olarak gözlenen azalışın yanında azalma oranları içindeki artış eğiliminin yavaşladığı görülmektedir. Ne olursa olsun Türkiye'deki bu oranların yüksek olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gözlenen azalmalar ise, farklı sebeplere bağlanabilmektedir. Örneğin, son yıllarda kullanılan ödeme araçlarının çeşitlilik arz etmesi (para yerine kredi kartı kullanımı gibi), vergi daireleri tarafından uygulanan projeler, gelişen bankacılık piyasası ile uygulanan reformlar elbette bu sonuçları etkileyen faktörler olmuştur. Fakat bu ekonominin, sektörler arasındaki dağılımının farklı olduğu bilindiğinden bu mücadele yöntemleri uygulanırken, yöntemlerin bu sektörler için yeniden düzenlenerek uygulamalara devam edilmesi gerekmektedir (Savaşan, 2011: 11).

3.2.2. Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutları

Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansımalarıyla ortaya çıkan kayıt dışı istihdam, Türkiye açısından ciddi bir sorundur (GİB, 2009: 25).

Kayıt dışı istihdamın dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlayabiliriz. Dar anlamda SGK bakımından kayıt dışılığı içine alan bir tanım yapılabilir. Şöyle ki, çalışan kişi ve kurumların SGK kapsamı dışında faaliyet göstermesi ile yapmaları gereken sorumluluklardan kaçınması dar anlamda kayıt dışı istihdamı ifade etmektedir. Geniş anlamda ise bu olgu, bir ülkedeki toplam nüfusun içinde çalışan, iş yapan kesimin istihdam rakamlarında yerini almamasıdır (Bulut, 2013:

5). Kayıt dışı istihdam oranları, kayıt dışı sektörde ciddi boyutlarda yer almakla birlikte işsizlikle de alakalıdır.

Kayıt dışı istihdam; istihdam edilen işçilerin hiçbir şekilde kayıtlarda gösterilmemesi, işçilerin çalıştıkları sürenin yalnızca bir kısmının kayıtlarda gösterilmesi, işçilerin prime esas kazançlarının eksik gösterilmesi ve istihdam edilen işçilerin hem çalışma sürelerinin hem de prime esas kazançlarının eksik gösterilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Candan, 2007: 56).

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi kayıt dışı istihdamın sebepleri oldukça fazladır.

Tablo 30: Kayıt Dışı İstihdamın Sebepleri

Ekonomik Nedenler	Sosyal Güvenlik ve Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler
<ul style="list-style-type: none"> -İşsizliğin ve kayıtlı sektörün iş gücü arzını karşılamada yetersiz kalması, -Yoksulluğun yüksek seviyelerde boy göstermesi, -Çalışan bireylerin üzerindeki vergi ve sigorta primleri sorumluluklarının fazla olması, -İş yaşamındaki değişim ile yeni çalışma şekilleri, -İstihdamın sektör bazındaki değişiklikleri, -Gelir dağılımında ve vergi yükündeki dağılımda adaletsizlik. 	<ul style="list-style-type: none"> -Devamlı çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik afları ve borçlanma kanunları, -Primler ile davranışlar arasındaki tutarsızlık, -Sosyal güvenlik ve vergi sisteminin bazı çalışma şekillerini kapsam dışı bırakması, -Sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizlik, -Emeklilik yaşı ve emeklilik sistemi, -Asgari ücret.
Kamudan Kaynaklı Nedenler	İşletmeden Kaynaklı Nedenler
<ul style="list-style-type: none"> -Kamu kuruluşlarında yaşanan koordinasyon sıkıntısı, -Verilen cezaların etkinsiz ve eşit olmaması, -Mevzuatta yaşanan karmaşıklık, -Denetim eksikliği ve denetimde yaşanan zorluklar, -Bürokrasinin fazla olması, -Kamu hizmetlerine ve kamu harcamalarına karşı olumsuz yaklaşımlar. 	<ul style="list-style-type: none"> -Küçük ölçekteki işletmelerin fazla olması, -Fason üretim, -İşletmelerdeki rekabet unsurunun zayıflığı, -Kurumsallaşmada yaşanan sorunlar, -Marka yaratamama.
Sosyal Nedenler	Sosyal Yardım Sisteminden Kaynaklanan Nedenler
<ul style="list-style-type: none"> -İş gücü niteliğinin yanında bu kişilerin eğitim seviyelerinin ve sahip olduğu bilincin tam yerleşmemiş olması, -Nüfusta yaşanan artış, -Yaşanan göç ile çarpık kentleşme. 	<ul style="list-style-type: none"> -Sosyal yardım ödemeleri -Primsiz ödemeler -İşsizlik ödemeleri

Kaynak: Karaarslan, 2010: 53.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklılık arz eden kayıt dışı istihdam çeşitli sebeplerden ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca ücretler üzerindeki yükü ifade eden vergi takozu da kayıt dışı istihdamın sebeplerindendir. Türkiye’de ücretler üzerindeki vergi takozu, ücretli şekilde çalışan işçi kesimin ödediği gelir vergisi, damga vergisi ile ücretli çalışanın ödediği sigorta primi ve işsizlik sigortası işçi payı kesintisinden; ücret karşılığı istihdam sağlayan için ise istihdam edilen adına ödenen sigorta primi ve işsizlik sigortası işveren payı kesintisinin toplamından oluşmaktadır (Koç ve Yandık, 2018: 403).

Tablo 31’de Türkiye’de, 2002 ve 2017 yılları arasında kayıt dışı istihdamın sektörlere göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 31: Türkiye’de Sektörlere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2002	90,14	31,74	36,40	29,19	-	52,14
2003	91,15	31,55	36,43	29,00	-	51,75
2004	89,9	33,83	37,28	31,96	-	50,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2006	87,77	34,06	38,12	31,88	-	46,97
2007	88,14	32,34	35,51	30,63	-	45,44
2008	87,84	29,76	31,61	28,77	-	43,5
2009	85,84	30,08	33,43	28,4	-	43,84
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2011	83,85	27,76	31,5	25,71	-	42,05
2012	83,61	24,51	27,89	22,73	-	39,02
2013	83,28	22,4	25,23	20,9	-	36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,80	33,97

Kaynak: WEB_16.

2002 yılından itibaren tablo genel itibariyle incelendiğinde kayıt dışı istihdam oranında düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Ayrıca sektörel bazda tablo incelendiğinde kayıt dışı istihdam oranının en yüksek olduğu kesimin tarım sektöründen oluştuğu görülmektedir. Tarım sektöründeki istihdam oranı 2002 yılında % 90,14 olarak görülmekte, 2017 yılında ise bu oranın % 83,30 oranına düştüğü gözlenmektedir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde de kayıt dışı istihdam oranında da yıllar itibari ile azalma görülmektedir. Fakat sektörler itibari ile kayıt dışı istihdam oranlarının fazlasıyla yüksek olması ülkemiz açısından önemli bir sorun arz etmektedir.

Türkiye’de herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı 2018 yılında % 32,5 oranında gerçekleşmiştir. Ocak 2019’ da ise, kayıt dışı çalışanların bu oranı 0,6 puan artış göstererek % 33,1 olarak gerçekleşmiştir (WEB_17).

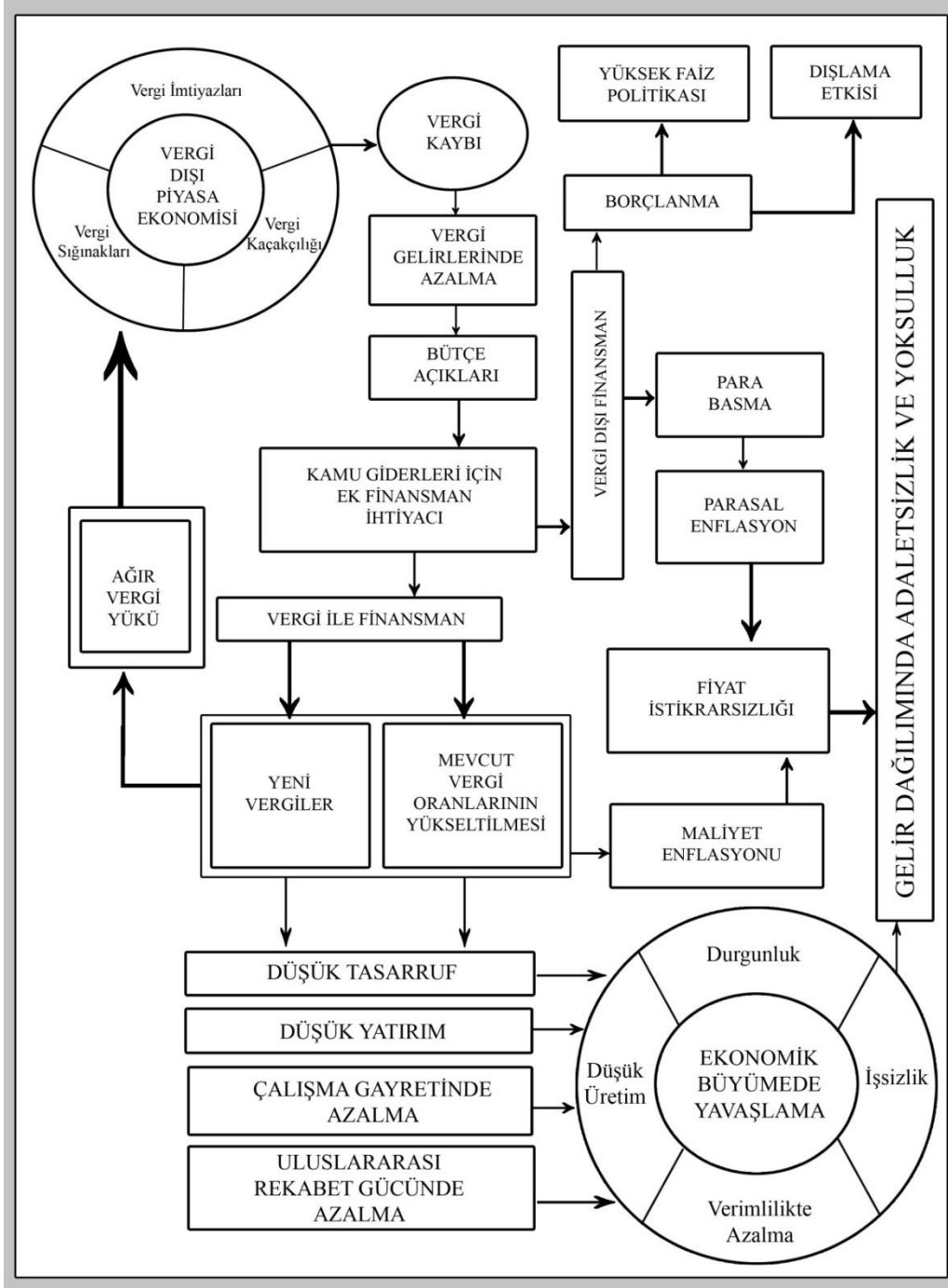
3.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Farklı isimlerle adlandırılan kayıt dışı ekonomi, kanunen veya kanuna aykırı olarak gerçekleştirilen ve devletin kamu gelirleri içinde yer alan vergi gelirini ödememek için gerçekleştirilen işlem ve faaliyetlerdir. Bu kapsamda vergi kaçakçılığı, vergi imtiyazları ve vergi sığınakları, vergi dışı piyasa ekonomisinin kapsamını oluşturmaktadır. Vergi kaçakçılığı, yasalara aykırı yöntemlerle verginin ödenmemesi durumudur ve bu eylemin yasalarla belirlenmiş cezalarının olması gerekmektedir. Vergi imtiyazları ise, devletin yasal yollarla sağladığı istisna ve muafiyetlerden yararlanan mükelleflerin hiç vergi ödememeleri veya az miktarda vergiyi verme şeklindedir. Yasal anlamdaki boşlukları anlatan durum ise, vergi sığınaklarını ifade etmektedir (Aktan ve Dileyici, 2009: 187).

Ülkemizde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yarattığı en ciddi sorun yaşanan vergi kayıplarıdır. Vergi dışı piyasa ekonomisinin genel itibariyle ve ülkemiz açısından yarattığı sorunları da şekil 9’deki gibi açıklayabiliriz.

Şekilde 9’da da görüldüğü gibi vergi dışı piyasa ekonomisi, devletin vergi kaybına sebep olmaktadır. Devletin vergi kaybı yaşaması, vergi gelirlerinde azalmaya sebep olmakta ve bütçe açıklarını meydana getirmektedir. Devlet ise, vergi ile kapatamadığı bütçe açıklarını finanse etmek ve kamu harcamalarını karşılamak amacıyla ya vergi dışı finansman yöntemlerine başvurmakta ya da tekrardan vergi ile finansman yöntemine başvurmaktadır. Devlet bu açığı gidermek için yeni vergiler koyarsa mükellefler üzerinde ağır vergi yükü oluşacak bu durum ise tekrardan mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye başvurmasına yol açacaktır. Mevcut vergi oranlarını yükselttiği durumda ise, tasarruflar düşecek, yatırımlar azalacak, çalışma gayretinde düşme yaşanacak ve uluslararası rekabet gücü düşecektir. Tüm bunlar ise, işsizliğe, ekonomide durgunluğa, verimliliğin azalmasına bazı durumlarda ise ekonomik kriz ortamlarına zemin hazırlayacaktır. Ayrıca yatırımların azalması, ekonomide daralmaya ve işsizliğe sebep olmakta, bu durum da yoksulluğa yol açabilmektedir.

Şekil 9: Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Kaynak: Aktan ve Dileyici, 2009: 189.

Bunun yanında eğer vergileme sınırı aŐılmak üzereyse ya da seçim dönemiye devletler vergi yöntemine başvurmamaktadır. Onun yerine borçlanma ya da para basma yöntemini kullanmaktadır. Borçlanma ise, faiz oranlarının yükselmesine ve dışlama etkisine sebep olmaktadır. Dışlama etkisi (crowding out), iç borçlanma yolu ile karşılanan kamu harcamalarının faiz oranlarını arttırmasıyla, özel olarak yapılan harcamaları, yani yatırımları azaltma etkisidir (Uysal ve Mucuk, 2004: 160). Para basma

durumunda ise, enflasyonist baskılar ortaya çıkabilmektedir. Şöyle ki para basma yetkisi olan Merkez Bankası'nın bu yöntemle para arzını artırması toplam talepte artış meydana getirecektir. Talepteki yükseliş ise, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olacak bu durum da enflasyonu oluşturacaktır. Tüm bunlar ise, gelir dağılımında adaletsizliğe ve hayat refahının düşmesine sebebiyet verecektir.

Ülkemiz için de ciddi bir mesele olan kayıt dışı ekonominin en aza indirgenmesi yönünde uygulanacak olan ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz (Özçelik ve Yaşar, 2006: 215):

- Kayıt dışı ekonomiyi engelleyebilmek için, Türkiye'deki koşullar göz önünde bulundurularak, kısa vadeli değil orta ve uzun vadede kararlı ve emin adımlarla, çözüm odaklı politikalar belirlenmelidir.

- Kayıt dışı ekonomide istikrar sağlanabilmesi için bu mücadele mutlaka devlet politikası olarak ele alınmalıdır.

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede alınacak olan önlemlerin neler olduğu, hangi aşamada bu önlemlerin alınacağı ve nasıl uygulanacağı belli bir plan ve program dahilinde olmalıdır.

- Etkin bir mücadele ortamı sağlayabilmek amacıyla, toplumun tamamı tarafından bu bilincin algılanması ve tüm kesimin desteğinin alınması gerekmektedir.

- Kayıt dışı ekonominin oranı hiçbir zaman sıfıra indirilemeyeceğinden, ekonominin kendi yapısına ve özelliklerine göre bir kayıt dışı oranı belirlenmeli ve kayıtlı ekonomi içinde kayıt dışı ekonominin boyutu bu oran düzeyinde tutulmalıdır.

Her şeyden önce kayıt dışı ekonomiyle mücadele yöntemlerinde başa gelen hükümetlerin bu konudaki kararlılıklarının toplum tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Özellikle mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmekten çekinecekleri, caydırıcı cezaların işleme önem arz etmektedir. Konulan ceza oranlarının ise uygulanması için etkin bir denetim sisteminin ülke yapısı içinde yerini alması şarttır. Çünkü konulan ceza oranları ne kadar caydırıcı nitelikte olursa olsun denetimin olmadığı yerde mükellefler tarafından önemini yitiren bir konu olacak ve denetimin olmadığını bilen mükellefin ise kayıt dışılığa yönelmesini mümkün kılan bir

özelliğ olacaktır. Çünkü çekineceği bir denetim mekanizması olmadığı farkında olan mükellef sahip olduğu standardın daha da üstüne çıkabilmek amacıyla kayıt dışı ekonomiye yönelecektir. Bunun için ise, ülkemizdeki nitelikli vergi denetim elemanı sayısı artırılmalı ve bu personellerin görev ve yetkileri belirlenmelidir.

Ayrıca devletin kamu harcamalarını karşıladığı vergi gelirlerini artırmak için bireyler üzerinde vergi bilincinin yerleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bireylere gönüllü olarak vergi ödemeyi teşvik edecek eğitim bilinci yerleştirilebilirse, vergi gelirlerini toplamak devlet için daha kolay olacaktır. Şöyle ki mükellef verdiği vergilerin alacaklarıyla doğru orantılı olduğunu görebilirse devlete olan asli görevi vergi vermeyi gönüllü olarak kabul edecektir. Bunun için ise, devletin bu konuda şeffaflık sağlaması gerekmekte vatandaşın ödediği vergilerin nerelere harcandığını bilmesi yönünde de fırsat sunması gerekmektedir.

Türkiye’de toplanan vergi gelirlerinin etkin bir şekilde ve vatandaşların kullanılmasını düşündüğü alanlarda kullanılmaması, rüşvet ve yolsuzlukların fazla olması, kamu kaynaklarının israf edilmesi, vergi ödeyen bireylerin vergi bilinci ve vergi ahlakının zayıflamasına sebep olmuştur. Bu yüzden vergi bilinci ve ahlakının düşük seviyede olması kayıt dışı ekonominin giderek artmasına neden olmuştur. Çünkü bireyler vergi olarak ödedikleri ücretlerin, kendilerine yol, köprü ve hastane olarak dönmeyeceğini düşünmekte ve bu yüzden de vergi ödemekten kaçınmaktadırlar (Sarılı, 2002: 41-42). Bunun önüne geçebilmek için devletin sınırları içinde yaşayan vatandaşlarına vergi ödemenin önemi benimsetilmelidir. Tüm bunların yanında vatandaşın vergiyi ödemesi için vergi mevzuatının açık, sade ve anlaşılır olması gerekmekte ve ödeme sırasındaki bürokratik işlemlerin azaltılması gerekmektedir. Vergi idaresinde yapılanmaya giderek, vergi idaresi içerisindeki yapıda da koordinasyon eksikliğinin önüne geçilmelidir.

SONUÇ

1980'li yıllardan itibaren hızlanan küreselleşme süreciyle beraber izlenen ekonomide serbestleşme politikaları, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Şayet dünya genelinde yaşanan dışa açılmacı finansal serbestleşme hareketleri, yeni bilgi ve teknoloji çağına girilmesi ve dünya devletleri arasındaki ticaretin hız kazanması gibi durumlar kara para, vergi kaçakçılığı gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetleri daha da gündeme getirmiştir.

Dünya genelinde görülen kayıt dışı ekonominin sebepleri ve boyutları ise gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Hatta ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve kayıt dışı ekonominin boyutları arasında ters bir orantı olduğu gözlenmektedir. İngiltere gibi gelişmesini tamamlamış, vergi sistemi oturmuş olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutları oldukça düşük görülmekte ve bu durum yaşam koşullarını da olumlu yönde etkilemektedir. Vergi ahlakının yüksek olması, vergi oranlarının yüksek olmasına rağmen yerleşmiş olan vergi ödeme bilinci, denetimlerin sıklığı ve koyulan cezaların caydırıcılığı bu ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelen bireyleri iki kez düşünmeye sevk etmiştir. Bunun yanında Türkiye gibi gelişmekte olan ülke konumundaki Meksika ülkesinde kayıt dışı ekonominin boyutları hemen hemen ülkemizle aynı görülmektedir. Azerbaycan gibi geçiş ülkelerinde ise kayıt dışı ekonominin boyutları Meksika ve ülkemizdeki oranların iki katı büyüklüğünde gözlenmiştir.

Ülkemizde ise kayıt dışı ekonominin boyutları % 30'lar seviyesinde gözlenmektedir. Türkiye, bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını vatandaşlardan aldığı vergi gelirleriyle karşılamaktadır. Hem bütçe açıklarının azaltılmasında hem de kayıt dışı ekonominin düşürülmesinde vergi yönetimindeki etkinlik büyük önem arz etmektedir. Hatta vergi kayıplarını ortaya çıkararak en önemli sebeplerden birisi kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurularak yapılan vergi kaçakçılığı işlemidir.

Ülkemizdeki vergi gelirlerini arttırmak ve kayıt dışılığın önüne geçebilmek adına yüksek olan dolaylı ve dolaysız vergilerin oranları düşürülmeli, vergi tabanı genişletilmelidir. Zaten geçim sıkıntısı yaşayan bireyler için hayatlarını devam ettirebilmeleri oldukça güç olmakla beraber ağır olan vergi oranları da omuzlarına ayrı bir yük olarak binmektedir. Vergi oranlarının vatandaşların ödeyebileceği düzeyde

olması, vergiyi ödeme açısından teşvik edici bir unsur olacaktır. Bu yüzden vergi tabanının genişletilmesi ve vergilendirilmeyen sektörlerin vergilendirilmesi gerekmektedir. Harca yandan değil, kazanan dan vergi alınması gerekmekte bu bağlamda ise vergi dağılımı adaletli bir şekilde yapılmalıdır.

Sık sık gündemimizde olan vergi afları ise vergi mükelleflerini vergi ödemekten uzaklaştırmakta aynı zamanda vergisini zamanında ödeyen bireyi de vergi ödememeye teşvik etmektedir. Şöyle ki, daimi olarak çıkarılan vergi aflarının önüne geçilmeli, zamanında vergisini ödeyen mükellefle, ödemeyen mükellef arasındaki adaletsizlik ortadan kaldırılmalıdır. Özellikle seçim zamanlarında rastlanan bu durumun önüne geçilmesi gerekmektedir. Şayet ülkemiz açısından baktığımızda, 1980 yılından itibaren toplamda 18 adet vergi affının çıktığı bir ülkede, vergisini ödeyen mükellefin de vergi vermekten vazgeçmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Ülkemizdeki kayıt dışılığın maliyetinin, kayıtlı sektöre nazaran daha az olması bireyleri kayıt dışılığa iten faktörlerdendir. Kayıt dışılığın maliyetinin artırılarak, denetimlerdeki etkinliğin ve ceza oranlarındaki caydırıcılığın sağlanması ile mükelleflerin vergi kaçırmalarının önüne geçilmesi gerekmektedir. Ayrıca ülkemizdeki inceleme elemanlarının az sayıda olması, vergi mükellefi olan bireylerin denetlenme riskinden çekinmemesi gibi durumlar da kayıt dışılığın önünü açan etkenlerdendir.

Hızla yükselen nüfus artışları ve son dönemde yoğun şekilde yaşanan dış göçlerde kayıt dışı ekonomiyi ülkemizde artırmıştır. Özellikle işsizliğin de büyük bir sorun teşkil ettiği ülkemizde, son zamanlarda dışarıdan yaşanan göç olayları kayıt dışı istihdamın artışına sebep olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 2019 yılı verilerine göre ülkemizdeki kayıtlı Suriyeli mülteci sayısının, 3 milyon 621 bin 330 kişi olması, durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Ülkemizdeki bu göçlerden dolayı niteliksiz işgücü sayısı artmış, bu durum ise kayıt dışı istihdamda da bir yönelmeye sebep olmuştur.

Ülkemizdeki işçi ve işveren kesimin üzerindeki vergi, sigorta primi, işsizlik sigortası primi gibi mali yüklerin azaltılması, istihdamdaki maliyetlerin düşürülmesi kayıt dışı istihdamın önüne geçmek için önemli bir unsurdur. Bu yüklerin ağırlığını hisseden işveren kesim, bu yüklerden kurtulmak için, sigortasız işçi çalıştırmakta veya farklı yöntemlere başvurarak gerekli sorumluluklarını yerine getirmemekte ve kayıt

dışılığa yönelmektedir. İşçi ve işveren üzerindeki bu yükler, karşılıklı olarak kayıt dışılığa sebep olmaktadır. İşveren kendi çıkarları doğrultusunda kayıt dışılığa sebebiyet vermekte, çalışmak zorunda olan işçi kesim ise bu duruma tepki göstermeyerek düşük ücretlerde ya da sigortasız çalışmaya devam etmektedir.

Ülkemizdeki temel makroekonomik göstergelerde yaşanan iniş ve çıkışlarda kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Enflasyon oranlarının yüksek olması, yaşanan kriz dönemleri ülke refahını azaltmakta, geçim sıkıntısında olan bireyleri de kayıt dışılığa itmektedir. Son zamanlarda seyreden yüksek enflasyon oranları da vatandaşlarımızı kayıt dışı ekonomiye iten bir faktördür. Enflasyon ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünülürse bu oranın kontrol altına alınması kayıt dışı ekonominin azaltılmasında etkinlik sağlayacaktır. Enflasyon dönemlerinde fiyatlarda önemli yükselişler meydana geldiğinden, vatandaşın refah düzeyinde azalma yaşanmakta aynı zamanda gelir dağılımında adaletsizlikler daha çok boy göstermektedir. Bu durumun kontrol altına alınması ise, yine devletlerin doğru para ve maliye politikalarını uygulaması ile mümkün olacaktır.

Ülkemiz küçük ve orta büyüklükteki işletmeler bakımından sayıca fazladır. Nitelsiz işgücünün önüne geçilmesi için ekonomideki işgücünün eğitilerek uzmanlaşmasının sağlanması ile kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması mümkün olabilir. Bu işletmelerdeki istihdam payının yüksek olması, bu işletmelerde çalışanların uzmanlaşması sağlanarak buradaki kayıt dışılığın engellenmesi açısından önemlidir.

Ayrıca nakit para kullanımında kayıt dışı faaliyetler daha kolay gerçekleşebilmektedir. Bu yüzden yapılan harcamaların kredi kartı ve banka kartı gibi ödeme araçlarıyla gerçekleştirilmesi ile vergi kaçakçılığının bir nebze de olsa önüne geçilebilecektir.

Genel itibariyle kayıt dışı ekonominin boyutlarına baktığımızda göz ardı edilmeyecek büyüklüklerde olduğu görülmektedir. Ülkelerin ve ülkemizin refaha ulaşması açısından kayıt dışı ekonominin önlenmesi ve azaltılması ciddi bir durumdur. Hiçbir ülkede sıfırlanması mümkün olmayan bu olguyu ülke ekonomileri açısından sorun göstermeyecek boyutlara indirgemek ülkeleri bir adım daha öne götürecektir önemli bir unsur olacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için siyasi otoritelerin, kararlılıkla bu

yolda yürümeleri, kısa ve orta vadeli önlemler yerine uzun vadeli mücadele yöntemleri belirlemeleri, vatandaşları da kayıt dışılık hakkında bilinçlendirmeleri gerekmektedir.

Şöyle ki, kayıt dışı ekonominin boyutlarının azalması, hem devletin hem de o devletin himayesinde yaşayan vatandaşların bu mücadeleden emin ve etkin adımlarla yol alması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. ve Kesikoğlu, F. (2007). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 71-87.
- Akarsu, Ü. (2015). *1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde ve Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Akarsu, Ü. ve Aydın, M. (2015). “Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi: Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Türkiye Değerlendirmesi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 289-315.
- Akkoç, F. (2010). *Kayıt Dışı Ekonominin Algılanması ve Önleme Çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Aktan C. C., Dileyici D. (2009). *Kamu Maliyesi*, Birleşik Matbaacılık, İzmir.
- Akyüz, M. (2017). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Altuğ, O. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.
- Arıcı, M. A. (2018). *Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Makro Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans), Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Aslanoğlu S. (2008). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:39, 199-211.
- Ay H. M. (2006). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 11, 57-82.
- Aydemir, Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- Babaoğlu, S. (2018). *Kayıt Dışı Ekonominin Ülkelere Etkisi: Türkiye Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bağırzade, E. (2006). “Gizli İktisadiyyatın Lequallaşma Zarureti Ferqli Yanaşmalar ve Kesişen Baxışlar”, <http://www.erc.az/files/file/gizliiqtyisadiyyat.pdf>, (02.05.2019).
- Bağırzade E. (2007). “Kayıt Dışı Ekonominin Temel Özendirici Faktörlerinden Biri gibi Yolsuzluk ve Onunla Mücadelenin Azerbaycan Girişimleri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, ISSN: 1694-528X, Sayı: 11, 1-8.

- Bajada C. (1999, September). "Confidence Intervals for the Underground Economy in Australia", *School of Finance and Economics, Working Paper No 91*, ISSN: 1036-7373.
- Bakkal, U. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınevi, İstanbul.
- Baldemir, E., Gökalp, F. ve Avcı, M. (2005). "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 231-243.
- Biberoğlu, E. (2006). *Türkiye'de Gönüllü Verdi Uyumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Biçer, Y. (2006). *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Binbirkaya, İ. (2006). *Türkiye'de Vergi Denetimi ve Kayıt Dışı Ekonomi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bulut, H. M. (2007). *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı ile Mücadele Yöntemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kars.
- Bulut M. (2013). "Vergileme ve Kayıtdışı İstihdam Üzerine Bir Analiz", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 37, 1-15.
- Bulut, C., Aras, O. N. ve Suleymanov E. (2009). "Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı", https://www.academia.edu/1277137/Azerbaycan_Ekonomisinin_15_Y%C4%B11%C4%B1?auto=download, (22.04.2019).
- Bulut, C., Suleymanov, E. ve Hasanov, F. (2013). "Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları", *International Conference on Eurasian*, 394-402.
- Bülbül, D. ve Karadeniz, H. K. (2004). "Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 871-883.
- Büyükkoç, Ö. M. (2017). *Türkiye'de Vergi Denetiminin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Caferli, V. (2018). *Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi*, Azerbaycan Devlet İqtisat Üniversitesi Beynelxalq Magistratura ve Doktorantura Merkezi, Bakı.
- Candan, M. (2007). *Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Uzmanlık Tezi, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Çetintaş, H. ve Vergil H. (2003). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1, 15-30.
- Çolak, M. (2012). *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Hukuki Düzenleme Politikası*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dam, M., Ertekin, Ş. ve Kızılca, N. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, 293-318.
- Demir, İ. C. ve Küçükilhan, M. (2013). “Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 31-48.
- Demir, H. İ. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Demir, N. Z. (2018). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Ölçülmesi: Tanzi’nin Nakit Para Talebi Denklemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Demirli, Y. (2011). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformları ve Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Açısından Değerlendirme*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Hermes Matbaacılık, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001). *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (DEİK), (2015). *Meksika Ülke Bülteni*, İstanbul.
- Dilnot, A. and Morris, C. N. (March 1981). “What Do We Know About the Black Economy”, *Fiscal Studies*, Vol: 2, No: 1, 58-73.
- Dinçer, B. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğu, H. G. (2011). *Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi ile İlişkisi ve Kayıt Dışını Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Eilat, Y. and Zinnes, C. (2000). “The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance”, *CAER II Discussion*, Paper No: 83, USA.
- Enste, D. H. (2015). “The Shadow Economy in Industrial Countries”, *IZA World Of Labor*, doi: 10.15185/izavol.127, 1-10.
- Enste, H. D. (2003). “The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries”,

https://www.brainguide.de/upload/publication/52/jtvj/e78473d06cd3faf157061dc7e5b12e32_1311535210.pdf, (26.12.2018).

- Ercan, M. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Nurol Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş., Ankara.
- Erdinç, Z. (2016). *Kayıt Dışı Ekonomi İzlenen Politikalar ve Çözüm Önerileri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Erkuş, H. ve Karagöz, K. (2009). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, 126-140.
- Ermış, C. (2008). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Feige E. L. (1979). “How Big is the Irregular Economy?”, *Challenge*, November-December 22, 5-13.
- Feige E. L. (1990). “Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach”, *World Development*, Vol: 18, No: 7.
- Frey, B. S. and Schneider, F. (2000). “Informal and Underground Economy”, *Forthcoming in Orley Ashenfelter: International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Bd. 12 Economics, Amsterdam: Elsevier Science Publishing Company, Contract No 20581 A3/4/017, 1-16.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı* (2008-2010), Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2019, Şubat). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*, Yayın No: 314, Ankara.
- Giles D. E. A. (1996, April). “The Hidden Economy and Tax-Evasion Prosecutions in New Zealand”, Department of Economics, *University of Victoria P.O. Box 3050, MS 8532, Victoria, B.C. Canada, V8W 3P5*, 1-16.
- Gez, H. (2011). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Afyonkarahisar İlinde Faaliyet Gösteren Mükelleflere Yönelik Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Göksu, N. (2015). *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Devlet Politikaları, 2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Gutmann P. M. (1977, November-December). “The Subterranean Economy”, *Financial Analysts Journal*, Vol: 33, No: 6, 26-28.

- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 209-220.
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Politikalarının Sürdürülebilirliği Üzerindeki Etkisi”, *İstanbul İktisat Dergisi*, Sayı: 68, 161-179.
- Günay, A. (2000). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Harmanş, A. ve Abut, A. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1, 91-107.
- İlgin, Y. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- İlgin Y. (2002). “Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, *DPT Planlama Dergisi*, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, Özel Sayı, Ankara, 145-156.
- İşık, N. ve Acar, M. (2003). “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 117-136.
- Kankılıç N. (2015). “Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)”, <http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/Makaleler/Naz%20C4%B1mKank%20C4%B1%20C4%B1cKde.pdf>, (22.04.2019).
- Kanlı, M. (2007). *Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaptangil, K. (2017). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Karapara*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- Karaarslan, E. (2010). *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri*, Mali Hizmetler Derneği Yayın No: 7, Ankara.
- Karabacak Y. (2013). “Vergi Karmaşıklığı Modern Vergi Sistemlerinin Kaçınılmaz Sonu Mudur?”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 120, 5-30.
- Karatay, Ö. (2009). *Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Karayılmazlar, E. ve Kalça, A. (1999). “Kayıt Dışı İstihdam”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 8, 11-31.

- Kargı V. (2011). “Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 101-115.
- Kargı, V. ve Güven, A. (2017). “Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi”, http://apbs.mersin.edu.tr/files/velikargi/Publications_018.pdf, (18.12.2018).
- Katkat, M. (2007). *Muhasebe Vergi Yönünden Denetimin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Başarısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kıldış, Y. (2000). “Kayıt Dışı Ekonomi”, <http://debis.deu.edu.tr/userweb//hilmi.coban/%C3%B6devler/vergi%20kar%C4%B1%C5%9F%C4%B1k/kildis-kayit-disi.pdf>, (17.12.2018).
- Kırbaş, S. (1995). *Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, Tesav Yayınları, Ankara.
- Kırbaş, S. (2012). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk Siyasetin Finansmanı*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Kırchgassner, G. (1983). “Size and Development of the West German Shadow Economy, 1955-1980”, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Bd: 139, 197-214.
- Kırcı, N. (2006). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kızılcı, N. (2017). *Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Boyutu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kızılot, Ş. ve Çomaklı, Ş. E. (2004). “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 127-172.
- Koç, N. ve Yandık, F. M. (2018). “Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi Takozunun Türkiye ve OECD Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Analizi”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, Cilt: 4, Sayı: 9, 402-415.
- Konak, A. C. (2009). *Türkiye’de Vergilemenin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kök, R. ve Şapçı, O. (2006). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi’ndeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi”, http://debis.deu.edu.tr/userweb//recep.kok/kayitdisi_sapci.pdf, (19.06.2019).
- Lemieux, P. (2007). “The Underground Economy, Causes, Extent, Approaches”, *Montreal Economic Institute Research Papers*, Canada, http://www.iedm.org/files/cdr_nov07_en.pdf, (28.01.2019).

- Lippert, O. and Walker, M. (1997). *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, British Columbia, Canada.
- Mali Suçları Araştırma Kurulu ve Türkiye Bankalar Birliği, (MASAK ve TBB), (2003). *Kara Paranın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri*, Yayın No: 235, 1-56.
- Macias, J. B. (2008). “Modeling the Informal Economy in Mexico. A Structural Equation Approach”, *Munich Personal Repec Archive*, Paper No: 8504, 1-21.
- Marquez, C., Casar, P. and Quintana, D. T. (2006). “The Informal Economy in Mexico an Alternative Labor Market”, *Voices of Mexico*.75, 56-59.
- Medina, L. and Schneider, F. (2018). “Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?”, *IMF Working Paper*, 17/18, 2-59.
- Morales, A. B. (2015). “Determinants of Micro Firm Informality in Mexican States 2008-2012”, *Institut de Recerca en Economia Regioanal i Public, Universitat de Barcelona*, Working Paper, 1-33.
- Muller, P., Conlon, G., Lewis, M. and Mantovani, I. (2013). “From Shadow to Formal Economy: Levelling the Playing Field in the Single Market”, *Policy Department A: Economic and Scientific Policy*, PE. 507.454.
- Musul, K. (2011). *Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Nas, Ş. (2014). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- OECD, (2015, May). *Policy Priorities to Upgrade the Skills and Knowledge of Mexicans for Greater Productivity and Innovation*, Better Policies Series Mexico, 1-26.
- OECD, (2017). *Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats*, <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>, (07.04.2019).
- Oral, B. G., Fazlılar, T. A. ve Koç, Ö. E. (2015). “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 119-149.
- Önder İ. (2000, Ekim – 2001, Mart). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 23-24, 241-254.
- Özbek, Z. (2016). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi ve Belirleyicileri: 1970- 2014*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

- Özçelik, Ö. ve Yaşar, E. (2006). “Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 74, 214-232.
- Özçelik, Ö. (2005). *Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özgüven A. V. (2018). “Vergi Etiği Açısından Vergi Afları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, 34-46.
- Özsoylu, A. F. (1996). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Rakıcı C. (2011). “Vergi Denetiminin Yeni Yapısı ve Denetimin Kayıt Dışılığı Önleme Fonksiyonu”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, 345-362.
- Russell B. (2010). “Revenue Administration: Managing the Shadow Economy”, *Technical Notes and Manuals* 10/14.
- Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*, Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sarı M. A. (2002). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, 32-50.
- Sarmiento, H. (2012). “*Mexico Informal Worker Organizing Inventory-Summary (English)*”, Dr. Enrique de la Garza and Team, Universidad Autonoma Metropolitana-Iztapalapa Summarized and Updated by Hugo Sarmiento, UCLA, October 12, Updated October 2013.
- Savaşan F. (2011). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı: 35, 1-38.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F. ve Demir, İ. (2016). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 161-201.
- Schneider F. (2002). “Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World”, *Paper Presented at an Workshop of Australian National Tax Centre, ANU, Canberra, Australia*.
- Schneider, F. (2006). “Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do We Really Know?”, https://www.researchgate.net/publication/4762303_Shadow_Economies_of_145_Countries_all_over_the_World_What_Do_We_Really_Know, (24.04.2019).
- Schneider F. (2012). “The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?”, *IZA Discussion Paper* No: 6423, Germany.

- Schneider F. (2016). “Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-Developed Countries: Selected New Results”, *CESifo DİCE Report*, 4/2016, 44-53.
- Schneider, F. and Enste, D. (1999). “Shadow Economies Around The World – Size, Causes and Consequences”, *Cesifo Working Paper Series*, Working Paper No: 196, Germany, 1-71.
- Schneider, F. and Enste, D. (2000). “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII, 77-114.
- Schneider, F. ve Savaşan, F., (2007): “DYMIMIC Estimates of the Size of the Shadow Economies of Turkey and of Her Neighbouring Countries”, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 9, 126-143.
- Schneider, F. and Buehn, A. (2012). “Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Force?”, *IZA Discussion Paper* No: 6891, Germany.
- Selman, F. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Sugözü İ. H. (2010). “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, 171-193.
- Sugözü, İ. H. (2010). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.
- Susam, N. ve Oktayer, N. (2007). “Türkiye Ekonomisinde Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçinde Dolaysız ve Dolaylı Vergiler (1995-2005)”, *İİB Dergisi*, Cilt: 21, Sayı:2, 105-123.
- Şahin, A. (2006). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi Açısından Değerlendirilmesi – Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şanver C. (2017). “Türk Vergi Sisteminde Vergi Kabahat ve Suçlarına Uygulanan Yaptırımların Caydırıcılığı Araştırması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 29, 91-106.
- Şen, A. (2015). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şengül, S. (1997). *Bir Hurafe Kayıt Dışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Şölen, E. (2017). *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Tanzi V. (1980). "The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications", *Banca Nazionale Del Lavoro*, Vol: 33, No: 135, 427-453.
- Tecim, B. A. H. (2008). *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İzmir.
- Tedds L. M. (1999). "Measuring the Size of the Hidden Economy in Canada: A Latent Variable /MIMIC Model Approach", *Working Paper*, University of Victoria, Voice: (613), 992-9878.
- Tekçe, H. M. (2016). *Mükelleflerin Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelme Nedenleri: OSTİM Organize Sanayi Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Teyyare E. (2018). "OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 51-65.
- The Association of Chartered Certified Accountants, (ACCA) (2017). *Emerging From The Shadows, The Shadow Economy to 2025*, İngiltere.
- Toktaş, Y. (2010). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi ve Olumsuz Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toptaş, Ü. (1998). *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara.
- Tunç, E. (2015). *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele ve Türkiye Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Türgay, T. (2011). "Kamu Gelirleri ve Vergi Politikaları", (Ed. Abdulkadir Kökocak), *Kamu Ekonomisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 279-351.
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2016). "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 195-209.
- Us, V. (2004). "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/VUSLAT-US1-KAYITDISI.pdf>, (18.10.2018).
- Uslu, E. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Mücadele Yöntemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal, D. ve Mucuk, M. (2004). "Crowding Out (Dışlama) Etkisi: Türkiye Örneği (1975- 2000)", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 159-171, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/289664>, (24.03.2019).

- Ünal, E. K. (2014). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Üyümez M. E. (2016). “Vergi Mevzuatının Karmaşıklığı ve Uzlaşma Yöntemi Bağlamında Vergi Uyumunun Değerlendirilmesi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, No:1, 75-92.
- Üzeltürk H. (2004). “Gölgelerin Efendisi: Gölge Ekonomi Bazı Ülkelerden Örnekler”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 385-410.
- Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (2018). *Faaliyet Raporu 2018*, Ankara.
- Yardım, S. İ. (2010). *Türkiye’de Bağımsız Denetimin Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadeledeki Rolü ve Etkinliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yendi, İ. (2011). Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi, *İktisadi Araştırmalar Vakfı*, İstanbul.
- Yıldırım, H. (2012). *Türkiye’de 2001’den Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Güvenlik Kurumu Açıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz G. A. (2004). “Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 16-54.
- Yurdakul F. (2008). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63/4, 205-221.
- Yücebaş, R. (2014). *Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Yücel, M. (2014). *Kayıt Dışı Ekonomi Bakımından Türk Vergi Sisteminin Analizi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- WEB_1: <http://www.oecd.org/about/> (01.05.2019).
- WEB_2: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri#> (18.06.2019).
- WEB_3: http://cumhuriyyet.biz/iqtisadiyyat/7944-kolgede_qalan_iqtisadiyyat (20.04.2019).
- WEB_4: Transparency International, <https://www.transparency.org/> (15.05.2019).
- WEB_5: <https://modern.az/az/news/192417> (25.04.2019).

- WEB_6: Umut Vakfı, <http://blog.umut.org.tr/dolayli-vergide-sampiyonuz.html> (04.04.2019).
- WEB_7: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri#> (18.06.2019).
- WEB_8: <http://www.bumko.gov.tr/TR,8588/vergi-gelirleri.html> (07.04.2019).
- WEB_9: Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gelirler.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm (08.04.2019).
- WEB_10: <https://www.hmb.gov.tr/vdk-vergi-mufettisi-dagilimi> (10.04.2019).
- WEB_11: Gelir İdaresi Başkanlığı, www.gib.gov.tr (07.04.2019).
- WEB_12: T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/asgari-ucet/asgari-ucet-2019/> (15.04.2019).
- WEB_13: T. C. Merkez Bankası, www.tcmb.gov.tr (16.04.2019).
- WEB_14: www.ekonomiatlasi.com (16.04.2019).
- WEB_15: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (26.04.2019).
- WEB_16: T. C. Sosyal Güvenlik Kurumu, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari (20.04.2019).
- WEB_17: Türkiye İş Kurumu, <http://tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30682> (20.04.2019).

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : İsmahan ALTINBAŞ
Doğum Yeri : Çivril
Doğum Tarihi : 06.05.1989
E-posta : ismihanaltinbas@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : 2003-2006 Denizli Cumhuriyet Lisesi
Lisans : 2007-2012 Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler
Fakültesi Maliye Bölümü
Yüksek Lisans : 2012-2019 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı
Yabancı Dil ve Düzeyi: İngilizce/YDS (40,00)